

**PIWULANG *KEPEMIMPINAN* WONTEN ING GINEM PAGELARAN
RINGGIT PURWA LAMPAHAN *ABIMANYU RANJAP*
DENING KI HADI SUGITO**

SKRIPSI

Dipunaturaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Minangka Jejangkeping Pendadaran

Anggayuh Gelar Sarjana Pendidikan

dening

Anis Arviani

NIM 09205241040

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA**

2013

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan Piwulang Kepemimpinan wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan Abimanyu Ranjap dening Ki Hadi Sugito menika saged dipunujekaken awit sampun pikantuk palilah saking pembimbing.

Yogyakarta, 3 Oktober 2013

Pembimbing I,

Drs. Afendy Widayat, M.Phil

NIP. 19620416 199203 1 002

Yogyakarta, 3 Oktober 2013

Pembimbing II,

Dr. Purwadi, M.Hum

NIP. 19710916 200501 1 001

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Piwulang Kepemimpinan wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan Abimanyu Ranjap dening Ki Hadi Sugito* menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging *Dewan Penguji* ing tanggal 21 Oktober 2013 saha dipuntetepaken lulus.

			
Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Drs. Hardiyanto, M.Hum.	Ketua Penguji		15 / 11 2013
Dr. Purwadi, M.Hum.	Sekretaris Penguji		18 / 11 2013
Dr. Suwardi, M.Hum.	Penguji I		15 / 11 2013
Drs. Afendy Widayat, M.Phil.	Penguji II		15 / 11 2013

Yogyakarta, 18 November 2013

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Prof. Dr. Zamzani, M. Pd.

NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tandha tangan ing ngandhap menika, kula:

Nama : **Anis Arviani**

NIM : 09205241040

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharaken bilih *karya ilmiah* menika asil panaliten kula piyambak. Samangertos kula, *karya ilmiah* menika boten ngandhut *materi* ingkang kaserat dening tiyang sanes, kajawi perangan-perangan tartamtu ingkang kula pendhet sarana kangge dhasar panyeratan kanthi nggatosaken tata cara lan paugeran panyeratan *karya ilmiah* ingkang umum.

Seratan ing wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggél jawab kula pribadhi.

Yogyakarta, 21 Oktober 2013

Panyerat,

Anis Arviani

SESANTI

Dhandhanggula

Kadi wayang saupamaneki
Uripira aneng madyapada
Sayekti ana dhalange
Gusti Kang Maha Agung
Kang amurba sagung dumadi
Manungsa mung saderma
Manut dhalangipun
Nanging wenang mbudidaya
Mrih sembada kang dadya gayuhaneki
Netepi wajibira

PISUNGSUNG

Kanthi raos syukur dhumateng Allah SWT *karya ilmiah* menika kula
pisungsungaken dhateng tiyang sepuh kula kekalih ingkang sampun paring
panyengkuyung, donga saha pangestu.

PRAWACANA

Alhamdulillah wa Syukurillah konjuk dhumateng Allah SWT ingkang tansah paring lumubering rahmat, barokah, saha hidayah dhateng panyerat, saengga skripsi kanthi irah-irahan ***“Piwulang Kepemimpinan wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan Abimanyu Ranjap dening Ki Hadi Sugito”*** menika saged kaimpun kanthi nir ing sambekala. Skripsi menika kaserat kangge njangkepi salah satunggaling sarat anggayuh *gelar sarjana pendidikan*.

Skripsi menika saged pungkasan anggenipun nyerat amargi awit sampun dipunsengkuyung saking mapinten-pinten *pihak*. Awit saking menika, panyerat ngaturaken agunging panuwun kanthi tulus dhateng.

1. Bapak Prof. Dr. Zamzani, minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni ingkang sampun paring kalodhangan anggen kula nyerat skripsi menika.
2. Bapak Dr. Suwardi, M. Hum. minangka Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring wejangan salebeting kula sinau wonten ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
3. Ibu Dra. Siti Mulyani, M.Hum. minangka *Penasehat Akademik* ingkang sampun paring bimbingan saha pandom salebeting kula sinau wonten ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
4. Bapak Drs. Afendy Widayat, M.Phil. minangka *Pembimbing I* ingkang tansah kanthi sabar saha tlatos maringi bimbingan tumrap panyerat.
5. Bapak Dr. Purwadi, M.Hum. minangka *Pembimbing II* ingkang tansah kanthi sabar saha tlatos maringi bimbingan tumrap panyerat.
6. Bapak Ibu Dosen Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh mawarni-warni inggih ingkang murakabi tumrap panyerat.
7. *Dewan penguji* sadangunipun Ujian Tugas Akhir Skripsi ingkang sampun paring pitedah saengga anggen kula damel skripsi saha ujian saged katampi.
8. Tiyang sepuh kula kekalih matur nuwun awit saking donga pangestu saha wejangan-wejanganipun, saengga panyerat saged mujudaken skripsi menika.
9. Tya saha Tejo ingkang sampun paring panyengkuyung saha mbiyantu sarana anggen kula nyerat skripsi.

10. Kanca-kanca Pendidikan Bahasa Jawa angkatan 2009 mliginipun kelas A saha sadaya *pihak* ingkang boten saged kula sebutaken sadaya ingkang sampun paring donga saha panjurung tumrap panyerat saengga skripsi menika saged kaimpun.

Temtu kemawon skripsi menika dereng saged kawastanan sae, jangkep, menapa malih sampurna. Pramila saking menika sadaya pangandikan menapa dene panyaruwe ingkang tumuju murih langkung sae, jangkep, saha sampurnaning skripsi menika, tansah katampi kanthi bingahing manah saha atur agunging panuwun. Wasana kanthi raos andhap asor panyerat gadhah pangajap mugi-mugi skripsi menika saged murakabi tumrap pamaos saha panyerat.

Yogyakarta, 21 Oktober 2013

Panyerat,

Anis Arviani

WOSING ISI

	Kaca
IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
<i>DAFTAR TABEL</i>	xi
<i>DAFTAR LAMPIRAN</i>	xii
SARINING PANALITEN	xiii
BAB I PURWAKA	1
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	8
C. Watesaning Perkawis	8
D. Wosing Perkawis	8
E. Ancasing Panaliten	9
F. Paedahing Panaliten	9
G. Pangertosan	9
BAB II GEGARAN TEORI	
A. <i>Deskripsi Teori</i>	11
1. Analisis Konten Sastra	11
2. <i>Konsep Kepemimpinan</i>	12
a. Pangertosan <i>Kepemimpinan</i> saha Pangarsa	12
b. Pangarsa ingkang Sae	14
3. Pagelaran Ringgit	20
4. Pagelaran Ringgit minangka <i>Fenomena Sastra</i>	23
B. Panaliten ingkang Jumbuh	24

C. Nalaring Panaliten	26
BAB III CARA PANALITEN	
A. Jinising Panaliten	28
B. <i>Data</i> saha Sumbering <i>Data</i>	28
C. Caranipun Ngempalaken <i>Data</i>	28
D. Pirantining Panaliten	29
E. Caranipun Nganalisis <i>Data</i>	30
F. <i>Validitas</i> saha <i>Reliabilitas</i>	30
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN	
A. Asiling Panaliten	32
B. Pirembagan Asil Panaliten	33
1. Emut dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos	33
2. Wicaksana	46
3. Purun	64
4. Paring <i>motivasi</i>	71
5. Nentremaken	79
6. Sabar	83
7. Adil	86
BAB V PANUTUP	
A. Dudutan	92
B. Implikasi	93
C. Pamrayogi	94
KAPUSTAKAN	95
LAMPIRAN	97

DAFTAR TABEL

	Kaca
Tabel 1 : Wujud Tabel Analisis Piwulang <i>Kepemimpinan</i> wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan <i>Abimanyu Ranjap</i> dening Ki Hadi Sugito	29
Tabel 2 : Tabel Piwulang <i>Kepemimpinan</i> Wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan <i>Abimanyu Ranjap</i> dening Ki Hadi Sugito	32
Tabel 3 : Tabel Analisis Piwulang <i>Kepemimpinan</i> wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan <i>Abimanyu Ranjap</i> dening Ki Hadi Sugito	97

DAFTAR LAMPIRAN

		Kaca
Lampiran 1	: Tabel Analisis Piwulang <i>Kepemimpinan</i> wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan <i>Abimanyu Ranjap</i> dening Ki Hadi Sugito	97
Lampiran 2	: Naskah Teks Kasil Transkripsi Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan <i>Abimanyu Ranjap</i> dening Ki Hadi Sugito	119

PIWULANG *KEPEMIMPINAN* WONTEN ING GINEM PAGELARAN

RINGGIT PURWA LAMPAHAN *ABIMANYU RANJAP*

DENING KI HADI SUGITO

Dening Anis Arviani

NIM 09205241040

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken piwulang *kepemimpinan* ingkang kaandhut wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito kanthi ngginakaken teori *analisis konten sastra*.

Sumber dhata wonten ing panaliten menika inggih menika naskah teks ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito asil *transkripsi* saking rekaman *kaset pita*. Data dipunkempalaken kanthi cara nyemak saha nyerat. Pirantining panaliten inggih menika kertu *analisis data*. Panaliti anggenipun nganalisis ngginakaken *tabel analisis data*. Data ingkang sampun kapanggihaken lajeng dipunanalisis kanthi teknik *analisis deskriptif*. Caranipun ngesahaken data ing panaliten menika kanthi *validitas semantis* lan *reliabilitas intrarater* inggih menika maos saha nliti subjek panaliten makaping-kaping dumugi pikantuk data ingkang *konsisten*, saha reliabilitas *interrater*, inggih menika ngrembag asiling panaliten menika kaliyan dosen saha kanca ingkang kagungan seserepan bab sastra ringgit.

Asiling panaliten nedahaken bilih wonten ing *transkripsi* ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito ngandhut piwulang *kepemimpinan* ingkang kaperang dados 7 indikator : (1) emut dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, kaperang dados 5: nyebat asmanipun Gusti Inkgang Maha Kuwaos, nenuwun dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, gadhah raos sukur dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, pitados kaliyan garising Gusti Inkgang Maha Kuwaos, saha manembah dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, (2) wicaksana, kaperang dados 5: gadhah raos tanggel jawab, ngemutaken dhateng tiyang sanes, tanggap kaliyan kawontenan, paring wewarah, saha saged paring pakurmatan dhateng titihanipun, (3) purun, kaperang dados 2: gaadhah tekad ingkang ageng saha *pantang mundur*, (4) paring *motivasi*, kaperang dados 3: paring *motivasi* supados boten tumindak sakajengipun piyambak, paring *motivasi* supados tumindak waspada, saha paring *motivasi* supados *semangat*, (5) nentremaken, kaperang dados 2: nentremaken penggalih ingkang kuwatos saha nentremaken penggalih ingkang sedhih, (6) sabar, kaperang dados 2: sabar anggenipun nampi pacoben saha nrima, (7) adil, kaperang dados 2: sami anggenipun mbagi saha boten pilih sih.

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Pangrembakaning ngelmu seserepan, *teknologi* saha *globalisasi* nyata ageng pangaribawanipun dhateng tindak-tanduk, tumindak, nalar saha caranipun menggalih tiyang Jawi. Masarakat Jawi ingkang sampun misuwur gadhah kapribadhen luhur samenika sampun ewah dados masarakat ingkang gesang kanthi kabudayan *modern*. Saperangan ageng *generasi* mudhanipun sampun sami nilar *lokalitas* budayaning bangsa. Budaya Jawi ingkang sarat pitutur saha piwulang ingkang luhur sangsaya luntur. Bab menika saged katitik saking kathah tiyang ingkang wantun nerak paugeran-paugeran saha tatanan *moral* ingkang wonten ing masarakat. Kathah ingkang rumaos boten pikantuk pangadilan ing *ranah hukum* saha pangadilan ing *ranah sosial* (Endraswara, 2003:125). Kathah piwulang-piwulang ingkang sampun ewah amargi sampun kacampuran budaya *manca* ingkang kirang sae saengga boten trep selaras kaliyan kawontenan.

Kangge tiyang Jawi, menawi sampun ngalami *krisis* kapitadosan, *krisis politik*, *krisis keamanan*, *krisis kekuasaan*, saha *krisis kepemimpinan*, menika kalebet tandha-tandha utawi ngalamat bilih masarakat Jawi sampun mlebet ing jaman edan (Susena, 2001:101). Tembung jaman edan menika dipunsebataken dening R. Ng. Ranggawarsita wonten ing *Serat Kalatidha* (Soesilo, 2002:227). R. Ng. Ranggawarsita nyebataken tembung jaman edan wonten ing Pupuh Sinom gatra kapitu, kados ing ngandhap menika.

Amenangi jaman edan / ewuh aya ing pambudi / melu edan nora tahan / yen tan melu anglakoni / mboya keduman melik / kaliren wekasanipun / ndilalah kersaning Allah / begja-begjane kang eling lawan waspada // (Soesilo lumantar Warsiati, 2012:3)

Ngalami jaman edan / raosipun boten gampil menawi dipunpenggalih / tumut edan inggih boten kiyat / menawi boten tumut nglampahi jaman menika / boten pikantuk panduman / pungkasanipun nandhang raos luwe / mekaten ingkang dados kersanipun Gusti Allah / begja-begjanipun tiyang ingkang kesupen langkung begja tiyang ingkang emut saha waspada //

Krisis kepemimpinan kalebet salah satunggaling tuladha bilih sampun wonten tandha-tandha jaman edan. Tandha-tandha ingkang katingal cetha saking *krisis kepemimpinan* ing jaman samenika inggih menika wonten praktik KKN (*Korupsi, Kolusi dan Nepotisme*). Tandha-tandha sanesipun saged katingal saking tindak-tandukipun masarakat Jawi ingkang lepat anggenipun ngecakaken tradhisi ewuh-pakewuh saha budaya pamrih. Tumindak menika wonten amargi saking tradhisi *kekuasaan feodalistik*, amargi masarakat Jawi asring ngginakaken tradhisi “karyenak tyasing sesami” (Endraswara, 2003:49). Budaya *sunghan* saha ewuh-pakewuh dados wiwitaning tandha bilih pangarsa menika sampun kecalan kawibawanipun, pangarsa ingkang sampun boten gadhah etika, saha masarakat ingkang sampun kecalan pranata.

Krisis kepemimpinan ndadosaken rakyat sami kepengin gadhah *sosok* pangarsa ingkang saged paring pangayoman, kaleremaning ati, saha karta-raharjaning negari. Awit saking menika kedah wonten tumindak ingkang langkung wicaksana kangge ngadhepi saha ngrampungaken perkawis menika. Salah satunggalipun cara ingkang kedah dipunlampahaken inggih menika kanthi cara *penyampaian ajaran kepemimpinan* lumantar pendidikan seni. Miturut pamanggihipun Ki Hajar Dewantara,

“Seni adalah perbuatan manusia yang timbul dari hidup perasaannya dan bersifat indah, hingga dapat menggerakkan perasaan manusia. Seni sangat efektif dijadikan sebagai media pendidikan karena merupakan media yang ekspresif, komunikatif, dan menyenangkan” (Soedarso, 1987:2). Ingkang dipunkajengaken dening ki Hajar Dewantara inggih menika bilih seni saged dados media utawi sarana pasinaon. Seni sipatipun *ekspresif*, menapa ingkang dados gagasan menawi menika sipatipun endah saged dipunwujudaken dados media seni. Seni sipatipun *komunikatif*, amargi seni menika saged dados salah satunggalipun media komunikasi. Seni sipatipun ngremenaken penggalih, bilih seni menika endah, pramila seni saged dados sarana panglipur.

Kesenian lokal ing kabudayan Jawi asring dipunginakaken kangge sarana pasinaon. Saking mapinten-pinten wujudipun budaya Jawi ingkang taksih lestantun, inggih menika wonten kesenian ringgit. Miturut pamanggihipun Suwaji Bastomi (1993:51) ing tlatah Jawi samenika wonten sedasa jinisipun ringgit: ringgit purwa, ringgit gedog topeng, ringgit madya, ringgit krucil utawi klitik, ringgit golek, ringgit dupara, ringgit jawa, ringgit menak, ringgit kancil, saha ringgit perjuangan utawi ringgit suluh.

Antawisipun jinis ringgit ingkang kathah menika, pagelaran ringgit purwa dados kesenian ingkang kondhang wonten ing *lingkungan* masarakat Jawi. Ringgit purwa inggih menika ringgit ingkang kadamel saking wacucal ingkang dipuntatah. Dipunsebat *purwa*, tegesipun wiwitan. Tembung purwa menika dipunginakaken kangge titikan bilih ringgit jinis menika langkung rumiyin wonten tinimbang ringgit kancil saha ringgit suluh. Cariyos lampahanipun

pagelaran ringgit purwa kapendhet saking *epos Mahabharata* saha *Ramayana*. Mulyono (lumantar Nurgiyantoro, 1998:80) ngandharaken bilih katimbang pagelaran wayang wong, pagelaran ringgit purwa menika langkung kondhang saha langkung dipunremeni dening masarakat. Miturut pamanggihipun Purwadi (2004:115) masarakat Jawi remen ningali pagelaran ringgit purwa amargi ing tetengalan menika, kajawi remen ningali endah adining kagunan saha ngraosaken gendhing-gendhing ingkang sarwa laras, ugi rumaos pikantuk tepa palupining lelampahan ingkang dados piwulang tumrap tumindak ing gesangipun manungsa. Awit saking menika, kajawi ringgit menika saged dados tetengalan ingkang kangge panglipur (tontonan), ugi saged dados sarana pitutur ingkang isi wewarah (tuntunan).

Miturut pamanggihipun Wibisana (2010:10) pagelaran ringgit menika saged dipunremeni dening masarakat inggih boten saged uwal saking daya prabawanipun dhalang. Dhalang gadhah *posisi sentral*, amargi lampahan pagelaran ringgit saged ngremenaken penggalih menapa boten, gumantung saking katrampilan saha *kreativitas* dhalang anggenipun ngasta cariyosipun lampahan. Miturut pamanggihipun Sujanto (lumantar Bastomi, 1993:12), dhalang menika “*wong kang wasis ngudhal piwulang utawi wong kang pantes ngudhal piwulang*”. Dhalang inggih gadhah fungsi dados *juru didik non formal di luar kelembagaan*. Dhalang menika boten namung dados *story teller* utawi tukang cariyos, ananging dhalang inggih dados tukang ngudhal piwulang (paring pitutur) (Haryanto, 1988:18). Awit saking menika dhalang kedah sugih ngelmu, ngelmu pagelaran ringgit saha ngelmu pagesangan kangge paring wewarah.

Wonten ing *Serat Sastramiruda*, Kusumadilaga (lumantar Soetarno, 2007:74) ngandharaken bilih wonten enem bab ingkang kedah dados sanguning dhalang, inggih menika: amardawagung, amardibasa, awicarita, paramakawi, paramasastra, saha sabet. Salah satunggalipun ingkang kedah dipungatosaken inggih menika amardibasa, kaprigelan dhalang anggenipun saged milah tembung ingkang dipunginakaken kangge ngolah catur nalika ngasta cariyos ringgit, dados kedah mangertos antawacana.

Catur wonten ing pagelaran ringgit miturut pamanggihipun Murtiyoso (2007:10) kaperang dados tiga: janturan, pocapan, saha ginem. Janturan saha pocapan kalebet jinis catur *narasi*, dene ginem kalebet jinis catur *dialog*. Janturan inggih menika catur ingkang isinipun gambaraning jejeran ingkang dipuniringi sirepan gendhing. Pocapan menika kirang langkung sami kados janturan, bedanipun wonten ing iringan. Pocapan menika namung kairing dening gender kemawon. Ginem inggih menika micaranipun paraga anggenipun grenengan ngudarasa piyambak (*monolog*) utawi matur kaliyan paraga sanesipun (*dialog*).

Wonten ing satunggaling lampahan, asring dipuntemahi piwulang-piwulang ingkang wujudipun wejangan nalika para paraganipun sami nglampahaken ginem. Bab menika limrahipun diputedahaken dening Panakawan (abdi) dhateng bendaranipun, guru dhateng muridipun, tiyang sepuh dhateng putranipun, ratu dhateng prajuritipun, saha saperanganipun. Awit saking menika ginem gadhah pangaribawa ingkang ageng wonten ing pagelaran ringgit, inggih menika dados sarana paring wejangan-wejangan pitutur luhur kangge masarakat.

Amargi ginem menika wigati sanget, miturut pamanggihipun Umar Kayam (2001:108) dhalang menika kedah gadhah katrampilan ngecakaken kadospundi cara micaranipun paraga, dipunjumbuhaken kaliyan watak saha kawontenan ing salebetipun cariyos utawi lampahan. Dados dhalang menika kedah wegig antawisipun saged ngolah cariyos dalah trap-trapaning rerangkening cariyos. Menawi dhalang boten gadhah kaprigelan menika, pagelaran ringgit raosipun *monoton* boten wonten *dinamika*.

Ki Hadi Sugito menika salah satunggaling dhalang ringgit purwa gagrag Ngayogyakarta ingkang kalebet dhalang kondhang. Ngantos dumugi samenika kaset rekamanipun asring laris ing pasaran, amargi piyambakipun kalebet dhalang ingkang wegig anggenipun cariyos (awicarita) ingkang dipunsarengi kanthi guyon maton supados raosipun seger.

Gayutanipun kaliyan piwulang *kepemimpinan* (wonten ing pagelaran ringgit purwa), lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Dhalang Hadi Sugito saged dipundadosaken objek panaliten, kanthi adhedasar bilih lampahan *Abimanyu Ranjap* menika lampahan ingkang ngemot kathah piwulang ingkang luhur, salah satunggalingipun inggih menika wonten piwulang *kepemimpinan*. Lampahan menika nyariyosaken nalika Pandhawa ngangkat senapati kangge mimpin perang lawan Kurawa, inggih menika Raden Abimanyu, putranipun Raden Janaka kaliyan Dewi Wara Sumbadra. Raden Abimanyu satriya ingkang kagungan watak nengenaken kabetahan negarinipun. Raden Abimanyu minangka putra negari Amarta purun majeng dados senapati perang. Ing pungkasaning cariyos Raden Abimanyu

nemahi pejah ing Tegal Kurusetra kanthi dipunranjap utawi badanipun kebak jemparing ingkang cacahipun kathah boten limrah.

Sanajan lampahan menika nyariyosaken Raden Abimanyu ingkang dados paragatama, para paraga sanesipun ugi saged dipundadosaken tetiron utawi tuladha anggenipun pikantuk piwulang *kepemimpinan*. Piwulang-piwulang menika saged kapendhet saking sipatipun Prabu Kresna, Raden Werkudara, Adipati Karna, Dewi Srikanthi, lan saperanganipun. Awit saking menika lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Dhalang Hadi Sugito menika layak menawi badhe dipundadosaken objek panaliten piwulang *kepemimpinan* ing salebetipun lampahan.

Saking andharan wonten ing nginggil, panaliti lajeng badhe nglampahaken panaliten kanthi irah-irahan “Piwulang *Kepemimpinan* Wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito”

B. Undheraning Perkawis

Adhedasar saking perkawis ingkang sampun kaandharaken wonten ing dhasaring panaliten, perkawis ingkang saged dipunpendhet kados wonten ing ngandhap menika.

1. Piwulang ingkang wonten ing salebetipun pagelaran ringgit.
2. Gayutanipun piwulang *kepemimpinan* wonten ing pagelaran ringgit kaliyan pendidikan.

3. Piwulang *kepemimpinan* wonten ing pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap*.
4. Gayutanipun ginem kaliyan katrampilanipun dhalang.
5. Piwulang *kepemimpinan* wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito.

C. Watesaning Perkawis

Adhedhasar undheraning perkawis saged dipunpendhet watesaning perkawis inggih menika piwulang *kepemimpinan* wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito.

D. Wosing Perkawis

Adhedhasar dhasaring panaliten saha watesaning perkawis dipunpendhet wosing perkawis ingkang badhe dipunteliti inggih menika piwulang *kepemimpinan* menapa kemawon ingkang dipunwujudaken wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito?

E. Ancasing Panaliten

Panaliten menika gadhah ancas ngandharaken piwulang *kepemimpinan* ingkang kaandhut wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito.

F. Paedahing Panaliten

Panaliten menika kaangkah saged wonten gina-paedahipun, paedah *praktis* kaliyan paedah *teoritis*.

1. Paedah *Praktis*

Kasil panaliten menika kaangkah saged dados referensi saha panjurung kangge nliti babagan budaya Jawi ingkang sanesipun, mliginipun babagan ingkang wonten gayutanipun kaliyan piwulang *kepemimpinan* ing salebetipun pagelaran ringgit purwa.

2. Paedah *Teoritis*

Panaliten menika kaangkah saged dados salah satunggalipun referensi babagan sastra budaya, referensi anggenipun sinau cariyos ringgit, saha sarana pambiyantu anggenipun sinau piwulang *kepemimpinan* ing salebetipun pagelaran ringgit purwa.

G. Pangertosan

1. *Kepemimpinan*

Kepemimpinan menika gayut kaliyan pangarsa. Wonten ing budaya Jawi, *kepemimpinan* ingkang sae inggih menika *kepemimpinan* ingkang njawani. Pangarsa ingkang sae gadhah sipat-sipat ingkang trep kaliyan budaya Jawi kadosta wicaksana, purun, adil, sabar, saged paring *motivasi* saha pangayoman, lan ingkang utami eling dhateng Gusti.

2. Ginem

Ginem asalipun saking basa Jawi ngoko ‘gunem’ ingkang tegesipun micara. Ginem ing pagelaran ringgit inggih menika tuturanipun dhalang ingkang nggambaraken wacana paraga cariyos ringgit, micaranipun paraga anggenipun grenengan ngudarasa piyambak (*monolog*) utawi matur kaliyan paraga sanesipun (*dialog*). Bedanipun kaliyan antawacana, bilih antawacana menika basa utawi

wacana ingkang dipunwatesi dening wujud, rasa, watak, saha laras. Dados antawacana meniika ngrangkep sedaya bab ingkang gayut kaliyan konsep catur (janturan, pocapa, ginem).

3. Ringgit Purwa

Ringgit purwa inggih menika ringgit ingkang kadamel saking wacucal ingkang dipuntatah. Dipunsebat *purwa*, tegesipun wiwitan. Cariyos lampahanipun kapendhet saking *epos Mahabharata* saha *Ramayana*.

4. Ki Hadi Sugito

Ki Hadi Sugito menika dhalang *senior* gagrag Ngayogyakarta kelairan Toyan, Kulon Progo (Umar Kayam, 2001:184). Anggenipun ndhalang, Ki Hadi Sugito menika kirang nggatosaken tatabasa menapa dene olah sastra ingkang jumbuh kaliyan *kaidah pola pakeliran gaya Yogyakarta*, ananging Ki Hadi Sugito kalebet dhalang *pioneer* anggenipun ngginakaken basa padintenan, basa ingkang gampil dipunmangertosi dening masarakat Jawi. Awit saking menika kathah nem-neman *penggemar seni* pagelaran ringgit purwa ingkang remen kaliyan dhalang Ki Hadi Sugito.

BAB II GEGARAN TEORI

A. Deskripsi Teori

1. Analisis Konten Sastra

Analisis konten sastra inggih menika analisis ingkang gadhah ancas manggihaken *pesan karya sastra*. Endraswara (2004:160) ngandharaken bilih *analisis konten* kalebet sarana kangge nyinau sastra saking *aspek ekstrinsik*. *Unsur ekstrinsik* sastra ingkang saged narik kawigatosan *analisis konten* inggih menika: *pesan moral/etika, nilai pendidikan (didaktis), nilai filosofis, nilai religius, nilai kesejarahan*, lsp.

Zuchdi (1993:4) ngandharaken bilih ancasipun *analisis konten* inggih menika damel *inferensi* saking *data* adhedhasar *konteks* tartamtu. *Inferensi* tegesipun mundhut dudutan perkawis ingkang sipatipun *abstrak*. Jumbuh kaliyan pamanggihipun Zuchdi, *Inferensi* miturut Endraswara (2004:161) saged dipunpanggihaken kanthi cara *identifikasi* saha *penafsiran* ingkang dipundhasaraken saking *konteks* ing salebetipun karya sastra. Dados ing panaliten kanthi metode *analisis konten*, panaliti kedah damel konsep rumiyin saderengipun mlebet wonten ing karya sastra. Konsep menika ginanipun saged mbiyantu panaliti anggenipun mundhut *data, analisis* saha *inferensi*.

Endraswara (2004:162) ngandharaken bilih *analisis* wonten ing metode menika kedah adhedasar saking *prinsip objektivitas, sistematis, saha generalisasi*. *Objektivitas* kalampahan kanthi *bangunan teoritik, saha konstruk analisis* ingkang sampun wonten. *Sistematis*, amargi ngangge cara-cara *analisis* ingkang cetha.

Generalisasi, inggih adhedasar saking *konteks karya sastra* ingkang dipunteliti sedaya (boten mundhut *sampling data*) kangge manggihaken *inferensi*.

Wonten ing *kajian sastra* panaliten ingkang ngangge *analisis konten*, anggenipun manggihaken *data* kedah ngangge cara *kualitatif*, amargi komponen ingkang wigati inggih menika *data*, badhe dipunrembag saha dipunandharaken lumantar teori (Zuchdi, 1993:3). Dados wonten ing panaliten *analisis konten* kedah dipuncethakaken *data* pundi ingkang badhe dipunanalisis saha dipunwatesi perkawisipun. *Konteks data* ingkang dipunanalisis kedah dipunandharaken kanthi *eksplisit*. *Konteks data* menika dipunkonsep utawi dipunrancang dening panaliti kanthi adedhasar teori ingkang sampun wonten.

Miturut Endraswara (2004:162) *prosedur analisis konten* wonten ing sastra kedah jangkepi sarat-sarat bilih teks sastra kedah dipungarap kanthi *sistematis* ngginakaken teori ingkang sampun wonten, lajeng dipunpadosi *unit-unit analisis* saha dipunpilah (*kategorisasi*). Menawi sampun dipunpilah, dipunanalisis kanthi *deskriptif kualitatif*.

2. Konsep Kepemimpinan

a. Pangertosan Kepemimpinan saha Pangarsa

Kepemimpinan menika gayut kaliyan pangarsa. Howard H. Hoyt (lumantar Kartini Kartono, 2001:57) ngandharaken bilih *kepemimpinan* inggih menika seni kangge paring pangaribawa dhateng tumindakipun manungsa, inggih saged paring tuntunan dhateng tiyang sanes. Andharan menika kirang langkung sami kaliyan menapa ingkang dipunandharaken dening Bennis (lumantar Kartini Kartono, 2001:158) “... *the process by which an agent includes a subordinate to*

behave in a desire manner”. *Kepemimpinan* inggih menika proses utawi cara satunggaling tiyang kangge paring pangaribawa dhateng andhapanipun supados nindhakaken menapa ingkang dipunkersakaken dening tiyang (pangarsa) menika.

Kepemimpinan asalipun saking tembung *pimpin* ingkang tegesipun bimbing utawi nuntun (Sudaryanto, 1991:24). Miturut pamanggihipun John Gage Allee (lumantar Kartini Kartono, 2001:39) “*Leader ... a guide; a conductor; a commander*”. Salah satunggaling tiyang ingkang dados pangarsa, anggenipun ngginakaken panguwaosipun dipunajab saged paring tuntunan saha paring wewarah amargi pangarsa menika gadhah tanggel jawab dhateng dhiri pribadhi, masarakat, negari saha Gusti Ingkang Murbeng Dumadi.

Adhedhasar kaliyan jati dhirining bangsa, satunggaling tiyang ingkang dados pangarsa menika kedah gadhah sipat andhap asor utawi *low-profile*, saha gadhah jiwa ‘nguwongake uwong’ (*memanusiakan manusia*) utawi saged paring pakurmatan dhateng tiyang sanes (Sujamto, 1992:93). Bab menika nedhahaken bilih *kepemimpinan* ingkang langkung trep kaliyan jatining budhaya Jawi inggih menika *kepemimpinan* ingkang njawani. Jumbuh kaliyan pamanggihipun Sujamto, Ismail (lumantar Warsiati, 2012:19) ngandharaken bilih satunggaling tiyang ingkang dados pangarsa menika kedah saged ‘nguwongake uwong’, andhap asor, saha mratani.

Saking mapinten-pinten pamanggihipun ing inggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih pangarsa inggih menika salah satunggaling tiyang ingkang gadhah kaprigelan kangge paring pangaribawa dhateng tiyang sanes kanthi ngginakaken wewenangipun, saged nuntun, paring wewarah saha saged

‘nguwongake uwong’. Satunggaling pangarsa kajawi saged mimpin dhiri piyambakipun, ugi kedah saged mimpin wewengkon ing saktekliweripun.

b. Pangarsa ingkang Sae

Ki Hajar Dewantara (lumantar Sujamto, 1992:93) minangka tokoh Pendhidhikan ngandharaken bilih pangarsa ingkang sae menika katitik saking tigang perkawis.

- 1) Ing ngarsa sung tuladha, tegesipun pangarsa menika kedah saged paring tuladha ingkang sae bab tindak-tanduk saha tumindakipun.
- 2) Ing madya mangun karsa, tegesipun pangarsa menika kedah saged paring motivasi dhateng para rakyatipun.
- 3) Tut wuri handayani, tegesipun pangarsa menika kedah saged paring pambiyantu (*material* menapa dene *spiritual*) dhateng rakyatipun.

Endraswara (2003:178) ngandharaken bilih pangarsa ingkang sae menika kedah gadhah gangsal welas sipat ingkang kamot wonten ing sipatipun Patih Gadjah Mada. Adhedhasar *Serat Negarakertagama*, gangsal welas sipat menika.

- 1) *Wignya*, tegesipun wicaksana anggenipun paring parentah.
- 2) *Mantriwira*, tegesipun purun (wani) saha mbela ingkang negari.
- 3) *Wicaksaneng naya*, tegesipun wicaksana trep kaliyan tindhak-tandhukipun saha wicaksana anggenipun tumindak.
- 4) *Matanggwan*, tegesipun saged pikantuk kapitadosan awit saking tanggel jawabipun.

- 5) *Satyabhakti aprabhu*, tegesipun setya saha nuhoni anggenipun ngabdi dhateng pangarsanipun.
- 6) *Wagmi wak*, tegesipun wegig anggenipun micara.
- 7) *Sarjjowopasama*, tegesipun gadhah watak andhap asor, cahyanipun manis, saha sabar.
- 8) *Dhirotsaha*, tegesipun temen anggenipun nyambut damel.
- 9) *Tanlalana*, tegesipun tetep saged katingal suka sanadyan ing manahipun saweg nandhang sungkawa.
- 10) *Drwyacitta*, tegesipun kersa mirengaken menapa ingkang dados penggalhipun tiyang sanes nalika wawan rembag.
- 11) *Tan satrisna*, tegesipun boten umuk saha saged nglerem nepsunipun.
- 12) *Sih-samasta-bhuwana*, tegesipun gadhah raos asih saha kersa njagi katentremaning jagad.
- 13) *Ginong pratidina*, tegesipun bilih sedaya tumindhakipun sae saha leres.
- 14) *Sumantri*, tegesipun dados abdi kanthi sedaya tumindhakipun ingkang sae.
- 15) *Anayaken musuh*, tegesipun purun (wani) nempuh peperangan kaliyan mengsahipun negari kangge mbela negari.

Saking andharanipun Endraswara pangarsa ingkang sae inggih menika pangarsa ingkang sipatipun saged kados sipatipun Patih Gadjah Mada. Patih Gadjah Mada menika gadhah sipat wicaksana, gadhah kekendelan, gadhah raos tanggel jawab, setya dhateng raja, boten umuk, saha andhap asor. Sipat-sipat menika sampun kaserat ing *Serat Negarakertagama*.

Panembahan Senapati, lumantar bukunipun Endraswara (2006:131) ugi ngandharaken wolung sipat ingkang kedah wonten ing dhiri satunggaling pangarsa.

- 1) Kedah gadhah watak “*bapak*”, ingkang saged paring pangayoman, kedah wicaksana, adil, saha saged nampi *aspirasi* rakyatipun.
- 2) Kedah gadhah watak “*komandan*”, inggih menika saged paring parentah saha saged mimpin rakyatipun supados sregep anggenipun makarya.
- 3) Kedah gadhah watak “*ibu*”, ingkang saged mangertosi pepenginanipun para rakyat saha saged nampi sedaya pisambating rakyat.
- 4) Kedah gadhah watak “*kawan*”, saged dados sarana suka atur raos, saha dados kanca wawan pirembagan.
- 5) Kedah gadhah watak “*satria*”, ingkang saged paring pangayoman, mbelani ingkang leres miturut pangadilan saha tumindak jujur.
- 6) Kedah gadhah watak “*guru*”, ingkang saged paring piwulang, mbimbing, saha paring wewarah.
- 7) Kedah gadhah watak “*pendeta*”, ingkang saged *membina rohani*.
- 8) Kedah gadhah watak “*petani*”, ingkang sregep nyambut damel saha gemi supados negarinipun makmur.

Ajaran pangarsa ingkang sae ugi wonten ing ajaran *Asthabrata*, wolung wewarah *kepemimpinan* ingkang sumberipun saking *falsafah* alam. Ajaran menika sampun kaserat wonten mapinten-pinten karya sastra Jawi, kados ta: *Serat Ramayana*, *Serat Ramajarwa*, *Serat Ajipamasa*, *Pustaka Weda Udanagara*, saha *Serat Tumuruning Wahyumaya* (Endraswara, 2003:152). Wondene wolung

wewarah supados dados pangarsa ingkang trep ingkang kaserat ing ajaran Asthabrata inggih menika.

- 1) *Matahari* utawi *Surya*; tegesipun sabar, boten kesesa anggenipun badhe tumindak.
- 2) *Bulan* utawi *Candra*; tegesipun andhap asor, sabar, sumeh, alus bebuden, saha saged paring pangayoman.
- 3) *Bintang* utawi *Kartika*; tegesipun panggah, kiyat nampi pacoben, netepi janji saha boten kapingan menawi badhe tumindak.
- 4) *Awan* utawi *Mendhung*; tegesipun adil, saha leres anggenipun tumindak.
- 5) *Air* utawi *Tirta*; tegesipun gadhah rasa sih tresna, kersa paring pangapunten, alus anggenipun micara.
- 6) *Angin* utawi *Baruna*; tegesipun teliti, adil saha boten gadhah sipat mbedakaken antawisipun sesami.
- 7) *Bumi* utawi *Pratala*; tegesipun saged paring pangayoman saha paring katentreman.
- 8) *Api* utawi *Dahana*; tegesipun saged numpas tumindak ingkang awon, paring ukuman, saha saged paring pepadhang dhateng tiyang ingkang nandhang sungkawa.

Saking andharanipun Endraswara ing nginggil pangarsa ingkang sae inggih menika pangarsa ingkang sipatipun saged kados sipatipun alam. Sipat-sipat menika dipunpendhet dening Prabu Rama nalika paring wewarah dhateng Prabu Bharata. Dados pangarsa ingkang sae inggih menika pangarsa ingkang gadha sipat sabar kados surya, saged paring pangayoman kados candra, saged panggah kados

kartika, adil kados mendhung, gadhah raos sih tresna kados tirta, teliti kados baruna, nentremaken kados pratata, saha saged numpas tumindak ingkang awon kados dahana.

Wibisana (2010:40) ngandharaken bilih wonten ing jagad pewayangan, satunggaling pangarsa utawi raja, anggenipun nglampahaken jejibahan menika kedah gadhah sipat-sipat kados ing ngandhap menika.

1) *Budi bawaleksana.*

Berbudi tegesipun saged paring pakurmatan dhateng sedaya pakaryanipun para kawula, *bawaleksana* tegesipun netepi pangandikanipun utawi netepi janji.

2) *Satriya pinandhita.*

Pangarsa menika kedah gadhah jiwa prajurit ingkang purun saha enggal-enggal anggenipun mutusi perkawis ingkang saweg dipunadhepi dening negari.

3) *Sama beda dana dhendha.*

Anggenipun mimpin kedah adil, boten mbeda-bedakaken antawisipun kulawarga menapa kawula menawi tumindak lepat ingkang sipatipun ngrisak katentremaning negari kedah dipunparingi ukuman. Tegesipun ambeg adil para marta.

4) *Sarahita samahita danahita darmahita.*

Sarahita tegesipun gadhah jiwa *patriotik*, *samahita* tegesipun adil boten ‘emban cinde emban siladan’ pilih sih, *danahita* tegesipun nengenaken kabetahan kawula saha negari, *darmahita* tegesipun leres anggenipun nindhakaken pangadilan negari.

5) Eling saha waspada.

Eling dhumateng Gusti supados boten wonten raos umuk wonten ing salebeting manah, waspada saha awas anggenipun ngrampungaken perkawis.

Saking pinten-pinten andharan sipat pangarsa ingkang sampun kaserat wonten ing inggil, estunipun sedaya sipat menika saged dipundadosaken *konsep* kangge panaliten piwulang *kepemimpinan*. Ananging wonten ing panaliten menika namung dipunwatesi 7 *indikator* ingkang dados *konsep* piwulang *kepemimpinan*. Bab menika jumbuh kaliyan konsep panaliten *analisis konten sastra* ingkang ing salebetipun panaliten saged dipuparingi watesan. Dene *indikator* piwulang *kepemimpinan* ingkang dipunkonsep dening panaliti ingkang dipundadosaken pandom kangge panaliten menika.

1) Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos

Pangarsa ingkang sae ingkang utami emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. Sipat emut menika dados dhasaripun sipat-sipat sae ingkang sanesipun. Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos menika boten namung cekap dipunpenggalih kemawon, ananging kedah dipun*refleksi* wonten ing tumindak ingkang kalebet proses nyaketi dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos.

2) Wicaksana

Wicaksana tegesipun saged ngangge budinipun kalawan bener (Poerwadarminta, 1939: 666). Pangarsa ingkang sae inggih menika pangarsa ingkang saged ngginakaken akal budinipun, gadhah watak setiti, saha tliti anggenipun ngrampungaken perkawis.

3) Purun

Purun tegesipun wani, gadhah kakendelan, boten badhe ajrih ngadhepi mengsah menapa dene ngadhepi perkawis. (Poerwadarminta, 1939:655). Sipat purun menika ugi kedah dipunkantheni sipat waspada anggenipun tumindak.

4) Paring *motivasi*

Pangarsa ingkang sae menika kedah saged paring *motivasi*, paring *semangat* utawi paring pitutur ingkang nuwuhaken raos purun. Pangarsa ingkang saged paring *motivasi* menika langkung sae menawi gadhah seserepan ingkang wiyar supados saged trep anggenipun paring tuturan dhateng andhapanipun.

5) Nentremaken

Tentrem tegesipun boten goreh, boten gadhah raos was sumelang (Poerwadarminta, 1939:602). Pangarsa ingkang sae menika saged ndadosaken raos tentrem. Sedaya pitedah, pitutur saha tumindakipun pangarsa kedah saged ndadosaken kaleremaning ati, karta-raharjaning negari.

6) Sabar

Sabar tegesipun sareh anggenipun nandhang utawi tumindak, boten cepak nepsunipun (Poerwadarminta, 1939:536). Pangarsa menika kedah gadhah sipat sabar nalika nemahi pacoben saha gadhah watak nrima.

7) Adil

Adil tegesipun jejeg anggenipun dhawahaken pepacasan, boten pilih sih (Poerwadarminta, 1939: 2). Pangarsa ingkang sae menika kedah ambeg adil para marta. Adil menika ugi saged dipuntedahaken kanthi nglampahaken tatanan angger-angger negari ingkang lumampah.

3. Pagelaran Ringgit

Tembung ringgit gadhah teges gambaran utawi tetiron manungsa ingkang dipundamel saking wacucal, kajeng, saha saperanganipun ingkang dipunginakaken kangge media cariyos (WJS Poerwadarminta lumantar Sagio saha Ir. Samsugi, 1988:4). Ringgit (*wayang*) menika asalipun saking tembung ayang-ayang (*bayangan*). Dipunsebat ayang-ayang amargi amargi ingkang dipuntingali inggih menika ayang-ayang saking wingkingipun kelir. Wonten pamanggih ingkang ngandharaken bilih ringgit menika “*bayangan*” ingkang nggambaraken tindak-tandukipun tiyang jaman rumiyin ingkang wonten ing angen-angen. Awit saking menika anggenipun damel ringgit dipunjumbuhaken kaliyan tindak-tandukipun paraga ingkang dipunangen-angen.

Miturut pamanggihipun Ir. Sri Mulyono wonten ing bukunipun “*Simbolisme dan Mistikisme Dalam Wayang*” (1980:51) tembung ‘wayang’, ‘hamayang’ ing jaman rumiyin inggih menika “...*mempertunjukkan bayangan. Lambat laun menjadi pertunjukan bayang-bayang yang kemudian menjadi seni pentas bayang-bayang atau pertunjukan wayang.*”

Pagelaran ringgit kangge tiyang Jawi boten namung minangka tontonan ayang-ayang utawi *shadow play*. Langkung lebet menawi dipuntingali ringgit menika gambaraning sedaya perkawis-perkawis ingkang dipuntemahi ing gesangipun manungsa. Wonten ing satunggaling pagelaran ringgit menika ngandhut pinten-pinten piwulang ingkang migunani tumrap manungsa. Kangge tiyang Jawi, ringgit menika dipunparibasakaken *wewayange ngaurip* bilih ringgit menika gambaranipun manungsa saking lahir dumugi pejah. Katrangan menika

dipungambaraken wonten ing seratanipun Hazim Amir (wonten ing Wibisana, 2010:10)

“Setiap lakon wayang digelar dalam pentas total, utamanya ketotalan kualitatif yang dinyatakan dalam bentuk lambang-lambang. Cerita wayang dan seluruh peralatannya secara efektif menggambarkan dan mengekspresikan keseluruhan hidup manusia.

Miturut pamanggihipun Sumodiningrat (lumantar Suwaji Bastomi, 1993:49) ringgit dipunadharaken kados ing ngandhap menika.

“Wayang adalah bayangan. Wayang adalah potret kehidupan yang berisi sanepa, piwulang, pituduh. Wayang berisi kebiasaan hidup, tingkah laku manusia dan keadaan alam. Dengan demikian wayang merupakan etika kehidupan manusia. Lakon wayang merupakan cermin kehidupan manusia yang dialami sejak dari lahir, hidup, mati. Purwa, madya, dan wusana.”

Sagio saha Samsugi (1991:02) ngandharaken bilih pagelaran ringgit menika kajawi saged dados sarana *hiburan* ugi gadhah ancas saha *misi-misi* tartamtu, kados ta *misi dakwah, penerangan, saha pesan-pesan pembangunan*. Dene Purwadi (2009:196) ngandharaken bilih wewarah, norma saha piwulang ingkang wonten ing pagelaran ringgit menika langkung wiyar amargi saged dipundadosaken *ensiklopedia hidup*. Ringgit menika mulang 4K, inggih menika *Kebenaran, Kebijaksanaan, Kebajikan, saha Keindahan*. Awit saking menika, kajawi ringgit menika saged dados tetinggalan ingkang kangge panglipur (tontonan), ugi saged dados sarana pitutur ingkang wosipun wewarah (tuntunan).

Ancasipun pagelaran ringgit menika sampun ngalami ewah-ewahan. Ing jaman rumiyin pagelaran ringgit dados sarana upacara *religious*, kangge sarana pepujan, pakurmatan, saha sarana kangge nyuwun donga pangestu dhateng roh leluhur (Nurgiyantoro, 1998:36). Pamanggihipun Nurgiyantoro menika sami

kalian pamanggihipun Wagner (1959:122) ingkang kaserat ing ngandhap menika.

“...it (the wayang show) had a religious significance from the very first. The puppets, and undoubtedly also the moving shilhouettes, suggested ancestors; the interpreter of this mysterious event was regarded as the priest who established contact between the living and the dead.”

Wagner ngandharaken bilih pagelaran ringgit ingkang sepisan dipungelar kangge upacara *religi*. Ringgit menika dipunpitayani saged obah awit saking daya pangaribawanipun roh leluhur. Laku mistik menika gadhah ancas kangge paring pakurmatan kangge para leluhur, minangka panuntun ingkang dados *perantara kehidupan dan kematian*.

Dados ing pangaribawanipun, gina-paedahipun pagelan ringgit sampun ngalami ewah-ewahan, menawi kala rumiyin, ringgit menika dados sarana upacara ingkang wonten gayutanipun kaliyan kapitadosan (*magis religius*), ananging ing jaman samenika ringgit dados sarana piwulang ingkang sipatipun *didaktis*.

Adhedhasar pinten-pinten pamanggih ing inggil menika, saged kapingdhet dudutanipun bilih ringgit menika salah satunggaling seni pagelaran ingkang dipungelar kanthi ancas tartamtu, ingkang kajawi dados sarana *hiburan* ugi ngemot kathah piwulang. Ringgit kalebet pagelaran seni ingkang saged nyariyosaken saha nggambaraken sedaya perkawis-perkawis ingkang dipunpanggiaken wonten ing gesangipun manungsa ingkang dipunandharaken kanthi wujud lampahan (lakon).

4. Pagelaran Ringgit minangka *Fenomena Sastra*

Karya sastra, miturut pamanggihipun Rene Wallek saha Austin Warren (lumantar Wardani, 2009:3) inggih menika karya ingkang sipatipun *imajinatif* saha ngginakaken basa ingkang sipatipun *idiocyncratic* (khas individual). Miturut pamanggihipun Sapardi Djoko Damono (lumantar Wardani, 2009:2) karya sastra dipunripta kanthi ancas kangge dipunnikmati, dipunpahami saha dipunginakaken dening masarakat. Dados, gayut kaliyan ginanipun, karya sastra gadhah *fungsi dulce et utile* (*menyenangkan dan berguna*) (Horace lumantar Wellek saha Warren, 1995:25). Karya sastra menika kedah saged ngremenaken penggalih, tegesipun saged paring hiburan (tontonan). Karya sastra ugi kedah saged migunani, tegesipun piwulang-piwulang ingkang kaandhut wonten ing satunggaling karya sastra saged dipundadosaken tuntunan wonten ing masarakat.

Sampun dipunandharaken ing bab inggilipun bilih gina-paedahipun pagelan ringgit sampun ngalami ewah-ewahan, menawi kala rumiyin, ringgit menika dados sarana upacara ingkang wonten gayutanipun kaliyan kapitadosan (*magis religius*), ananging ing jaman samenika ringgit dados sarana piwulang ingkang sipatipun *didaktis*..

Cariyos Ringgit, miturut Nurgiyantoro (1998:28) gadhah *titikan kesastraan* ingkang *dominan*, inggih menika *titikan estetik*. Cariyos ringgit nganut *prinsip-prinsip estetika* (*timur*) kados ta *prinsip keseimbangan, kesatuan, keteraturan, kefokusan, variasi, menekankan keindahan rasa, dan sekaligus menjadi ensiklopedi hidup*. Nilai *estetik* ingkang wonten ing pagelaran ringgit, sejatosipun samikaliyan pandangan estetik Jawa, inggih menika nengenaken teges

saha rasa. Ananging teges saha rasa menika kedah leres, inggih sami utawi selaras kaliyan pakem utawi aturan, saha sae.

Dr. Abdullah (wonten ing Bastomi 1993:4) ngandharaken bilih pagelaran ringgit menika kasil saking seni ripta, inggih menika pagelaran ingkang kadadosan saking kasil sanggit utawi *kesusastraan*. Sanggit ingkang dipunandharaken ing salebetipun pagelaran dipunaturaken kanthi *estetik* utawi ngandhut *nilai keindahan* ingkang inggil. Salah satunggalipun *nilai keindahan* menika, kagambaraken wonten ing pawicantenan ginem, pocapan, saha janturan ingkang kalebet catur pagelaran ringgit purwa. Ginem inggih menika kagiatan pawicantenan ingkang dipunlampahi dening paraga ing salebetipun pagelaran ringgit.

Minangka kasil sastra ingkang gadhah piwulang inggil, pagelaran ringgit saged paring wewarah *ajaran nilai moral* wonten ing ginem, awit saking menika limrah menawi pagelaran ringgit purwa kadhang dados *tolok ukur moral* saha tumindak ingkang langkung prayogi kangge masarakat ingkang nggatosaken.

B. Panaliten ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang sajinis kaliyan panaliten “Piwulang *Kepemimpinan* Wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito” menika, antawisipun wonten ing panaliten “*Nilai-Nilai Moral Kepemimpinan dalam Dongeng Sanepa Banjaran Bolosukerta: Ja Dumeh Karya Nir Puspata*” dening Atik Warsiati taun 2012 ingkang neliti saha panaliten “*Nilai-nilai Pendidikan Moral dalam Ginem Pertunjukan Wayang Purwa LakonSemar Mbangun Kayangan*” dening Adi Sulistyo taun 2011.

Panaliten kasebut temtunipun wonten beda saha saminipun kaliyan panaliten Piwulang *Kepemimpinan* Wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito menika. Wondene bab ingkang sami saha bedanipun kaandhar kados ing ngandhap menika.

1. Objek panaliten

Objek panalitenipun Atik Warsiati inggih menika buku *Dongeng Sanepa Banjaran Bolokerta: Ja Dumeh* anggitanipun Nir Puspata. Objek panalitenipun Adi Sulistyو inggih menika naskah asil transkripsi *ginem* pagelaran ringgit purwa lampahan *Semar Mbangun Kahyangan* dening Ki Hadi Sugito ingkang saking rekaman kaset pita. Objek ingkang badhe dipuntetili ing panaliten menika naskah teks ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito asil saking transkripsi kaset pita.

2. Subjek panaliten

Subjek panalitenipun Atik Warsiati inggih menika *piwulang moral kepemimpinan* ing *Dongeng Sanepa Banjaran Bolokerta: Ja Dumeh* anggitanipun Nir Puspata. Adi Sulistyو mundhut subjek panaliten *nilai pendidikan moral* wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Semar Mbangun Kayangan*, dene panaliten menika mundhut subjek panaliten piwulang *kepemimpinan* wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* ingkang sami-sami saking dalang Ki Hadi Sugito.

3. Caranipun ngempalaken *data*

Panalitenipun Atik Warsiati anggenipun ngempalaken *data* inggih kanthi cara maos saha catet. Panalitenipun Adi Sulistyono saha panaliten menika anggenipun ngempalaken *data* kanthi cara nyemak saha transkripsi.

C. Nalaring Panaliten

Analisis konten sastra inggih menika cara kangge manggihaken *pesan karya sastra* saking *aspek ekstrinsik*. *Unsur ekstrinsik* sastra ingkang saged narik kawigatosan *analisis konten* inggih menika: *pesan moral/etika, nilai pendidikan (didaktis), nilai filosofis, nilai religius, nilai kesejarahan, lsp.* Saking *aspek* kalawau, ingkang gayut kaliyan panaliten menika inggih *nilai pendidikan* ingkang fokus piwulang *kepemimpinan*. Dene konsep piwulang *kepemimpinan* ingkang sampun panaliti damel, wonten pitu *indikator* ingkang nedhahaken titikan pangarsa ingkang sae inggih menika: emut dhateng Gusti Inggih Maha Kuwaos, wicaksana, purun, saged paring *motivasi*, nentrengaken, sabar, saha adil.

Panaliten menika mundhut objek naskah teks ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito, amargi wonten ing salebetipun lampahan menika ngemot piwulang-piwulang luhur ingkang kedah dipunmangertosi saha dipunlampahaken dening tiyang Jawi, salah satunggalipun inggih menika piwulang *kepemimpinan*. Panaliten menika gadhah ancas ngandharaken piwulang *kepemimpinan* ingkang kaandhut wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Jinising panaliten ingkang dipunginakaken inggih menika panaliten *deskriptif*. Panaliten *deskriptif* inggih menika panaliten ingkang nggambaraken utawi ngandharaken *data* menapa wontenipun. Metode ingkang dipunginakaken inggih menika *metode penelitian analisis konten*. Zuchdi (1993:20) ngandharaken bilih ancasipun *metode analisis konten* inggih menika damel *inferensi* utawi mundhut dudutan. Target *inferensi* inggih menika samubarang perkawis ingkang badhe dipunmangertosi dening panaliti. Dados panaliten menika badhe damel gambaran, ngasilaken *data deskriptif* saha damel *inferensi* wujud piwulang *kepemimpinan* ingkang kaandhut wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito.

B. Data saha Sumbering Data

Data wonten ing panaliten menika awujud naskah teks ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito. Sumbering *data* inggih menika *kaset pita* pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* ingkang cacahipun wonten wolu. Kaset menika wedalan saking *Kusuma Recording* taun 2012.

C. Caranipun Ngempalaken Data

Cara ingkang dipunginakaken kangge ngempalaken *data* wonten ing panaliten inggih menika *teknik simak-catat*. Cara nyemak dipunginakaken kangge madosi ginem-ginem ingkang ngandhut unsur piwulang *kepemimpinan*. Panaliti

milih rekaman awujud *kaset pita* ingkang badhe dipunsemak amargi basa ingkang dipunginakaken langkung dipungatosaken paugeran-paugeranipun katimbang pagelaran ingkang langsung.

Tahap nyerat dipunlampahaken kanthi *proses transkripsi*. Dokumen ingkang awujud *kaset pita* lajeng dipun*transkripsi*, dipunserat supados dados naskah teks. Kasilipun *transkripsi* menika ingkang dipundadosaken sarana kangge ngempalaken *data* wonten ing panaliten. Sasampunipun maos naskah teks kanthi tliti, lajeng nindakaken panyeratan *data* wonten ing kertu *data*. Cak-cakanipun ingkang dipunlampahi wonten ing teknik panyeratan inggih menika: (1) nyerat pethikan-pethikan *data* wonten ing naskah teks ginem lampahan Abimanyu Ranjap ingkang awujud ukara utawi pachelaton, (2) nyerat asiling deskripsi inggih menika milah saking 7 indikator ingkang dados *konsep* piwulang *kepemimpinan* ingkang sampun dipuntemtokaken ing panaliten menika.

D. Pirantining Panaliten

Piranti panaliten ingkang kaginakaken inggih menika *tabel analisis data*. *Tabel analisis data* dipunginakaken kangge nyerat *data-data* pethikan ginem ingkang wujud ukara utawi pachelaton ingkang wonten ing naskah teks lampahan Abimanyu Ranjap. *Data-data* ingkang kapanggihaken, dipunserat lajeng dipunanalisis saha dipunjumbuhaken kaliyan 7 indikator piwulang *kepemimpinan* ingkang sampun dipuntemtokaken dados konsep panaliten. Wujudipun *tabel analisis data* saged dipuntingali wonten ing ngandhap menika.

Tabel 1. **Wujud Tabel Analisis Piwulang *Kepemimpinan* wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito**

No.	Kutipan Data	Bentuk Kepemimpinan	Butir Nilai	No Data
...

E. Caranipun Nganalisis *Data*

Analisis data ingkang dipuntindhakaken inggih menika analisis deskriptif. Wonten ing panaliten menika, caranipun nganalisis data kanthi deskriptif inggih menika:

1. *Induktif komparatif*, inggih menika *pemahaman* saha *penafsiran* antawisipun setunggal *data* kaliyan data ingkang sanesipun.
2. *Tahap kategorisasi*, *data* dipunperang saha dipunjumbuhaken kaliyan *konsep* ingkang sampun dipundamel.
3. *Tahap tabulasi*, inggih menika *data* ingkang sampun dipunpanggiaken dipunlebetaken wonten ing *tabel*.
4. *Tahap pembahasan*, inggih menika ngandharaken *data* kasiling panaliten kanthi dipunparingi tuladha ingkang dipunpendhet saking *kutipan*. *Kutipan* menika inggih ancasipun kangge dadosaken *data* langkung wiyar saha langkung cetha bab perkawis ingkang dipunkaji.
5. *Inferensi*, inggih menika ngandharaken asiling panaliten saking *analisis data* kanthi cara-cara ing nginggil saengga saged dipunpendhet dudutanipun.

F. *Validitas* saha *Reliabilitas*

Wonten ing panaliten menika dipunginakaken *validitas semantis*. *Validitas semantis* miturut Endraswara (2004:164) inggih menika cara kangge

ngukur *tingkat kesensitifan makna simbolik* karya sastra ingkang dipungayutaken kaliyan *konteks*. Dados *validitas semantis* saged dipunginakaken kangge ngamati *data* ingkang awujud piwulang *kepemimpinan* wonten ing lampahan *Abimanyu Ranjap* ingkang dipunjumbuhaken kaliyan *konteks makna*.

Reliabilitas ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas intrarater* saha *reliabilitas interrater*. *Reliabilitas intrarater* inggih menika kanthi sarana maos makaping-kaping supados pikantuk *data* ingkang sami (*data* boten ewah) dening panaliten piyambak (kanthi *mandiri*). Dene *reliabilitas interrater* inggih menika *reliabilitas* antar panaliti utawi *pengamat* (tiyang sanes kaliyan panaliti terlibat), saha nyuwun pamrayogi saha panyaruwe dhateng tiyang ahli ing babagan sastra, inggih menika kaliyan *dosen pembimbing*.

BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

A. Asiling Panaliten

Asiling panaliten piwulang *kepemimpinan* wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito inggih menika awujud deskripsi babagan konsep piwulang *kepemimpinan* ingkang kaperang dados pitu: emut dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, wicaksana, purun, paring *motivasi*, nentremaken, sabar, saha adil. Asilipun panaliten piwulang *kepemimpinan* wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito saged dipunpirsani wonten ing tabel ing ngandhap menika.

Tabel 2. Tabel Piwulang *Kepemimpinan* Wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito

No.	Wujud Kepemimpinan	Butir-butir Nilai	No. Data
1	Emut dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos	a. Nyebut asmanipun Gusti Inkgang Maha Kuwaos b. Nenuwun dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos c. Gadhah raos sukur dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos d. Pitados kaliyan Garising Gusti Inkgang Maha Kuwaos e. Manembah dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos	1, 54, 3, 31, 32 2, 19 10, 33 18, 20, 23, 41, 42, 43 37, 44
2	Wicaksana	a. Gadhah raos tanggel jawab	5, 38, 74

Tabel salajengipun

		b. Ngemutaken dhateng tiyang sanes	8, 9, 12, 34, 45, 50, 60, 72, 75
		c. Tanggap kaliyan kawontenan	25, 35, 36, 48, 70, 73
		d. Paring wewarah	21, 26, 27, 29, 63
		e. Saged paring pakurmatan dhateng titihanipun	57
3	Purun	a. Gadhah tekad ingkang ageng	4, 16, 40, 47, 49, 66, 68, 69, 71
		b. <i>Pantang mundur</i>	17, 52, 58
4	Paring <i>Motivasi</i>	a. Supados boten tumindak sakajengipun piyambak	6, 7
		b. Supados tumindak waspada	13, 15, 39
		c. Supados <i>semangat</i>	14, 24, 46, 53, 56
5	Nentremaken	a. Nentremaken penggalih ingkang kuwatos	11, 30, 51
		b. Nentremaken penggalih ingkang sedhik	61, 62, 67
6	Sabar	a. Sabar anggenipun nampi pacoben	22
		b. Nrima	64, 65
7	Adil	a. Sami anggenipun mbagi	28
		b. Boten pilih sih	55, 59

B. Pirembagan Asil Panaliten

Asiling panaliten piwulang *kepemimpinan* wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito kaperang dados

pitu, inggih menika emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos, wicaksana, purun, paring *motivasi*, nentremaken, sabar, saha adil.

1. Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos

Pangarsa inggang sae inggang utami emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. Wonten unen-unen “*Pangeran iku ora sare*”, tegesipun bilih manungsa menika kedah emut dhateng kawontenanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos inggang tansah mirsani saha ngawasi. Sipat emut menika dados dhasaripun sipat-sipat sae inggang sanesipun. Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos menika boten namung cekap dipunpenggalih kemawon, ananging kedah dipun*refleksi* wonten ing tumindak inggang kalebet proses nyaketi dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos.

Gayut kaliyan andharan menika, wujud sipat emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos inggang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* kaperang dados gangsal, inggih menika nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos, nenuwun dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos, gadhah raos syukur dhumateng Gusti Inggang Maha Kuwaos, pitados kaliyan garising Gusti Inggang Maha Kuwaos, saha manembah dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos.

a. Nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos

Piwulang *kepemimpinan* sipat emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos inggang dipunedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Jagad wisesaning bathara. *Jagad manik raja dewagung. Rama, Rama Prabu?*” (Abimanyu Ranjap, kaca 2)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Duryudana dhateng Prabu Salya. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten ing pasowanan ageng Prabu Duryudana badhe wawan rembag kaliyan Prabu Salya bab kawontenanipun peperangan ing tegal Kurusetra. Ukara “*jagad wisesaning bathara*” dados titikanipun bilih saderengipun Prabu Duryudana ngendika, piyambakipun nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos. Tembung bathara tegesipun dewa (Poerwadarminta, 1939:33), wisesa tegesipun inggang gadhah panguwaos gadhah wewenang inggang luwih (Poerwadarminta, 1939:665). Saking pethikan ukara ing inggil saged dipuntegesi bilih inggang nguwaosi jagad inggih menika Gusti Inggang Akarya Jagad (*Tuhan Pencipta Dunia*), dene dewa menika minangka pralambang *transformasi* kawontenanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos.

“Jagad dewa bathara. *Gathutkaca semingkir lega atiku. Hla iki malah gremet-gremet prunanku Abimanyu numpak turangga Pramugari dituntun Sumitra. Alah, bocah ki kepiye ya? Iki ki sing dhawuh ki sapa? Hla kok ya ra dipenging karo ibune, tanpa dipenggak marang para kadang wreda. Aku arep merepegi supaya dheweke bali, aku rikuh karo Kurawa, ora tak kon bali, aku ngeman karo prunanku iki! Abimanyu, kowe balia Ngger, kowe balia! Hla leh ku arep akon ki kepiye carane? Barisan Kurawa semono akehe, upama mengko aku nrobos barisan nyaketi prunanku mengko dianggep yen aku ki ngeman karo trahing Pandhawa. Wis tekad-tekadan, yen mengko weruh Sumitra mati mesthine Abimanyu ndelokke aku, terus bali. Ngurbanke prunanku Sumitra ra papa, lepasi jemparing!*” (Abimanyu Ranjap, kaca 53)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Adipati Karna. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Adipati Karna wonten ing tegal Kurusetra. Piyambakipun pirsa menawi Raden Abimanyu majeng perang dados senapati

Ngamarta. Adipati Karna dados bingung penggalhipun lajeng gineman piyambak. Ukara “*jagad dewa bathara*” ing inggil dados titikanipun bilih saderengipun Adipati Karna ngendika, piyambakipun nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos.

Wonten ing pedhalangan, ukara inggang nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos inggang dipunujaraken dening paraga ringgit saderengipun badhe ngendika dipunwastani panyebut (Mudjjanattistomo, 1977:61). Titikan panyebut saderengipun ratu badhe ngendika antawisipun paraga ringgit satunggal kaliyan satunggalipun boten sami. Ananging sedayanipun sami-sami gadhah ancas manembah dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. Wonten inggang nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos kanthi langsung, wonten ugi inggang sipatipun *implisit*.

“*Hong bawana langgeng. Anak Prabu?*” (*Abimanyu Ranjap*, kaca 2)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Salya dhateng Prabu Duryudana. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten ing pasowanan ageng Prabu Salya badhe wawan rembag kaliyan Prabu Duryudana bab kawontenanipun peperangan ing tegal Kurusetra. Piyambakipun lajeng ndangu Prabu Duryudana kanthi ukara “*Hong bawana langgeng*” inggang dados wiwitanipun ngendika. Ukara panyebut menika boten nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos kanthi langsung. Tembung Hong nedahaken makna inggang ageng (Nurhayati, 2009:53). Ukara “*Hong bawana langgeng*” tegesipun donga kangge jagad inggang langgeng. Ukara menika dados titikanipun bilih

saderengipun Prabu Salya ngendika, piyambakipun nyebut asmanipun Gusti Ingkang Maha Kuwaos kanthi boten langsung lumantar donga.

“Hong bawana langgeng sinunggi datan awrat. He putuku Ngger Kaki Prabu ing Amarta?” (Abimanyu Ranjap, kaca 33)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Matswapati dhateng Prabu Puntadewa. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten pasowanan ing Pakuwon Randhuwatanan Prabu Matswapati badhe wawan rembag kaliyan Prabu Puntadewa bab kawontenanipun peperangan ing tegal Kurusetra. Piyambakipun lajeng ndangu Prabu Puntadewa kanthi ukara *“Hong bawana langgeng sinunggi datan awrat”* ingkang dados wiwitanipun ngendika. Ukara panyebut menika boten nyebut asmanipun Gusti Ingkang Maha Kuwaos kanthi langsung.

“Hong bawana langgeng sinunggi datan awrat, sokur binage sewu menawa ta bisa tumpang jayane.” (Abimanyu Ranjap, kaca 33)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Matswapati dhateng Prabu Kresna. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten pasowanan ing Pakuwon Randhuwatanan Prabu Matswapati saweg mirengaken andharan saking Prabu kresna bab kawontenanipun peperangan ing tegal Kurusetra. Ukara *“Hong bawana langgeng sinunggi datan awrat”* tegesipun bilih jagad ingkang langgeng menika dipunripta utawi dipunaturaken kanthi gampil. Ukara menika ngandharaken bilih proses dumadosipun jagad utawi donya menika inggih awit saking kersanipun Gusti Ingkang Maha Kuwaos Ingkang Murbeng Dumadi, kanthi boten wonten raos kepeksa (Nurhayati, 2009:57). Ukara menika dipunginakaken dening Prabu Matswapati minangka tandha emut dhateng Gusti

Ingang Maha Kuwaos, dados dipunginakaken minangka donga saderengipun paring pangandikan.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun nyebut asmanipun Gusti ingkang Maha Kuwaos. Satunggaling pangarsa menika kedah emut dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos. Awit saking raos emut dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos pramila saderengipun ngendika, langkung sae bilih nyebut asmanipun Gusti Ingang Maha Kuwaos.

b. Nenuwun dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos

Piwulang *kepemimpinan* sipat emut dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun nenuwun dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

*“Kula yen mangertos kempaling para kadang tuwin para pinisepuh mongkog manah kula. Nanging sauger mirengaken pawartos ingkang sami temandang damel wonten ing ayuda, ical pangajeng-ajeng kula. Menapa kalampah badhe saged sasab para kadang kula Kurawa, jalaran rikala semanten Yayi Bogadenta ngaturaken yen ta sumedya males ngudi tuwuh lara wirang dhumateng Dhimas Arya Werkudara. **Dipunsuwunaken pangayoman kaliyan jawata**, ingkang putra nampi sasmita kewala nguthawatosi. Dumugi ing nduta kepara estu Yayi Bogadenta sagarwanipun, satitihanipun tumpes wonten paparangan. Menapa kinten-kinten badhe kalampah ngajeng-ajeng sasaping Bharatayuda? Ingang mangka rikala semanten kula sampun nampi pangandikanipun Rama Prabu kabiyantu para pinisepuh bilih kadang kula Yayi Gardapati ingkang pinacak senopati ngantos dangu mboten ngadhep ngajengan kula, dados boten wonten katrangan kersa lan botenipun. Rama Prabu?”* (Abimanyu Ranjap, kaca 2)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Duryudana dhateng Prabu Salya. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten ing pasowanan ageng Prabu Duryudana ngandaraken penggalhipun ingkang saweg sedhih

amargi pirsu bilih kawontenanipun peperangan ing tegal Kurusetra saged ndadosaken Ngestina kalah. Ukara “*dipunsuwunaken pangayoman kaliyan jawata*” dados titikanipun bilih Prabu Duryudana nenuwun dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. Pangayoman saged dipuntegesi pitulungan sarta panjaga (Poerwadarminta, 1939:467), jawata tegesipun dewa (Poerwadarminta, 1939:83), dene dewa menika minangka pralambang *transformasi* kawontenanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos. Dados ukara tegesipun nyuwun pitulungan, panjaga dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos.

“Adhuh dewa, kula nyuwun pangayoman. Kangmas Werkudara, lajeng kados pundi caranipun kula lan Kangmas saged mentas saking ing bebaya mbel. Wara Sembadra kowe ora mangerti marang tlonjonge pun Kakang. Kurang begjane bakal pun Kakang tinggal salawas-lawase. Mung ingkang pinter nggonmu nggulawentah marang putra sing bisa nggonmu momong marang putramu. Muga-muga dadi bocah kang utama ambangun miturut marang piwulange rama lan ibune.” (Abimanyu Ranjap, kaca 19)

Pethikan ginem ing inggil menika pangandikanipun Raden Janaka dhateng Raden Werkudara. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Raden Janaka saha Raden Werkudara kepaluh wonten ing samudra mbel awit saking pandamelipun Prabu Gardapati. Raden Janaka ingkang penggalhipun bingung lajeng ndedonga dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. Ukara “*adhuh dewa, kula nyuwun pangayoman*” dados titikanipun bilih Raden Janaka nyuwun pitulungan dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. Tembung *dewa* ing pethikan ginem menika minangka pralambang *transformasi* kawontenanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun nenuwun dhateng Gusti ingkang Maha Kuwaos. Satunggaling pangarsa dipunajab supados boten kesupen

manembah saha nenuwun dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. Awit menawi pangarsa menika pikantuk pacoben saged emut bilih wonten Gusti Inggang Maha Kuwaos inggang saged paring pitedah. Anggenipun nenuwun menika saged kanthi cara ndendonga, sembahyang tapa brata, lan saperanganipun.

c. Gadhah raos sukur dhumateng Gusti Inggang Maha Kuwaos

Piwulang *kepemimpinan* sipat emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos inggang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun gadhah raos sukur dhumateng Gusti Inggang Maha Kuwaos dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Leres inggang dados aturipun kadang kula Dhimas Sencaki, kepara estu bilih boten wonten para wadyabala inggang nandhang cintraka.”
“Sukur binage sewu.” (Abimanyu Ranjap, kaca 13)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Patih Udawa saha Dewi Wara Srikandhi. Pethikan menika nyariyosaken nalika Patih Udawa dipundangu dening Dewi Wara Srikandhi bab kawontenanipun para prajurit ing Pakuwon Glagah Tinulu. Patih Udawa lajeng ngandharaken bilih sedaya prajurit boten wonten inggang nandhang sakit. Awit saking pawartos menika, Dewi Wara Srikandhi lajeng ucap sukur dhateng Gusti Inggang Maha kuwaos katitik saking ukara *“sukur binage sewu”* inggang tegesipun nuwun banget utawi begja banget (Poerwadarminta, 1939:25).

“Estonipun, rikala jaman Yayi Prabu Bogadenta manjing peperangan mengsah kaliyan kadang kula Dhimas Arya Werkudara, miturut saking kawontenan inggang wayah Dhimas Arya Bratasena pinaringan unggul yudanipun, Yayi Bogadenta lan Dhiajeng Murdaningsih Murdaningrum menapa malih titihanipun dwipangga Murdaningkung sirna margalayu.”

*“Hong bawana langgeng sinunggi datan awrat, **sukur binage sewu** menawa ta bisa tumpang jayane.”* (Abimanyu Ranjap, kaca 33)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Prabu Kresna saha Prabu Matswapati. Pethikan menika nyariyosaken nalika Prabu Kresna ngaturaken pawarta bilih Raden Werkudara saged menang perang lawan Prabu Bogadenta sagarwa lan titihanipun. Awit saking pawartos menika, Prabu Matswapati lajeng ucap sukur dhateng Gusti Inggang Maha kuwaos katitik saking ukara *“sukur binage sewu”* ingkang tegesipun nuwun banget utawi begja banget (Poerwadarminta, 1939:25).

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang gadhah raos sukur dhumateng Gusti ingkang Maha Kuwaos. Sukur utawi sokur inggih menika ngucap matur nuwun (Poerwadarminta, 1939:578). Satunggaling pangarsa dipunajab supados boten kesupen ngucap sukur dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos. Ngucap sukur menika dados wujud raos remen utawi panuwun dhumateng kawontenan ingkang dipunlampahi, mliginipun rikala saweg nandhang suka ing penggalih.

d. Pitados kaliyan garising Gusti Inggang Maha Kuwaos

Pitados saged dipunwastani precaya (Poerwadarminta, 1939:494). Garising Gusti Inggang Maha Kuwaos menika sami kaliyan takdir. Takdir menika pepesthen saking kersanipun Allah (Poerwadarminta, 1939:586). Piwulang *kepemimpinan* sipat emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun pitados kaliyan garising Gusti Inggang Maha Kuwaos dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Ndri, estunipun kathah prajurit ingkang sami nandhang sirna margalayu ngantos ajur wandanipun, tatkala tempuh bitutama ingkang sepisan. Boten nemokaken prajurit ing Ngastina senadyan ta prajurit Wiratha nggih ugi wonten kurban sawetawis.”

*“**Wus jamak lumrahe**, muga-muga kurbaning para kawula ingkang padha ndisiki tumeka ing pati iku mau tansah bisa angayomi marang para kadang-kadangu Pandhawa. Lan tansah pinaringan papan kang mulya marang Kang Murba Dumadi awit nyata yen ta gedhe lelabuhane marang negara.”* (Abimanyu Ranjap, kaca 19)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Raden Setyaki saha Dewi Wara Srikandhi. Pethikan kasebat nyariyosaken rikala sabibaripun perang ing Pakuwon Randhuwatanan, Raden Setyaki paring pawartos bilih kathah prajurit Wiratha ingkang sami seda. Dewi Wara Srikandhi ingkang nampi aturipun Raden Setyaki lajeng ngendika bilih sampun limrahipun menawi ing salebeting peperangan mesthi wonten prajurit ingkang ngantos seda. Dewi Wara Srikandhi ugi ndedonga mugi-mugi para prajurit ingkang seda ing peperangan menika saged dipunparingi papan ingkang mulya dening Gusti Ingang Maha Kuwaos. Ukara “*wus jamak lumrahe*” dados titikanipun ingkang nggambaraken bilih Dewi Wara Srikandhi pitados kaliyan takdir utawi garising Gusti Ingang Maha Kuwaos.

*“Wer.... Jlamprong kowe aja ngeres-eresi atiku. Yen pancen kowe sambat-sambat kaya mangkono tak jaluk aja nganti keprungu karo aku. Manungsa kuwi ora ajeg ana kalane bungah ana kalane susah. Yen bungah aja kebungahen nampa kanungrahan, nanging **yen susah kaya mengkene sing manteb atimu, percaya pati urip iku ana ngersane Kang Murba Dumadi**. Mung sing mantheng panuwunmu lan tak ewang-ewangi supaya aja nganti aku karo kowe tumeka pati kang tan kesipatan marang para kadangu tuwin para sesepuhku.”* (Abimanyu Ranjap, kaca 20)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Werkudara dhateng Raden Janaka. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Raden Werkudara saha

Raden Janaka kepaluh wonten ing samudra mbel awit saking pandamelipun Prabu Gardapati. Raden Janaka ingkang penggalhipun bingung lajeng dipunlerem-leremi dening Raden Werkudara. Raden Werkudara ngendika dhateng Raden Janaka supados sabar saha pitados kaliyan takdir utawi garising Gusti Inggang Maha Kuwaos, katitik saking ukara “*yen susah kaya mengkene sing manteb atimu, percaya pati uripku ana ngersane Kang Murba Dumadi.*” Sipatipun Raden Werkudara ingkang pitados kaliyan garising Gusti Inggang Maha Kuwaos saged langkung katingal saking pethikan ginem salajengipun ing ngandhap menika.

“Yen pancen Jawata marengake kowe karo aku bisa tekan pinggir mentas saka ing bebaya nggambarake sih pinaringan panjang umur.”
(Abimanyu Ranjap, kaca 20)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Werkudara dhateng Raden Janaka. Raden Werkudara ingkang langkung wicaksana ngendika bilih Gusti menika langkung kuwaos, dados menawi raden kekalih menika taksih pinaringan panjang umur bakal wonten pitulungan saking Gusti Inggang Maha Kuwaos. Saking pethikan ginem ing inggil saged kagambaraken bilih Raden Werkudara menika paring wewarah supados pitados kaliyan takdir utawi garising Gusti Inggang Maha Kuwaos.

“E.... kene ki le meneng, meneng mikir, wong bundhelan ko arep diuculi. Bocah ora nggenah. Kula niki le kula meneng mawon niki le mikirke sinuwun Dwarawati menika hlo. Hla kok ingkang dipundhawuhi kok ndara Abimanyu kok ora Gathutkaca?”

“Kaka Prabu nderek marang pandoming Jitabsara. Tegese miturut saka dhawuhing Jawata kang wis kamot ana ing jeroning Jitabsara.”
(Abimanyu Ranjap, kaca 38-39)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Semar saha Raden Sadewa. Pethikan kasebat nyariyosaken rikala Raden Sadewa paring

uninga dhateng Semar bilih Prabu Kresna sampun milih Raden Abimanyu ingkang dados senapati Amarta. Raden Sadewa ugi ngandharaken bilih Prabu Kresna menika namung nurut menapa ingkang dados pandoming Kitab Jitabsara, kados dipunsebataken ing ukara “*Kaka Prabu nderek marang pandoming Jitabsara. Tegese miturut saka dhawuhing Jawata kang wis kamot ana ing jeroning Jitabsara.*” Kitab Jitabsara inggih menika seratan ingkang ngemot sedaya lampahanipun perang Baratayuda ingkang dipunripta dening para dewa (Bastomi, 2001:118). Tembung dewa utawi jawata menika minangka pralambang *transformasi* kawontenanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos. Ginemipun Raden Sadewa nggambaraken bilih Prabu Kresna menika pitados kaliyan takdir utawi garising Gusti Inggang Maha Kuwaos ingkang dipunserat ing Kitab Jitabsara.

“Hla lajeng panjenengan kadhawuhan supados dhawuh ingkang putra ndara Abimanyu.”

“Mengkono Kakang Semar.”

“Nggih pun. Ngaten menika sampun kalebet dados kodrat. Wontenipun kula namung nderek mangayubagya.” (Abimanyu Ranjab, kaca 39)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Semar saha Raden Sadewa. Semar ingkang mireng andhahan saking Raden Sadewa bilih Prabu Kresna menika milih Raden Abimanyu ingkang dados senapati awit saking isinipun Kitab Jitabsara, lajeng mangertos bilih menika sampun dados kodrat saking Gusti Inggang Maha Kuwaos. Saking pethikan ginem kasebat ugi nedhahaken bilih Semar pitados kaliyan takdir utawi garising Gusti Inggang Maha Kuwaos ingkang dipunserat ing Kitab Jitabsara, katitik saking ukara “*Ngaten menika sampun kalebet dados kodrat*” Tembung kodrat menika tegesipun panguwasa kersaning Allah (Poerwadarminta, 1939:241)

“Apa marmane kewan bisa tata jalma, jawata luwih adil. Ngadhang-andhang lakuku.” (Abimanyu Ranjap, kaca 40)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Sadewa dhateng Kyai Setrapranjana (sima ageng). Pethikan kasebat nyariyosaken rikala Raden Sadewa saha Punakawan badhe tindak dhateng Kraton Wiratha, lampahipun dipuncegat dening sima ageng ingkang nantang perang tandhing. Raden Sadewa ingkang nembe sepisan menika kepanggih sima ingkang saged wicara penggalhipun bingung, ananging piyambakipun pitados bilih Gusti menika Maha Kuwaos dados menapa ingkang dados kekajenganipun bakal wonten saha limrah. Ukara “*jawata luwih adil*” dados titikanipun bilih Raden Sadewa pitados kaliyan Gusti, pitados kaliyan garising Gusti Inkgang Maha Kuwaos.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pitados kaliyan garising Gusti ingkang Maha Kuwaos. Satunggaling pangarsa dipunajab supados pitados kaliyan garising Gusti Inkgang Maha Kuwaos. Awit saking panguwaosipun Gusti, takdir menika boten saged dipunewahi. Dados pangarsa menika langkung sae bilih saged menggalih rumiyin saderengipun badhe tumindak menapa dene badhe paring parentah amargi sedaya menika sampun dipuntata utawi dipunserat takdiripun dening Gusti Inkgang Maha Kuwaos.

e. Manembah dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos

Piwulang *kepemimpinan* sipat emut dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun manembah dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

*“Jeneng sira aja nganti pisah marang inggun. **Bebarengan ngeningake cipta**, lan adhimu si Puntadewa pun kaluhuran. Srikandhi, Sencaki, lan Patih Nirpita sing tak parengake metu njaba nata pabarisan.”* (Abimanyu Ranjap, kaca 36)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Matswapati dhateng Prabu Kresna. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten ing pasowanan Prabu Matswapati ngajak dhateng Prabu Kresna saha Prabu Puntadewa supados sesarengan ndedonga dene Dewi Wara Srikandhi, Raden Sencaki saha Patih Nirpita supados siyaga njagi pakuwon Randhuwatanan. Ukara *bebarengan ngeningake cipta* dados titikanipun ingkang ngambaraken bilih Prabu Matswapati minangka pangarsa ingkang saged paring wewarah supados ndedonga (ngeningaken cipta) manembah dhateng Gusti Ingkang Maha Kuwaos.

*“Sewu-sewu kalepatanipun ingkang wayah mugi pininga gunging samudra pangaksami. Adhuh Pukulun, panjenenganipun pangayoming jagad. **Dhuh Kang Amurba Masesa dhumateng jiwa raga kula. Pukulun, sesembahan kula wonten madyapada, ingkang wayah ngaturaken pangabekti kulun.**”* (Abimanyu Ranjap, kaca 42)

Pethikan ginem ing inggil menika maturipun Raden Sadewa dhateng Bathara Narada. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Raden Sadewa saha Punakawan badhe tindak dhateng Kraton Wiratha, lampahipun dipuncogat dening sima ageng ingkang nantang perang tandhing. Sabibaripun perang tandhing, sima menika gantos wujud ingkang sejatosipun Bathara Narada. Raden Sadewa ingkang kaget sanalika lajeng nyadhongaken asta nyuwun pangapunten dhateng Bathara Narada. Ukara *Pukulun sesembahan kula wonten madyapada ingkang wayah ngaturaken pangabekti kulun* dados titikanipun bilih Raden Sadewa menika manembah dhateng dewa ingkang minangka pralambang *transformasi* kawontenanipun Gusti Ingkang Maha Kuwaos.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun manembah dhateng Gusti ingkang Maha Kuwaos. Satunggaling pangarsa menika kedah emut saha manembah dhateng Gusti Inggil Maha Kuwaos. Manembah menika saged dipuntegesi memuji sarta nenuwun marang Allah (Poerwadarminta, 1939:555). Wonten ing salebetipun ajaran agami, manungsa mliginipun satunggaling pangarsa menika kedah manembah dhateng Gusti Inggil Maha Kuwaos minangka wujud sukur, pangabden, saha pakurmatan dhateng Gusti Inggil Murbeng Dumadi.

2. Wicaksana

Wicaksana tegesipun saged ngangge budinipun kalawan bener (Poerwadarminta, 1939:666). Pangarsa ingkang sae inggih menika pangarsa ingkang saged ngginakaken akal budinipun, gadhah watak setiti, saha tliti anggenipun ngrampungaken perkawis. Gayut kaliyan andharan menika, wujud sipat wicaksana ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* kaperang dados gangsal, inggih menika gadhah raos tanggel jawab, ngemutaken dhateng tiyang sanes, tanggap kaliyan kawontenan, paring wewarah, saged paring pakurmatan dhateng titihanipun.

a. Gadhah raos tanggel jawab

Tanggél jawab inggih menika nanggél utawi nanggung menawi wonten awonipun (Poerwadarminta, 1939:591). Piwulang *kepemimpinan* sipat wicaksana ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun gadhah raos tanggel jawab dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Wah, nggambarake menawa ta si Adhi ngluhurake marang kadang sepuh, ngetokake yen ta si Adhi angluhurake marang pun Kakang. Ora bakal mokal awit sedulur tuwa kang minangka gentine sudarma, ana apa wae kudu Yayi pamit lan mundhut rigen marang kadang wreda. Ing wektu iki pun Kakang wus marengake, Yayi tak parengake marepegi Werkudara. Pisowane Yayi kudu bisa angladekake sirahe Werkudara karo Janaka. Dasar Werkudara mungsuh, Janaka ya klilip, kejaba klilip ing paprangan Janaka kuwi satru mungguhing aku. Sering-sering kumawani nggebang mbebeda Banowati.” (Abimanyu Ranjap, kaca 4)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Duryudana dhateng Prabu Gardapati. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten ing pasowanan ageng Prabu Duryudana badhe wawan rembag kaliyan Prabu Gardapati bab kawontenanipun peperangan ing tegal Kurusetra. Prabu Gardapati ingkang dipunutus dados senapati Ngestina ngandharaken bilih piyambakipun sampun saged ngringkus Raden Werkudara saha Raden Janaka ingkang kepaluh wonten samudra mbel. Ing pasowanan menika Prabu Gardapati nyuwun idi dhateng Prabu Duryudana saperlu badhe mejahi Raden Werkudara saha Raden Janaka. Prabu Duryudana ingkang dipunsuwuni idi lajeng ngendika bilih piyambakipun remen kaliyan tumindakipun Prabu Gardapati. Saking pethikan ginem kasebat nedahaken bilih Prabu Duryudana gadhah tanggung jawab dhateng dhiri Prabu Gardapati, katitik saking ukara *“ora bakal mokal awit sedulur tuwa kang minangka gentine sudarma, ana apa wae kudu Yayi pamit lan mundhut rigen marang kadang wreda.”* Tegesipun wonten menapa kemawon Prabu Gardapati kedah nyuwun idi saha mundhut pirsu dhateng rakanipun, Prabu Duryudana ingkang sampun dados gantosipun bapak (tiyang sepuh).

“Bebarengan ngeningake cipta lan adhimu si Puntadewa pun kaluhuran. Srikandhi, Sencaki, lan Patih Nirpita sing tak parengake metu njaba nata pabarisan. Samangsa-mangsa ana dom sumuruping banyu

pakarti wong Ngestina sabisa-bisa seprene nanggulangi, aja nganti ngrusak pakuwon, gawe kurbaning kawula sing tanpa dosa.”
(Abimanyu Ranjap, kaca 36)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Matswapati dhateng Dewi Wara Srikandhi, Raden Sencaki saha Patih Nirpita. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten ing pasowanan Ginem menika pangandikanipun Prabu Matswapati ingkang paring parentah dhateng Dewi Wara Srikandhi, Raden Sencaki saha Patih Nirpita supados siyaga njagi pakuwon Randhuwatanan. Saking pethikan ginem menika nedahaken bilih Prabu Matswapati minangka sesepuh ing Amarta gadhah tanggel jawab ingkang ageng kangge mimpin sedaya putra saha andhapanipun. Nalika ing pakuwon wonten ancaman saking prajurit Ngestina, kanthi wicaksana piyambakipun paring parentah supados pakuwon dipunjagi, sampun ngantos prajurit Ngestina mlebet ngrisak. Saking pethikan ukara “*sabisa-bisa seprene nanggulangi, aja nganti ngrusak pakuwon, gawe kurbaning kawula sing tanpa dosa*” katitik bilih Prabu Matswapati ugi gadhah tanggel jawab dhateng para kawulanipun supados boten dados kurbaning peperangan.

“Adhiku Janaka, kayungyun Abimanyu.”

“Weh, hla wis ora karu-karuan. Njur pripun?”

“Kakang Semar tak percaya karo anak-anakmu tututana! Iki kuwajibane sing tukang momong ya kaya ngene iki.” (Abimanyu Ranjap, kaca 66)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Prabu Kresna saha Semar. Pethikan menika nyariyosaken nalika Prabu Kresna mirsani rayinipun, Raden Janaka ingkang kayungyun (kedanan) amargi dereng saged nglilakaken sedanipun Raden Abimanyu. Prabu Kresna lajeng paring dhawuh

dhateng Semar saha putra-putranipun supados saged nututi saha nglerem penggalhipun Raden Janaka. Saking pethikan ukara “*Kakang Semar tak percaya karo anak-anakmu tututana! Iki kuwajibane sing tukang momong ya kaya ngene iki*” saged katingal bilih Prabu Kresna saha Semar sami-sami gadhah tanggel jawab momong Raden Janaka ingkang saweg kayungyun dipuntilar seda dening putranipun, Randen Abimanyu.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang gadhah raos tanggel jawab. Satunggaling pangarsa kedah gadhah sikap tanggel jawab, satemah gadhah raos wajib kangge nanggung sedaya pangaribawa saking tumindak ingkang dipunlampahi diri pribadhi. Kejawi gadhah tanggel jawab dhateng dhiri pribadhi, pangarsa menika ugi gadhah tanggel jawab dhateng putra, kulawarga, andhapan, saha sedaya kawulanipun. Menawi pangarsa menika sampun gadhah raos tanggel jawab ingkang ageng ing dhiri piyambakipun, anggenipun mimpin menika saged ngginakaken akal budinipun, gadhah watak setiti, saha tliti nalika ngrampungaken perkawis.

b. Ngemutaken dhateng tiyang sanes

Piwulang *kepemimpinan* sipat wicaksana ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun saged ngemutaken dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Pancen Werkudara karo Janaka kuwi ditresnani karo dewa, arepa dikapak-kapakke ketoke barang sing landhep tumama ing Werkudara nek jane ora tumama. Menungsa kuwi jan-jane kabeh ora ana sing digdaya, hla wong dicakot semut wae lara. Ewa semana yen ana manungsa kaya dene satru Ngamarta kuwi ditibani gegaman landhep

ora tumama kuwi pancen ingkang ngaling-alingi ki pusakane utawa klimahE.” (Abimanyu Ranjap, kaca 10)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Mbilung dhateng Togog saha Raden Wisraya. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Raden Wisraya ndangu dhateng Togog saha Mbilung bab kados pundi anggenipun badhe mejahi Raden Werkudara lan Raden Janaka. Togog saha Mbilung ingkang dhasaripun remen guyon lajeng ngandharaken bilih raden kekalih menika sejatosipun dipunpayungi dening dewa lumantar klimahipun lan pusakanipun, dados badhe dipunpejahi kanthi cara menapa kemawon boten badhe seda menawi dereng dugi titiwancinipun seda. Mbilung ingkang langkung wicaksana matur dhateng Raden Wisraya kanthi ukara “*menungsa kuwi jan-jane kabeh ora ana sing digdaya, hla wong dicakot semut wae lara*”, tegesipun bilih sejatosipun manungsa menika boten wonten ingkang digdaya. Dados menawi wonten ingkang digdaya, menika awit saking pangayoming Gusti Inggil Maha Kuwaos kanthi sarana pusaka utawi klimahipun. Klimah utawi kalimah tegesipun tetembungan (poerwadarminta, 1939:182) ingkang gayut kaliyan kapitadosan dhumateng Gusti Inggil Maha Kuwaos, utawi saged dipuntegesi minangka *firman Tuhan*.

“Kula aturi ngenget-enget ingkang Raka Sinuwun Turilaya, ratu sing wis kondhang kaonang-onang elmune mumpuni. Tri manunggal, dadi siji. Tegese garwa, putri, satitihane. Titihane mati ditangisi sing kagungan urip meneh, sing kagungan seda ditangisi garwane urip meneh prandene bisa tumpes mati bareng. Menawi panjenengan ingkang kula engetaken sakniki malah Werkudara niku mawon dilanting, ditulungi. Niku mangke pemujine gedhe. Tenan, pemujine gedhe dhateng panjenengan, tur panjenengan dipujeke dhateng wong Ngamarta mesthi slamet salawas-lawase.” (Abimanyu Ranjap, kaca 11)

Pethikan ginem ing inggil menika maturipun Togog dhateng Prabu Gardapati. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Prabu Gardapati ngendika dhateng

Togog bilih piyambakipun sampun pinaringan idi saking Prabu Duryudana saperlu badhe mejahi Raden Werkudara lan Raden Janaka. Togog kanthi wicaksana matur ngemutaken cariyos Prabu Bogadenta, garwa saha titihanipun, ingkang dipunpejahi dening Raden Werkudara amargi kalah digdaya. Togog lajeng matur bilih prayoginipun Prabu Gardapati mbiyantu Raden Werkudara saha Raden Janaka medal saking samudra mbel supados pikantuk pamuji ingkang ageng. Pamuji tegesipun pangalem, pandonga, utawi pengarep-arep supados slamet (Poerwadarminta, 1993:461).

“Kanca-kancamu apa padha nglirowakake?”

“Inggih pun abdi sampun samadya sawanci-wanci wonten kadadosan paprangan boten badhe mingkuh wonten medan pertempuran!”

*“Sukur binage sewu. **Nggambarake yen kabeh para wanita nduweni tanggung jawab uga darbe wenang labuh negara.**”* (Abimanyu Ranjap, kaca 13)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Dewi Wara Srikandhi saha prajurit wanita. Pachelaton kasebat nyariyosaken rikala saweg wonten pasowanan ing pakuwon Glagah Tinulu, Dewi Wara Srikandhi paring pitutur dhateng para prajurit wanita. Ukara *“nggambarake yen kabeh para wanita nduweni tanggung jawab uga darbe wenang labuh negara”* dados titikanipun bilih Dewi Wara Srikandhi ngemutaken dhateng para wanita bilih kajawi gadhah tanggel jawab dhateng dhiri pribadhi saha kulawarga, ugi gadhah kuwajiban labuh ngabekti dhateng negari.

*“Namung aturaken kauningan Eyang, saha kedrawasan pisowanipun ingkang wayah. Sasampunipun paripurna Yayi Bogadenta wancinipun sampun sonten, lajeng wonten senapati ingkang anusuli Ngestina, ingkang pinaringan dhawuh anyenopateni tinatah manjing ayuda boten wonten malih kejawi namung yayi Prabu Gerdapati lan Dhimas Wisraya. **Dhimas Arya Werkudara lan Dhimas Janaka sampun kula wangsit ‘iki wis dudu wayahe peperangan, yen ta mengko surup surya prayoga***

jeneng sira Yayi mundura, tunggu sajrone sewengi mbesuk yen tekan byar rahina dibacutake peperangan'. Namung kemawon barisanipun para wadyabala Wiratha tuwin wadyabala Ngamarta kadhesuk prajurit-prajurit saking Ngatasangin menapa dene saking Ngestina. Karana keroban mengsah mundur ingkang mangka wanci sampun dalu. Saking pandugi kula, Dhimas Werkudara lan Dhimas Arjuna nglajengaken peperangan saklebetipun sedalu dumugi wanci bangun byar rahina napa malih sampun wanci enjang, kula kabar-kabaraken boten wonten pekabaran saengga sepriki Eyang, malah wonten pawarta yen ta Dhimas Arya Sena tuwin Dhimas Arjuna menika ical wonten paprangan." (Abimanyu Ranjap, kaca 34)

Pethikan ginem ing inggil menika maturipun Prabu Kresna dhateng Prabu Matswapati. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Prabu Kresna ngaturaken pawarta bilih Raden Werkudara saha Raden Janaka ical saking palagan. Prabu Kresna ngandharaken menawi piyambakipun sampun ngemutaken dhateng Raden Werkudara saha Raden Janaka supados mundur rumiyin, sampun nglajengaken peperangan amargi menika sampun mlebet wanci dalu. Ananging Raden Werkudara saha Raden Janaka tetep nglajengaken peperangan salebetipun sedalu ngantos dumugi enjang, boten mirengaken pepeling saking Prabu Kresna. prabu Kresna ingkang minangka pangarsa saha sedherek sepuh sampun netepi kuwajibanipun ngemutakenn dhateng Radden Werkudara saha Raden Janaka sanajan pepelingipun menika boten dipungatosaken.

*"Inkang rayi midhangetaken pawarta tembang rawat-rawat bakul sinambi wara, menawi ta rikala semanten rama Werkudara tuwin rama Janaka manjing wonten ing payudan mengsah senapati Ngastina siwa Gardapati tuwin siwa Wisraya. Wiwit tumapaking ayuda saengga sepriki boten wonten kondur. Malah kathah pawarta ingkang sampun kula tampi yen ta rama kekalih ical wonten ing palagan. Miturut saking kapitdosan ingkang Rayi, terang yen ta rama Werkudara tuwin rama Janaka sirna margalayu, Kangmas. **Inkang mekaten menika menapa kinten-kinten kula lan Kangmas namung eca-eca, mukti ngawibawa nyakrawati mbahudendha. Lajeng wonten pundi dunungipun putra labet dhateng tiyang sepuh. Lajeng wonten pundi tegesipun putra ingkang kedah saged amikul dhuwur amendhem jero. Saking***

panuwunipun ingkang Rayi, mbokbilih Kangmas Gathutkaca anyuk nayogyani nyarujuki ingkang dados panuwunipun ingkang Rayi, sirnanipun rama kekalih ampun ngantos kadaluwarsa. Boten wonten awonipun ingkang Rayi saha Kangmas Gathutkaca mangga sesarengan labet sungkawa nempuh peperangan.” (Abimanyu Ranjap, kaca 45)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Abimanyu dhateng Raden Gathutkaca. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Abimanyu ngaturaken pawarta dhateng Raden Gathutkaca bilih ramanipun raden kekalih, Raden Janaka saha Raden Werkudara sampun ical saking palagan. Raden Abimanyu gadhah pamanggih bilih ingkang rama menika sampun seda. Raden Abimanyu lajeng nyuwun ngajak Raden Gathutkaca supados tumut majeng perang mengsah Ngestina. Raden Abimanyu ngemutaken dhateng Raden Gathutkaca bilih sampun dados kuwajibanipun putra menika kedah mikul dhuwur mendhem jero, labuh ngabekti dhateng tiyang sepuh.

“Gandheng aku rumangsa krasa lungkrah, awakku, aku tak manjing ana ing kedhaton ngaso sawetara. Padha rembugan sing apik-apik, upama ta tumandang wong saknyatane ora nampa dhawuh mula bab iki kudu dipikirake, aja mung nggugu kersane dhewe aja nuruti marang hartane kang murkan.” (Abimanyu Ranjap, kaca 47)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Dewi Utari dhateng Raden Abimanyu saha Raden Gathutkaca. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Abimanyu saha Raden Gathutkaca pamit badhe tumut majeng perang ananging boten dipunparengaken dening Dewi Utari. Dewi Utari nyuwun supados Raden Abimanyu saha Raden Gathutkaca saged mengggalih rumiyin awit boten wonten ingkang paring dhawuh dhateng raden kekalih menika supados majeng ing ayuda. Ukara *kudu dipikirake, aja mung nggugu kersane dhewe aja nuruti marang hartane kang murkan* dados titikanipun Dewi Utari ngemutaken bilih

satriya menika sampun ngantos nggugu kersanipun piyambak, menawi badhe tumindak menapa kemawon kedah dipunpenggalih rumiyin.

“Rama, kula badhe nyuwun pirsu lajeng kersanipun dos pundi, ingkang wayah pun Abimanyu dipajengaken wonten paprangan, rama?”

“Iku saka isining Jitabsara, Nini ora kena banjur getun, lan ora kena banjur keduwung. Ya mung gedhe anteping pamikirmu, muga-muga tansah pinaringana tata tentrem aja nganti ana alangan siji apa.”
(Abimanyu Ranjap, kaca 56)

Pethikan ing inggil menika pachelaton antawisipun Dewi Siti Sendari saha Prabu Kresna. Pachelaton kasebat nyariyosaken rikala saweg wonten pasowanan Dewi Siti Sendari matur dhateng Prabu Kresna bilih penggalhipun kuwatos amargi Raden Abimanyu, garwanipun menika majeng dados senopati. Prabu Kresna kanthi wicaksana lajeng ngendika bilih majengipun Raden Abimanyu menika sampun dados takdir, kaandharaken saking pethikan ukara *“iku saka isining Jitabsara, Nini ora kena banjur getun, lan ora kena banjur keduwung”*. Prabu kresna ugi ngemutaken dhateng Dewi Utari, amargi menika sampun dados garising Gusti Ingkang Maha Kuwaos pramila boten kenging getun, langkung sae bilih ngedonga mugi-mugi Raden Abimanyu pinaringan rahayu.

“Senadyan ta krungu kabar, gandheng Dhimas sakadhang ora kepareng lunga-lunga estokna ngendikane para pinisepuh ingkang tak kuwatirake yen nganti pun Kakang lan si adhi mengko kaluputan.”
(Abimanyu Ranjap, kaca 63)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Pancawala dhateng Raden Gandakusuma. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Pancawala saha Raden Gandakusuma mireng kabar bilih Raden Abimanyu, Raden Sumitra, saha Raden Wilugangga sampun seda ing peperangan. Raden

Gandakusuma matur kepengin tumut majeng perang. Miturut pamanggihipun Raden Gandakusuma, para putra Madukara menika kedah tumut majeng perang, boten namung lenggah wonten ing kasatriyan. Raden Pancawala minangka sedherek sepuh ngemutaken bilih para pinisepuh sampun paring piweling supados para putra Madukara boten dipunparengaken medal saking kasatriyan. Raden Pancawala kuwatir menawi boten ngestokaken dhawuhipun para pinisepuh bakal pikantuk kaluputan.

“Kurawa wis padha mundur saka ing pabarisan. Nanging mundure Kurawa aja tok anggep yen ta iki bakal kalindhih lan bakal rumangsa kalah. Bisa klakon nularke angkara murka kaya dene lelakon-lelakon ingkang wis kapungkur.” (Abimanyu Ranjap, kaca 67)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Kresna dhateng Raden Werkudara. Ginem kasebat nyariyosaken rikala sabibaripun perang, barisan Kurawa sampun mundur amargi dipunamuk dening Raden Werkudara. Prabu Kresna ngendika bilih munduripun Kurawa menika sampun ngantos dados lena ing penggalih. Prabu Kresna ngemutaken Raden Werkudara supados tetep siyaga awit Kurawa menika mesthi gadhah cara kangge ngalahaken Pandhawa, kados ingkang dipunandharaken saking pethikan ukara *“bisa klakon nularke angkara murka kaya dene lelakon-lelakon ingkang wis kapungkur.”*

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang saged ngemutaken dhateng tiyang sanes. Satunggaling pangarsa kedah saged ngemutaken, satemah saged paring arahan dhateng andhapanipun supados nindhakaken kabecikan saha nilaraken tumindak ingkang boten sae. Ngemutaken menika wujudipun saged paring pepeling dhateng andhapanipun menawi badhe

tumindak menapa kemawon kedah dipunpenggalih rumiyin, sampun ngantos nggugu kersanipun piyambak.

c. Tanggap kaliyan kawontenan

Piwulang *kepemimpinan* sipat wicaksana ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun tanggap kaliyan kawontenan dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Malah ayem. Gaman kang pirang-pirang tibake aku keno tak nggo mlaku. Iki malah saya cethek, saya cethek. Kowe ndelika nang ngisor rambut apa sirahmu tlusupna nang cangklakanku kene, ben aja keno panah. Mengko nek tatu awakmu cilik nganti belang ndak cacat eman-eman bagusmu, dadi elek sing gerangan iki!” (Abimanyu Ranjap, kaca 21)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Werkudara dhateng Raden Janaka. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Werkudara saha Raden Janaka kepaluh wonten ing samudra mbel awit saking pandamelipun Prabu Gardapati. Samenika para prajurit Ngestina sami njemparing Raden Werkudara saha Raden Janaka ananging boten wonten ingkang ngepasi kenging badan. Raden Werkudara ingkang tanggap kaliyan kawontenan lajeng ngginakaken sedaya gegaman ingkang dhawah ing samudra mbel menika dados sarana pidakan kangge mlangkah medal, kados kagambaraken saking pethikan ukara *“malah ayem, gaman kang pirang-pirang tibake aku keno tak nggo mlaku.”*

“Yen miturut saking Pamanggih kula, Dhimas Werkudara lan Dhimas Janaka dereng sirna margalayu. Nanging badhe angupaya dhumateng pundi cumandhakupun boten saged, jalaran saking kathahipun wadyabala Kurawa, saking kandeling pabarisan. Sinten ingkang saged lan sinten ingkang kiyat nrobos barisan semanten kathahipun.” (Abimanyu Ranjap, kaca 34)

Pethikan ginem ing inggil menika maturipun Prabu Kresna dhateng Prabu Matswapati. Ginem kasebat nyariyosaken rikala wonten ing pasowanan Prabu Kresna ngaturaken pawarta bilih Raden Werkudara saha Raden Janaka ical saking palagan. Kathah ingkang sami menggalih bilih Raden Werkudara saha Raden Janaka menika sampun seda. Ananging Prabu Kresna ingkang samenika tanggap kaliyan kawontenan ing palagan, ngandharaken pamanggihipun, Raden Werkudara saha Raden Janaka dereng seda. Namung kemawon raden kekalih menika dereng saged dipunpadosi awit saking kathahipun barisan Kurawa ingkang ngadhang ing palagan.

“Menapa boten prayogi kula kemawon Kaka Prabu?”

“Ora kuwat Dhiajeng. Yen jeneng sira cetha ora bakal kuwat.”

“Inggih, nyumanggakaken jer ingkang kula dherekaken ngendikanipun Kaka Prabu, ingkang saestu Kaka Prabu ugi badhe ngestokaken dhumateng pandoming Jitabsara.” (Abimanyu Ranjap, kaca 35)

Pethikan ing inggil menika pachelaton antawisipun Dewi Wara Srikandhi saha Prabu Kresna. Pachelaton kasebat nyariyosaken rikala saweg wonten pasowanan Prabu Karna ngandharaken bilih ingkang badhe dipuntunjuk dados senapati inggih menika Raden Abimanyu. Dewi Wara Srikandhi matur dhateng Prabu Kresna bilih piyambakipun ugi siap dados senapati, ananging Prabu Kresna boten nyarujuki kanthi pertimbangan Dewi Wara Srikandhi boten kiyat. Dewi Wara Srikandhi lajeng tanggap kaliyan kawontenan, bab menika sampun kaserat ing Kitab Jitabsara, sampun dados kersanipun Gusti Ingkang Maha Kuwaos.

“Inkang mekaten menika estunipun sanes wataking satriya. Menawi saking pamanggih kula, tinimbang tiyang sepuh ingkang kedarang-darang anempuh paprangan ingkang tundhanipun nglabeti dhumateng kula tuwin sedaya para kadang, menika boten wonten tegesipun. Malah yen prelu kula kedah ngetingal wonten ing

papransan, ngeman dhumateng tiyang sepuh jalaran ngrumaosi yen menika wau lajeng boten wonten ngantos kula dipunputrakaken kaliyan para pinisepuh tuwin rama. Ing kedahipun kula labet dhumateng tiyang sepuh, utawi labet dhumateng para kawula, minggahipun kula kedah bekti dhumateng negari. Yen upami kula nggega ngendikanipun Eyang Nini menika, nggambarake yen ta satriya ingkang gegedhen kamukten, satriya ingkang ora wani mati.” (Abimanyu Ranjap, kaca 46)

Pethikan ginem inng inggil menika ngendikanipun Raden Abimanyu dhateng Dewi Utari, garwanipun. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Abimanyu pamit badhe tumut majeng perang ananging boten dipunparengaken dening Dewi Utari. Dewi Utari nyuwun supados Raden Abimanyu tetep manggen wonten ing kedhaton Wiratha amargi Dewi Utari saweg ngandhut. Raden Abimanyu tanggap kaliyan kawontenan, piyambakipun langkung milih dados putra ingkang bekti dhateng tiyang sepuh, siap majeng perang katimbang namung lenggah ing kedhaton nengga garwa ingkang badhe babaran. Raden Abimanyu sampun gadhah tekad badhe labuh dhateng negari saha boten mentingaken kapentingan diri pribadhi.

“Wis kareben. Yen ora nganggo cara tak akali. Iki mengko janji tak akali wong Ngestina sing didelok ra ming Janaka ra ngerti kahanan. Srengenge tak tutupe senjata cakra ben ketok rengu-rengu rak diarani wis sore. Karo kowe mtipate jerengen!”

“Inggih men kepenyak-penyak.”

“Tegese karo ndeloki kahanan iki mengko mbok menawa Tirtanata nonton tuduhna aku men dipateni Janaka!” (Abimanyu Ranjap, kaca 61)

Pethikan ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Prabu Kresna dhateng Bagong saha Petruk. pachelaton kasebat nyariyosaken rikala Raden Janaka matur sumpah badhe mejahi Raden Tirtanata kanthi wekdal setunggal dinten menika. Menawi boten saged mejahi Raden Tirtanata, Raden Janaka sampun gadhah tekad badhe pejah obong kemawon. Patih Sengkuni lajeng damel

cara supados Raden Tirtanata boten kepanggih, piyambakipun paring dhawuh dhateng sedaya prajurit supados ngagem agemanipun kados Raden Tirtanata, dene raden Tirtanata ingkang asli dipundhawuhi ndhelik. Prabu Kresna tanggap kaliyan kawontenan, piyambakipun ugi ngakali kanthi cara nutupi srengenge ngagem senjata Kunta supados ketingal sampun sonten, supados Raden Tirtanata medal lajeng saged dipunpejahi dening Raden Janaka.

“Petruk karo Bagong, kowe gawea blumbangan. Tirtanata angel dicekel jalaran siraha ngglundhung. Nanging mengko yen kecemplung blumbangan ra iso ngglundhung.” (Abimanyu Ranjap, kaca 65)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Kresna dhateng Bagong saha Petruk. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Raden Werkudara dipundhawuhi supados nglebur sirahipun Raden Tirtanata ingkang glundhung sinambi nyakot gegaman. Amargi sirahipun Raden Tirtanata menika nggundhung terus boten wonten kendelipun ndadosaken Raden Werkudara kangelan anggenipun badhe nglebur. Prabuu Kresna ingkang tanggap kaliyan kawontenan lajeng paring dhawuh dhateng Petruk saha Bagong supados damel blumbangan, supados sirahipun Raden Tirtanata kecemplung mlebet saengga saged dipunlebur dening Raden Werkudara ngangge Gada Lukitasari.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang tanggap kaliyan kawontenan. Satunggaling pangarsa kedah saged tanggap kaliyan kawontenan, satemah saged nindhakaken menapa ingkang kedahipun dipuntindhakaken. Dados menawi pangarsa menika saged tanggap kaliyan kawontenan, menawi pikantuk pacoben utawi perkawis, temtunipun gadhah *solusi* kangge ngrampungaken.

d. Paring wewarah

Piwulang *kepemimpinan* sipat wicaksana ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun saged paring wewarah dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Wer.... Jlamprong kowe aja ngeres-eresi atiku. Yen pancen kowe sambat-sambat kaya mangkono tak jaluk aja nganti keprungu karo aku. Manungsa kuwi ora ajeg ana kalane bungah ana kalane susah. Yen bungah aja kebungahen nampa kanungrahan, nanging yen susah kaya mengkene sing manteb atimu, percaya pati uripku ana ngersane Kang Murba Dumadi. Mung sing mantheng panuwunmu lan tak ewang-ewangi supaya aja nganti aku karo kowe tumeka pati kang tan kesipatan marang para kadangku tuwin para sesepuhku.” (Abimanyu Ranjap, kaca 20)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Werkudara dhateng Raden Janaka. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Raden Werkudara saha Raden Janaka kepaluh wonten ing samudra mbel awit saking pandamelipun Prabu Gardapati. Raden Janaka ingkang penggalhipun sedhih lajeng dipunlerem dening Raden Werkudara. Raden Werkudara paring wewarah dhateng Raden Janaka supados sabar. Manungsa menika menawi saweg dipunparingi pacoben kedah tetep manteb penggalhipun saha pitados kaliyan takdir utawi garising Gusti Inkang Maha Kuwaos.

“Gajahe Gardapati, kakangku, lan Gardapati malah kena tak nggo ancik-ancik mentas. Iki gambarane wong sing ngundhuh wohing pakarti. Nggawe dhewe nglakoni dhewe. Siyaga tata-tata tak jangkahi barisan Kurawa, ra minggat kepidak gepeng iki!” (Abimanyu Ranjap, kaca 22)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Werkudara dhateng Raden Janaka. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Werkudara

saha Raden Janaka sampun saged medal saking samudra mbel. Prabu Gardapati ingkang saderengipun umuk bandhe nigas jangganipun raden kekalih kepara malah pejah ing astanipun Raden Werkudara. Raden Werkudara lajeng paring wewarah bilih sinten kemawon menawi badhe tumindak kedah kersa nanggung sedaya pangaribawa saking tumindak ingkang dipunlampahaken. Bab menika jumbuh kaliyan unen-unen “*sapa nandur bakale ngundhuh*”.

“Iki aku lagi omong ora kena wangsulan! Angger kowe dha clemongan karo bapakmu ngati-ati eh tak tinggal lunga, sapa sing arep ngenahi dhuwit kowe. Penyakit ora patut, wong tuwa ngesuhi anak ki dianggep gampang? Main pikiran tak kandhani, murih benere. Dadi sing luput nek takbenerke aja lara atimu, aja dianggep aku sewenang-wenang. Ning sing bener tak alem aja gemedhe, aja ngingkrik-ingkrik.”
(Abimanyu Ranjap, kaca 24)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Semar dhateng Gareng, Petuk, Bagong. Ginem kasebat nyariyosaken rikala ing Gara-Gara, Semar duka amargi pirsu putra-putranipun sami gelut. Semar rumaos bingung menapa ingkang dados sebabipun. Semar lajeng paring pitutur bilih dados tiyang sepuh menika boten gampil anggenipun momong putra. Semar nyuwun dhateng para putranipun supados enggal rukun, ingkang lepat tumindakipun menawi dipunparingi wewarah boten pareng nganggep tiyang sepuh menika sewenang-wenang, dene ingkang bener ingkang sampun leres tumindakipun menawi dipunalem boten pareng gemedhe penggalhipun.

“Hla wong urusan negara eh mak plekenik endhog. Mripate ko endhog kon ra.... Dadi kowe rasah dha mikirke pating regejeg, aja mikirke padha udur karo sedulur, sing apik, sing atut, sing runtut, ngono. Senadyan ta kowe Petruk, iki Gareng, kae Bagong. Menungsane padha, ning tumrap jenenge beda. Luwih-uwih nganti nyandhak, nganti ana cecekelanmu, mesthi wae padha beda-beda. Ning gandheng kowe ki menungsa kabeh, elinga, ora ana alane manunggal.”
(Abimanyu Rajap, kaca 26-27)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Semar dhateng Gareng, Petuk, Bagong. Ginem kasebat taksih wonten gayutanipun kaliyan ginem ingkang sampun dipunandharaken ing inggilipun menika. Semar paring wewarah dhateng para putranipun bilih sanajan manungsa menika gadhah nama ingkang beda, cecekelan ingkang beda, ananging sejatosipun sedaya manungsa menika sami. Sami-sami dipunciptakaken dening Gusti, sami drajatipun, dados kedah sami akur sampun ngantos udur.

“Prayogi kula badhe pejah obong kemawon, Rama.”

*“Iya, kowe senadyan ta anakku, Abimanyu ki mantuku, **yen pancen mangkono kang dadi anteping nalarmu, ya kuwi sing jenenge bojo tresna karo pertimbangan, apik tak lilani yen kowe arep nututi bojomu.**” (Abimanyu Rajap, kaca 57)*

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Dewi Siti Sendari saha Prabu Kresna. Pethikan kasebat nyariyosaken rikala Dewi Siti Sendari ingkang sampun miring bilih garwanipun sampun seda, lajeng nyuwun idi dhateng ramanipun bilih badhe tumut pejah obang. Prabu Kresna ingkang wicaksana lajeng paring wewarah bilih menapa ingkang dados pilihaning Dewi Siti Sendari menika dados wujud raos tresna dhateng garwa, pramila Prabu Kresna lila saha nrima dhateng kekajenganipun Dewi Siti Sendari.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang saged paring wewarah. Satunggaling pangarsa kedah saged paring piwulang, paring arahan dhateng andhapanipun supados nindhakaken kabecikan saha nilaraken tumindak ingkang boten sae. Dados pangarsa menika anggenipun ngginakaken panguwaosipun dipunajab saged paring tuntunan saha paring wewarah minangka

wujud tanggel jawab dhateng dhiri piyambakipun, masarakat, negari saha Gusti Ingkang Maha Kuwaos.

e. Saged paring pakurmatan dhateng titihanipun

Piwulang *kepemimpinan* sipat wicaksana ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun saged paring pakurmatan dhateng titihanipun dipunandharaken saking pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Ora ngira mung semono anggonmu melu karo aku, Pramugari. Senadyan ta kowe sipating jaran, gedhe labuhanmu marang negara, tresna marang sesembahanmu. Patimu ora mung tak tegakke, bakal tak belani. Pramugari, tak trimak-trimakake temen kowe lelabuhan karo aku sing nganti ngontalake nyawamu, pisah karo aku saklawas-lawase. Adhiku Wilugangga, Sumitra, tekaning pati. Wong Ngestina, Abimanyu krubuten! Ayo amuk wong Ngestina!” (Abimanyu Ranjap, kaca 54)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Abimanyu sasampunipun mirsani titihanipun inggih menika Kyai Pramugari pejah amargi dipunjemparing dening Adipati Karna. Raden Abimanyu muwun, raosipun sedhih amargi ngelingi Kyai Pramugari, titihan ingkang setya dhateng bendaranipun, kersa tumut majeng perang labuh dhateng negari ngantos pejah. Ukara *“patimu ora mung tak tegakke, bakal tak belani”* dados titikanipun Raden Abimanyu saged ngormati titihanipun. Raden Abiimanyu bakal tetep majeng perang minangka tandha panuwun awit saking kasetyanipun Kyai Pramugari.

Indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang saged paring pakurmatan dhateng titihanipun utawi andhapanipun. Satunggaling pangarsa kedah saged paring pakurmatan dhateng andhapanipun awit menika dados

satunggaling wujud pangarsa ingkang gadhah jiwa ‘nguwongake uwong’ (*memanusiakan manusia*).

3. Purun

Purun tegesipun wani, gadhah kekendelan, boten badhe ajrih ngadhepi mengsah menapa dene ngadhepi perkawis (Poerwadarminta, 1939:655). Sipat purun kedah dipunsarengi sipat waspada anggenipun tumindak. Gayut kaliyan andharan menika, wujud sipat purun ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* kaperang dados kalih, inggih menika gadhah tekad ingkang ageng saha *pantang mundur*.

a. Gadhah tekad ingkang ageng

Piwulang *kepemimpinan* sipat purun ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun gadhah tekad ingkang ageng dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Miturut saking aturipun ingkang rayi pun Gardapati, jalaran menika ugi sampun wonten pasowanan, rikala tinimbalan dhumateng ingkang abdi, ingkang Bapa Adipatih Sengkuni, supados Gardapati angayahi jumeneng senapati, boten sowan wonten ngarsanipun Anak Prabu jalaran miturut saking prasetya lan sumpahipun Gardapati boten patos-patos wonten ngersanipun Anak Prabu yen ta alit boten saged ngawonaken, ageng dereng saged mejahi para Pandhawa. Ancamanipun Werkudara kaliyan Janaka.” (Abimanyu Ranjap, kaca 2)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Salya dhateng Prabu Duryudana. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Prabu Duryudana matur bilih Prabu Gardapati ingkang sampun dipundhawuhi dados senapati Ngastina boten gadhah raos kurmat amargi dumugi samenika dereng sowan ing

ngajenganipun Prabu Duryudana. Prabu Salya lajeng ngandharaken menawi Prabu Gardapati sampun gadhah sumpah utawi tekad boten badhe sowan dhateng ing ngajenganipun Prabu Duryudana menawi dereng saged mejahi Raden Werkudara saha Raden Janaka.

“Wah keparat. Swaramu nganti kaya bisa blegake bumi mutungke wesi. Senadyan Udawa durung gigrig ndulu marang wujudmu Kartamarma, sekethi mburi sayuta kene krubuten Udawa! Tak dhodhog kelakon semplak igamu, pecah sirahmu!” (Abimanyu Ranjap, kaca 17)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Patih Udawa dhateng Raden Kartamarma. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Kartamarma nantang perang Patih Udawa ing perang simpangan. Perang simpangan inggih menika perang ingkang wonten ing jejer kaping kalih (Mudjanattistomo, 1977:164). Patih Udawa ingkang sejatosipun gadhah watak prajurit boten remen kaliyan tumindakipun Raden Kartamarma ingkang umuk sesumbar, kados dipunsebataken wonten ing ukara *“swaramu nganti bisa blegake bumi mutungke wesi”*. Patih Udawa ugi paring panantang badhe mejahi Raden Kartamarma, katitik saking ukara *“kene krubuten Udawa! tak dhodhog kelakon semplak igamu, pecah sirahmu”*. Patih Udawa sampun gadhah tekad boten ajrih perang mengsah Raden Kartamarma.

“Awit wong Ngestina saya suwe saya ketok murkane, saya ketok nasare. Yen ta pancen wong Ngestina ora kena dipenggake, becik mapan kuwi dadi satru salawas-lawase. Aja tekaning lara, mati bareng dilakoni.” (Abimanyu Ranjap, kaca 36)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Prabu Kresna dhateng Raden Setyaki. Ginem kasebat nyariyosaken nalika saweg wonten pisowanan ing Pakuwon Randhuwatanan, Dewi Srikandhi saha Raden Setyaki paring pawarta

bilih wadyabala Kurawa sampun sami ngrisak Pakuwon Glagah Tinulu. Prabu Kresna lajeng paring dhawuh dhateng Raden Setyaki supados sesarengan njagi Pakuwon Randhuwatanan. Prabu Kresna ngendika bilih sampun dados tekad badhe nglawan tiyang Ngestina (Kurawa) amargi sampun boten saged dipunpenggak kekajenganipun.

“Yen pancen mangkono kang dadi anteping Dhimas Abimanyu senadyan ta pun Kakang ora bakal gigrig ngadhepake marang para wadyabala Kurawa.” (Abimanyu Ranjap, kaca 45)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Gathutkaca dhateng Raden Abimanyu. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Abimanyu nyuwun ngajak Raden Gathutkaca supados tumut majeng perang mengsah Ngestina. Raden Gathutkaca ingkang gadhah watak prajurit lajeng nyarujuki menapa ingkang dados panuwunipun Raden Abimanyu. Raden Gathutkaca nedhahaken bilih piyambakipun gadhah tekad ingkang ageng katitik saking ukaranipun *“ora bakal gigrig ngadhepake marang para wadyabala Kurawa”*, tembung *ora gigrig* menika tegesipun ora wedi, ora nedya mundur (Poerwadarminta, 1939:146)

“Pejah gesang gumantung Ingkang Murba Dumadi. Senadyan ta ingkang wonten ing salebeting guwa garba inggih yoga kula menika kanton tenga enjing lan sontenipun mekaten menika yen Jawata marengaken saged pinanggih kaliyan ingkang wayah dhasar kula sudarmanipun. Upami wonten kadadosan kula pejah wonten palagan sampun limrah jer ingatase prajurit kudu mati ana ing paprangan, ora ngeman marang putra, ora ngeman marang garwa.” (Abimanyu Ranjap. Kaca 46)

Pethikan ginem inng inggil menika ngendikanipun Raden Abimanyu dhateng Dewi Utari, garwanipun. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Abimanyu pamit badhe tumut majeng perang ananging boten dipunparengaken

dening Dewi Utari. Dewi Utari nyuwun supados Raden Abimanyu tetep lenggah wonten ing kedhaton Wiratha amargi Dewi Utari saweg ngandhut. Menapa ingkang dados dedhasaripun Dewi Utari menika miturut pamanggihipun Raden Abimanyu boten trep kaliyan watakipun prajurit. Katitik saking pethikan ukara *“Upami wonten kadadosan kula pejah wonten palagan sampun limrah jer ingatase prajurit kudu mati ana ing paprangan, ora ngeman marang putra, ora ngeman marang garwa.”* nggambaraken bilih Raden Abimanyu pitados kaliyan takdir saking Gusti Inkang Murba Dumadi. Raden Abimanyu sampun gadhah tekad bilih tetep majeng perang saha boten mentingaken kapentingan diri pribadhi.

“Oh, prunanku bocah bagus Abimanyu. Kang sejatine kowe ginadhang-gadhang didama-dama karo bapakmu, ewa semana ora kena tak penggak, Kulup. Inkang mateni Abimanyu kejaba diranjab Kurawa ingkang mungkasi nyawane Tirtanata. Yoh, abot-abote aku tresna karo adhiku Janaka, senadyan ta gunung Setrapuru kinepung marang para wadyabala, aku arep nyamudana supaya ketemu karo adhiku lan bakal tak tuduhi dalan supaya bisa medhun tekan ing Kurusetra.” (Abimanyu Ranjap, kaca 59)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Adipati Karna. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Adipati Karna mirsani Raden Abimanyu ingkang seda ing peperangan. Adipati Karna rumaos sedhih penggalhipun amargi rayinipun, Raden Janaka dereng mangertos menawi wonten kabar bilih putranipun seda. Raden Janaka saha Raden Werkudara samenika saweg kesasar wonten ing redi Setrapuru, dipunkepung dening para prajurit Ngestina. Awit tresnanipun dhateng Raden Janaka, kanthi tekad ingkang ageng Adipati Karna badhe madosi dhateng redi Setrapuru lajeng paring pitedhah supados Raden Janaka saha Raden Werkudara saged mandhap wonten ing Tegal Kurusetra.

“Dinten menika kula boten saged mejahi Tirtanata kula trimah pejah. Lajeng kados pundi, kula wonten mriki bingung.” (Abimanyu Ranjap, kaca 60)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Janaka dhateng Adipati Karna saha Raden Werkudara. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Janaka mireng kabar bilih putranipun, Raden Abimanyu sampun seda ing peperangan dipunranjap dening Kurawa saha dipuntigas jangganipun dening Raden Tirtanata. Raden Janaka lajeng matur sumpah, piyambakipun sampun gadhah tekad badhe madosi Raden Tirtanata kanthi wekdal setunggal dinten menika. Menawi boten saged mejahi Raden Tirtanata, Raden Janaka sampun gadhah tekad badhe pejah kemawon. Katrangan bilih Raden Janaka menika gadhah tekad ingkang ageng badhe mejahi Raden Tirtanata saged langkung katingal saking pethikan ginem salajengipun ing ngandhap menika.

“Kula mangertos Kaka Prabu. Dinten menika wosipun Tirtanata badhe kula padosi, kula nlusup barisaning Kurawa boten badhe ajrih. Boten saged mejahi Tirtanata dinten niki mangke Janaka trimah mati obong!” (Abimanyu Ranjap, kaca 60)

Pethikan ginem ing inggil menika maturipun Raden Janaka dhateng Prabu Kresna. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Janaka saha Raden Werkudara sampun saged mandhap saking redi Setrapuru lajeng sowan dhareng Prabu Kresna. Tekad utawi sumpahipun Raden Janaka dipunambali wonten ngajenganipun Prabu Kresna. Saking gambaran menika saged katingal bilih Raden Janaka sejatosipun gadhah tekad ingkang ageng, piyambakipun purun nempuh bebaya nrajang barisanipun Kurawa kangge nglajengaken sumpahipun mejahi Raden Tirtanata.

“Kangmas, menawi estonipun kula kepengin sanget badhe manjing paprangan jalaran kula midhangetakon pawarta yen ta Kangmas Abimanyu saha Kangmas Sumitra Kangmas Wilugangga sampun sirna margalayu.” (Abimanyu Ranjap, kaca 63)

Pethikan ginem ing inggil menika maturipun Raden Gandakusuma dhateng Raden Pancawala. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Pancawala saha Raden Gandakusuma mireng kabar bilih Raden Abimanyu, Raden Sumitra, saha Raden Wilugangga sampun seda ing peperangan. Raden Gandakusuma ingkang gadhah jiwa prajurit gadhah tekad kepengin tumut majeng perang. Miturut pamanggihipun Raden Gandakusuma, para putra Madukara menika kedah gadhah sipat purun majeng perang, boten namung lenggah wonten ing kasatriyan.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang gadhah tekad ageng. Satunggaling pangarsa dipunajab gadhah tekad ingkang ageng kangge mimpin rakyatipun saha wewengkon ing saktekliweripun. Ananging kedah dipungatosaken bilih gadhah tekad ageng ingkang dipunrembag menika dede *kepemimpinan* ingkang mutlak ingkang ndadosaken raos umuk amargi dados pangarsa.

b. *Pantang mundur*

Piwulang *kepemimpinan* sipat purun ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun *pantang mundur* dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Kartamarma, watak Udawa wataking prajurit. Wis kebacut manjing ana paprangan trima aku tekaning pati tinimbang aku nganti nyembah dhengkulmu!” (Abimanyu Ranjap, kaca 18)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Patih Udawa dhateng Raden Kartamarma. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Kartamarma nantang perang Patih Udawa ing perang simpangan. Perang simpangan inggil menika perang ingkang wonten ing jejer kaping kalih (Mudjanattistomo, 1977:164). Patih Udawa ingkang gadhah watak prajurit ngendika bilih piyambakipun boten badhe mundur ngadhepi Raden Kartamarma, mengsahipun. Malah Patih Udawa ngandharaken langkung milih pejah ing peperangan katimbang kalah perang.

“Kangmas, kula mireng pawarta yen Kangmas Wilugangga seda....”
“Ya wis kareben. Jamak lumrahe maju perang kuwi isine kejaba mung mukti karo mati. Apa yen Wilugangga mati njur arep wedi, mangkono apa dudu satriya? Ayo ditengahke jarane!” (Abimanyu Ranjap, kaca 53)

Pethikan wonten ing inggil inggil menika pachelaton antawisipun Raden Sumitra saha Raden Abimanyu. Pachelaton kasebat nyariyosaken nalika Raden Sumitra saha Raden Abimanyu saweg wonten ing tegal Kurusetra, perang mengsah wadyabala Ngestina. Raden Sumitra paring pawarta dhateng Raden Abimanyu bilih Raden Wilugangga seda. Raden Wilugangga menika rayinipun Raden Abimanyu inggil kangmasipun Raden Sumitra. Mireng bilih rayinipun sampun seda, Raden Abimanyu boten badhe mundur saking peperangan. Malah Raden Abimanyu paring *semangat* dhateng Raden Sumitra supados tetep majeng. *Semangat pantang mundur* ingkang dipungadhahi dening Raden Abimanyu menika saged langkung katingal saking pethikan ginem salajengipun ing ngandhap menika

“Patimu ora mung tak tegakke, bakal tak belani. Pramugari, tak trimak-trimakake temen kowe lelabuh karo aku sing nganti ngontalake

nyawamu, pisah karo aku saklawas-lawase. Adhiku Wilugangga, Sumitra, tekaning pati. Wong Ngestina, Abimanyu krubuten! Ayo amuk wong Ngestina!” (Abimanyu Ranjap, kaca 54)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Abimanyu sasampunipun mirsani titihanipun inggih menika Kyai Pramugari pejah amargi dipunjemparing dening Adipati Karna. Saderengipun, Raden Abimanyu sampun dipuntilar seda dening para rayinipun, Raden Wilugangga saha Raden Sumitra. Raden kekalih menika seda amargi dipunjemparing ugi dening Adipati Karna. Sedanipun rayi kekalih saha titihanipun, ndadosaken Raden Abimanyu sansaya *semangat* boten badhe mundur saking peperangan. Raden Abimanyu kepara malah paring panantang dhateng wadyabala Ngestina katitik saking ukara “*Wong Ngestina, Abimanyu krubuten! Ayo amuk wong Ngestina!”*. Raden Abimanyu boten ajrih, boten badhe mundur perang mengsah wadyabala Ngestina.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang *pantang mundur*. Satunggaling pangarsa dipunajab gadhah tekad *pantang mundur*, mliginipun menawi saweg ngadhepaken perkawis. Menapa kemawon ingkang dados tumindakipun pangarsa, kedah dipunlampahi kanthi manah ingkang mantep, dados sampun ngantos kapingrangu.

4. Paring Motivasi

Paring *motivasi* tegesipun paring pitutur, pepeling saha pamrayogi dhateng tiyang sanes ingkang saged nuwuhaken raos *semangat* saha purun (wani). Pangarsa ingkang saged paring *motivasi* menika temtu kemawon kedah gadhah seserepan ingkang wiyar supados saged trep anggenipun paring tuturan dhateng andhapanipun. Gayut kaliyan andharan menika, wujud sipat paring *motivasi*

ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* kaperang dados tiga, inggih menika paring *motivasi* supados boten tumindak sakajengipun piyambak, paring *motivasi* supados tumindak waspada, saha parin mootivasi supados *semangat*.

a. Supados boten tumindak sakajengipun piyambak

Piwulang *kepemimpinan* sipat paring *motivasi* ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun supados boten tumindak sakajengipun piyambak dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

*“Heh kanca-kanca kabeh. Sing prayitna ngati-ati aja nganti padha gragap gugup, jalaran iki sesembahanmu Raden Tirtanata ingkang ngawe marang awake dhewe supaya kumpul mrene. **Becik cumadhong dhawuh aja nganti kleru le nindhake marang kewajiban, awit yen tumandang gawe mengko ora le didhawuhi luwih dhisik, thingak-thinguk. Ya yen awake dhewe ki le tumandhang gawe ki mengko kebenaran, yen ora? Wis awake kesel, tenagane lempe, ora kebenaran.**”* (Abimanyu Ranjap, kaca 8)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun salah satunggaling prajurit Ngastina ingkang dados pimpinanipun prajurit Ngamarta. Ginem kasebat nyariyosaken rikala para prajurit Ngastina badhe nempuh peperangan nggempur prajurit Wiratha. Ukara *“becik cumadhong dhawuh aja nganti kleru le nindhake marang kewajiban”* dados titikanipun biilih prajurit ingkang ngendika mekaten paring pepeling dhateng andhapanipun supados boten tumindak miturut kekajenganipun piyambak, kedah manut kaliyan pimpinan. Tembung *kewajiban* ing ginem menika tegesipun kewajiban majeng perang.

*“Dhasar iku klilip ingkang kudu disampurnakke. **Rawe-rawe rantas malang-malang putung. Ati-ati iki ngadhepake perang. Aja saenake dhewe.**”* (Abimanyu Ranjap, kaca 9)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikkanipun Raden Tirtanata dhateng para prajurit Ngastina. Ginem kasebat nyariyosaken rikala para prajurit Ngastina badhe budhal nempuh peperangan nggempur prajurit Wiratha. Raden Tirtanata, minangka pimpinanipun barisan paring pepeling dhateng para prajurit supados ngatos-atos saha paring piweling supados boten tumindak sakajengipun piyambak, katitik saking ukara “*Ati-ati iki ngadhepake perang. Aja saenake dhewe.*”

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun paring *motivasi* supados boten tumindak miturut kekajenganipun piyambak. Satunggaling pangarsa menika kedah saged paring *motivasi* dhateng andhapanipun supados sami boten tumindak miturut kekajenganipun piyambak, awit menika wonten gayutanipun kaliyan sipatipun pangarsa ingkang gadhah wibawa. Pangarsa ingkang saged dipunturuti pangandikanipun, nggambbaraken bilih pangarsa menika taksih dipunmulyakaken dening para andhapanipun.

b. Supados tumindak waspada

Piwulang *kepemimpinan* sipat paring *motivasi* ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun supados tumindak waspada dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Sanadyan ta kowe sipating wanita wis kebacut manjing ana ing kolamaning prajurit sing padha prayitna ngati-ati aja gampang kena pengaruh aja keguh marang prekewuh. Rawe-rawe rantas malang-malang putung, senadyan ta kaya ngapa kang dadi pangawin pancen kuwi trahing satru becik tindhakna sing sakmesthine, yen prelu bandanen tangane diaturke ana ing ngarepanku ya?” (Abimanyu Ranjap, kaca 14)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Dewi Wara Srikandhi dhateng para prajurit wanita. Ginem kasebat nyariyosaken rikala saweg wonten pisowanan ing pakuwon Glagah Tinulu, Dewi Wara Srikandhi paring pitutur dhateng para prajurit wanita. Ukara “*sing padha prayitna ngati-ati aja gampang kena pengaruh aja keguh marang prekewuh*” dados titikanipun bilih Dewi Wara Srikandhi paring *motivasi* dhateng para prajurit wanita menika supados tumindak waspada. Dados sanadyan menika prajurit wanita, kedah gadhah raos ngatos-atos saha waspada ing salebeting peperangan. Dewi Wara Srikandhi ingkang paring *motivasi* dhateng para prajurit wanita supados tumindak waspada ugi katingal saking pethikan ginem salajengipun ing ngandhap menika.

“Sing padha prayitna ngati-ati siyaga tata-tata kancamu didhawuhi sikep gegaman melu nempuh paprangan.” (Abimanyu Ranjap, kaca 15)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Dewi Wara Srikandhi dhateng para prajurit wanita. Ginem kasebat nyariyosaken rikala ing pakuwon Glagah Tinulu, Dewi Wara Srikandhi paring pepeling dhateng para prajurit wanita saderengipun pisowanan dipunbibaraken. Dewi Wara Srikandhi paring pepeling supados para prajurit menika ngatos-atos saha waspada anggenipun badhe budhal nempuh peperangan.

“Aja nganti kelayatan, para wadyabala kabeh dibudhalake Eyang!”
“Nggih, estonipun ingkang abdi kepatihan sampun sumadya boten wonten ingkang nguciwani, sawanci-wanci wonten baya prekewet kula kinten sampun saged nanggulangi bebaya.” (Abimanyu Ranjap, kaca 36)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Prabu Kresna saha Patih Nirpita. Pachelaton kasebat nyariyosaken nalika wonten pasowanan ing pakuwon Randhuwatanan, Prabu Kresna paring dhawuh dhateng

Patih Nirpita supados mbudhalaken sedaya prajurit Amarta saperlu kangge njagi pakuwon Randhuwatanan. Tembung *kelayatan* saged dipuntegesi katingal kesah (Poerwadarminta, 1939:256). Dados Prabu Kresna paring pepeling dhateng Patih Nirpita saha para prajurit supados waspada sampun ngantos kesah saking pakuwon.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun paring *motivasi* supados tumindak waspada. Waspada inggih menika awas, kanthi weweka (Poerwadarminta, 1939:657). Satunggaling pangarsa menika kedah saged paring *motivasi* dhateng andhapanipun supados sami tumindak waspada menawi badhe nglampahi tumindak tartamtu. Awit menawi saged waspada, tumindak ingkang dipunlampahi menika saged kasil utawi kasilipun trep kaliyan kekajenganipun.

c. Supados semangat

Piwulang *kepemimpinan* sipat paring *motivasi* ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun supados *semangat* dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Siyaga tata aja nganti kurang kabar nggunakna kawaspadan. Wateking prajurit ana paprangan aja nganti keguh. Ora usah ngeling-eling kulawarga anak lan bojo. Isine kejaba mung ngrebut kemengangan. Luputa mati, mukti. Rawe-rawe rantas malang-malang putung, ngranjap prajurit Ngestina!” (Abimanyu Ranjap, kaca 15)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Patih Udawa dhateng para prajurit Wiratha. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Patih Udawa saweg ngempalaken prajurit Wiratha supados siyaga njagi pakuwon Glagah tinulu. Patih Udawa minangka pimpinanipun barisan prajurit Wiratha ugi paring *motivasi*

supados para prajurit menika *semangat* anggenipun badhe nempuh perang. Dipunadharaken bilih watak prajurit menika tetep manahipun, boten mentingaken kapentingan dhiri pribadhi, saha waspada. Ukara “*rawe-rawe rantas malang-malang putung*” dados titikanipun ukara ingkang minangka *penyemangat* jiwa.

“Pejah ingkang Rayi, Kangmas Werkudara. Uger sampun wanci rina mekaten Kurawa sampun ngepung tlaga mbel angrutuk dedamel tanpa wilangan ingkang tumandhuk dhumateng kula lan Kangmas Werkudara. Eyang Mastwapati pejah ingkang wayah, kaka prabu kula aturi madosi ingkang Rayi, kaka prabu.”

“Wis ora sah sambat, mati ya wis. Ngisin-isini prajurit kena gegaman sambat. Nek pancen kowe wedi, kowe nlusupa ngisor rambutku kareben aja kena gegaman, ben ngrutuk aku. Malah iso gaman iki dibruke kabeh ana ngarepan aku, malah kena tak nggo ancik-ancik mlaku.” (Abimanyu Ranjap, kaca 21)

Pethikan ing inggil menika pachelaton antawisipun Raden Janaka saha Raden Werkudara. Pachelaton kasebat nyariyosaken nalika Raden Werkudara saha Raden Janaka kepaluh wonten ing samudra mbel awit saking pandamelipun Prabu Gardapati. Raden Janaka ingkang penggalhipun bingung lajeng dipunlerem dening Raden Werkudara. Raden Werkudara ngendika dhateng Raden Janaka supados boten sambat anggenipun nampi pacoben katitik saking ukara “*ngisin-isini prajurit kena gegaman sambat.*” Raden Werkudara paring *motivasi* dhateng Raden Janaka supados sabar, saha paring *semangat* supados raden kekalih menika saged medal saking bebaya.

*“Inkang rayi midhangetaken pawarta tembang rawat-rawat bakul sinambi wara, menawi ta rikala semanten rama Werkudara tuwin rama Janaka manjing wonten ing payudan mengsah senapati Ngastina, siwa Gardapati tuwin siwa Wisraya. Wiwit tumapaking ayuda saengga sepriki boten wonten kondur. Malah kathah pawarta ingkang sampun kula tampi yen ta rama kekalih ical wonten ing palagan. Miturut saking kapitdosa ingkang Rayi, terang yen ta rama Werkudara tuwin rama Janaka sirna margalayu, Kangmas. **Inkang mekaten menika menapa kinten-kinten kula lan Kangmas namung eca-eca, mukti ngawibawa***

nyakrawati mbahudendha. Lajeng wonten pundi dunungipun putra labet dhateng tiyang sepuh. Lajeng wonten pundi tegesipun putra ingkang kedah saged amikul dhuwur amendhem jero. Saking panuwunipun ingkang Rayi, mbokbilih Kangmas Gathutkaca anyuk nayogyani nyarujuki ingkang dados panuwunipun ingkang Rayi, sirnanipun rama kekalih ampun ngantos kadaluwarsa. Boten wonten awonipun ingkang Rayi saha Kangmas Gathutkaca mangga sesarengan labet sungkawa nempuh peperangan.” (Abimanyu Ranjap, kaca 45)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Abimanyu dhateng Raden Gathutkaca. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Raden Abimanyu ngaturaken pawarta dhateng Raden Gathutkaca bilih ramanipun raden kekalih, Raden Janaka saha Raden Werkudara sampun ical saking palagan. Raden Abimanyu gadhah pamanggih bilih ingkang rama menika sampun seda. Raden Abimanyu lajeng nyuwun ngajak Raden Gathutkaca supados tumut majeng perang mengsah Ngestina. Piyambakipun paring *semangat* dhateng Raden Gathutkaca katitik saking ukara “*putra ingkang kedah saged amikul dhuwur amendhem jero*”, ingkang tegesipun putra menika kedah ngabekti supados saged njunjung drajatipun tiyang sepuh.

*“Kangmas, kula mireng pawarta yen Kangmas Wilugangga seda....”
“Ya wis kareben. Jamak lumrahe maju perang kuwi isine kejaba mung mukti karo mati. Apa yen Wilugangga mati njur arep wedi, mangkono apa dudu satriya? Ayo ditengahke jarane!” (Abimanyu Ranjap, kaca 53)*

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Raden Sumitra saha Raden Abimanyu. Pachelaton kasebat nyariyosaken nalika Raden Sumitra saha Raden Abimanyu saweg wonten ing tegal Kurusetra, perang mengsah wadyabala Ngestina. Raden Sumitra paring pawarta dhateng Raden Abimanyu bilih Raden Wilugangga seda. Raden Wilugangga menika rayinipun

Raden Abimanyu inggih kangmasipun Raden Sumitra. Mireng bilih rayinipun sampun seda, Raden Abimanyu boten badhe mundur saking peperangan. Ukara “*Apa yen Wilugangga mati njur arep wedi, mangkono apa dudu satriya? Ayo ditengahke jarane!*” dados titikanipun bilih sedanipun Raden Sumitra dipundadosaken Raden Abimanyu sarana kangge paring *motivasi* dhateng Raden Sumitra supados *semangat* tetep majeng nglawan prajurit Ngastina.

“Pramugari, kowe melu aku ora tak kon mukti, bakal tak jak mati, labuh karo negara. Kowe ngadhepake paprangan iki wani apa ora Pramugari?” (Abimanyu Ranjap, kaca 54)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Abimanyu dhateng titihanipun, Kyai pramugari. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Raden Abimanyu majeng perang, piyambakipun sampun dipuntilar seda dening para rayinipun, Raden Wilugangga saha Raden Sumitra. Raden kekalih menika seda amargi dipunjemparing dening Adipati Karna. Sedanipun rayi kekalih, ndadosaken Raden Abimanyu sansaya *semangat* boten badhe mundur saking peperangan. Raden Abimanyu lajeng paring *semangat* dhateng Kyai Pramugari supados tetep majeng perang minangka tandha labuh dhateng negari.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun paring *motivasi* supados *semangat* anggenipun nempuh peperangan, *semangat* anggenipun ngadhepaken pacoben, *semangat* anggenipun bekti dhateng tiyang sepuh saha bekti dhateng negari. Satunggaling pangarsa menika kedah saged paring *motivasi* dhateng andhapanipun supados sami *semangat* anggenipun makarya, sregep nyambut damel saha gemi supados negarinipun makmur.

5. Nentremaken

Tentrem tegesipun boten goreh, boten gadhah raos was sumelang (Poerwadarminta, 1939: 602). Pangarsa ingkang sae menika saged ndadosaken raos ayem saha tentrem. Sedaya pitedhah saha tumindhakipun pangarsa kedah saged ndadosaken kaleremaning ati, karta-raharjaning negari. Gayut kaliyan andharan ing inggil, wujud sipat nentremaken wonten ing transkripsi ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito kaperang dados kalih, inggih menika nentremaken penggalih ingkang kuwatos saha nentremaken penggalih ingkang sedhih.

a. Nentremaken penggalih ingkang kuwatos

Piwulang *kepemimpinan* sipat nentremaken ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun nentremaken penggalih ingkang kuwatos dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Senadyan ta wonten ingkang ngabaraken bilih Kangmas Janaka tuwin Kangmas Werkudara kapupuh ing yuda ical saking paprangan namung kemawon Kakang Mbok ampun ngantos pitados yen ta kangmas kekalih ngemasi kaperlaya dalah jalaran dereng wonten wangsit utawi boten wonten tandha tengeranipun.”

“ya Dhimas. Nanging uga tansah dadi pangrasa utawa dadi pengangen-angene pun Kakang.”

“Kula nuwun inggih.” (Abimanyu Ranjap, kaca 13)

Pethikan wonten ing inggil inggih menika pachelaton antawisipun Raden Setyaki saha Dewi Srikandhi. Pachelaton kasebat nyariyosaken nalika Dewi Srikandhi saweg nandhang kuwatos penggalhipun amargi mireng kabar saking Prabu Kresna bilih Raden Janaka saha Raden Werkudara ical saking peperangan. Dewi Srikandhi lajeng dipunlerem-leremi dening Raden Setyaki supados sampun

ngantos kuwatos sanget anggenipun menggalih. Ukara “*namung kemawon Kakang Mbok ampun ngantos pitados yen ta kangmas kekalih ngemasi kaperlaya dalah jalaran dereng wonten wangsit utawi boten wonten tandha tengeranipun.*” dados titikanipun Raden Setyaki nentremaken penggalhipun Dewi Wara Srikandhi kanthi katrangan bilih dereng wonten tandha ingkang nedhahaken bilih Raden Werkudara saha Raden Janaka sampun seda.

*“Hla rak ngono. Cocog karo ananing peperangan iki, ingkang isine tembung ayun-ayun kuwi ngarep-arep, tegese panuwun. **Kowe kabeh duwe panuwun utawa pengarep-arep murih tumpang ing paprangan lan jayaning ajurit para bendaramu.**”* (Abimanyu Ranjap, kaca 30)

Pethikan ginem wonten ing inggil menika ngendikanipun Semar dhateng para putranipun. Ginem kasebat nyariyosaken rikala ing Gara-Gara, para Punakawan menika saweg guyon sesarengan. Semar lajeng nyuwun dhateng Pertuk supados ngendhing Ayun-Ayun. Kados ingkang dipunadharaken dening Semar, tembung ayun-ayun menika tegesipun panuwun, tegesipun bilih gayut kaliyan kawontenan ing cariyos lampahan, ingkang dados panuwunipun para Punakawan inggih menika supados peperangan menika enggal rampung. Ukara “*Kowe kabeh duwe panuwun utawa pengarep-arep murih tumpang ing paprangan lan jayaning ajurit para bendaramu*”. Dados titikanipun andharan saking Semar. Kanthi sarana gendhing Ayun-Ayun menika, Semar saged nentremaken penggalhipun para putra ingkang kuwatos kaliyan lampahipun peperangan baratayudha.

“Wah, niki kuwajiban negari, dados sampun boten saged menging. Sampun boten saged mingkuh, ngaten.” (Abimanyu Ranjap, kaca 50)

Pethikan ginem wonten ing inggil menika maturipun Embok Emban dhateng Dewi Utari. Ginem kasebat nyariyosaken Dewi Utari ingkang saweg kuwatos penggalhipun amargi Raden Abimanyu, garwanipun menika majeng dados senopati. Dewi Utari ingkang saweg ngandhut sejatosipun boten sarujuk menawi Raden Abimanyu majeng perang. Dewi Utari lajeng dipunlerem-leremi dening Embok Emban supados sampun ngantos kuwatos sanget anggenipun menggalih. Embok Emban menika ugi ngengetaken bilih sampun dados kuwajibanipun Raden Abimanyu majeng tumut perang, dados Dewi Utari sampun boten saged menging.

Indikator-indikator ing inggil menika gambaran sipat saged nentremaken penggalih ingkang kuwatos. Satunggaling pangarsa dipunajab supados gadhah sipat saged nentremaken penggalhipun sinten kemawon ingkang saweg kuwatos, mliginipun dhateng para kawulanipun. Dados pangarsa menika ingkang sae saged paring pitedah saha pitutur ingkang ndadosaken katentreman penggalih, karta-raharjaning negari.

b. Nentremaken penggalih ingkang sedhih

Piwulang *kepemimpinan* sipat nentremaken ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun nentremaken penggalih ingkang sedhih dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Yayi kula aturi kandheg anggenipun muwun, boten sae Yayi!”
“Inggih, Kaka Prabu.” (*Abimanyu Ranjap*, kaca 57)

Pethikan wonten ing inggil inggihih menika pachelaton antawisipun Prabu Kresna saha Prabu Puntadewa. Pachelaton kasebat nyariyosaken nalika sedaya

sesepuh saha para pinisepuh Ngamarta ing Pakuwon Randhuwatanan nampi kabar bilih Raden Abimanyu seda ing peperangan. Awit saking sih tresnanipun dhateng ingkang putra menika, pramila sedanipun Raden Abimanyu dipuntangisi dening para garwa saha pamanipun, Prabu Puntadewa. Prabu Kresna ingkang saderengipun sampun mangertos bilih Raden Abimanyu menika bakal seda ing peperangan kados ingkang sampun kaserat ing Jitabsara, kanthi wicaksana nglerem penggalhipun Prabu Puntadewa, dipunaturi supados mandheg anggenipun muwun (nangis) kanthi pertimbangan boten sae menawi ratu muwun ing pasowanan ageng, ing ngajengipun para kawulanipun.

“Eyang Nini kula aturi kendel. Mesakna dhumateng ingkang putra ponang bayi.” (Abimanyu Ranjap, kaca 57)

Pethikan ginem ing inggil menika maturipun Prabu Kresna dhateng Dewi Utari. Saking pethikan ginem kasebat ugi nedhahaken bilih Prabu Kresna menika saged nglerem, nentremaken penggalhipun Dewi Utari ingkang dipuntinggal seda Raden Abimanyu, garwanipun.

“Wis aja tok getuni ya Dhi, ya?” (Abimanyu Ranjap, kaca 60)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Adipati Karna dhateng Raden Janaka. Ginem kasebat nyariyosaken nalika Adipati Karna paring kabar dhateng Raden Janaka bilih para putranipun, Raden Wilugangga, Raden Sumitra, saha Raden Abimanyu seda ing peperangan. Mireng kabar bilih putranipun sampun seda Raden Janaka muwun. Raden Janaka lajeng dipunlerem penggalhipun dening Adipati Karna, rakanipun. Adipati Karna ngendika supados Raden Janaka boten prelu getun, keduwung amargi dipuntilar seda ingkang putra.

Saking pethikan ginem menika nggambaraken bilih Adipati Karna saged nentremaken penggalhipun rayinipun.

Indikator-indikator ing inggil menika wujud sipat pangarsa saged nentremaken penggalih ingkang sedhih. Satunggaling pangarsa dipunajib supados gadhah sipat saged nentremaken penggalhipun sinten kemawon ingkang saweg sedhih, mliginipun dhateng para kawulanipun. Pangarsa menika ingkang sae saged dados sarana suka atur raos ingkang salajengipun saged paring pitedah saha pitutur ingkang ndadosaken katentreman penggalih.

6. Sabar

Sabar tegesipun sareh anggenipun nandhang utawi tumindak, boten cepak nepsunipun (Poerwadarminta, 1939: 536). Dados sabar menika tegesipun boten perlu kesesa anggenipun badhe tumindak menapa kemawon. Tiyang ingkang dados pangarsa menika kedah gadhah sipat sabar nalika piyambakipun nemahi pacoben. Sipat sabar menika ugi kedah dipunsarengi sipat nrima, pasrah nurut kaliyan garising Gusti Ingkang Maha Kuwaos sasampunipun paring kupiya.

Gayut kaliyan andharan menika, wujud sipat sabar ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* kaperang dados kalih, inggih menika sabar anggenipun nampi pacoben saha nrima.

a. Sabar anggenipun nampi pacoben

Piwulang *kepemimpinan* sipat sabar ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun sabar

anggenipun nampi pacoben dipunandharaken saking pethikan ginem ing ngandhap menika.

*“Wer.... Jlamprong kowe aja ngeres-eresi atiku. Yen pancen kowe sambat-sambat kaya mangkono tak jaluk aja nganti keprungu karo aku. Manungsa kuwi ora ajeg ana kalane bungah ana kalane susah. **Yen bungah aja kebungahen nampa kanungrahan, nanging yen susah kaya mangkene, sing manteb atimu, percaya pati urip iku ana ngersane Kang Murba Dumadi.** Mung sing mantheng panuwunmu lan tak ewang-ewangi supaya aja nganti aku karo kowe tumeka pati kang tan kesipatan marang para kadangku tuwin para sesepuhku.”* (Abimanyu Ranjap, kaca 20)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Raden Werkudara dhateng Raden Janaka nalika raden kekalih kepawuh wonten samudra mbel. Raden Janaka ingkang sampun rumaos boten kiyat lajeng dipunlerem-leremi penggalhipun kaliyan Raden Werkudara. Raden Werkudara ngendika dhateng Raden Janaka supados sabar saha pitados kaliyan panguwaosipun Gusti, katitik saking ukara *“yen susah kaya mangkene, sing manteb atimu, percaya pati urip iku ana ngersane Kang Murba Dumadi”*. Raden Werkudara saged sareh anggenipun nandhang pacoben, malah piyambakipun saged nglerem penggalhipun ingkang rayi.

Indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang gadhah sipat sabar anggenipun nampi pacoben. Raden Werkudara paring tuladha kangge para pangarsa menawi saweg nampi pacoben menika kedah sabar, kedah gadhah raos manteb ing penggalih, saha tetep pitados kaliyan panguwaosipun Gusti Ingang Maha Kuwaos. Satunggaling pangarsa dipunajib supados gadhah sipat sabar. Wonten ing salebetipun ajaran agami, sipat sabar menika kalebet salah satunggaling tandha iman dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos.

b. Nrima

Piwulang *kepemimpinan* sipat sabar ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun nrima dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Prayogi kula badhe pejah obong kemawon Rama.”
*“Iya, kowe senadyan ta anakku, Abimanyu ki mantuku, yen pancen mangkono kang dadi anteping nalarmu, **ya kuwi sing jenenge bojo tresna karo pertimbangan, apik tak lilani yen kowe arep nututi bojomu.**”*
“Inggi” (Abimanyu Ranjap, kaca 57)

Pethikan wonten ing inggil inggi menika pachelaton antawisipun Prabu Kresna saha Dewi Siti Sendari, putranipun. Pethikan menika nggambaraken raosipun Prabu Kresna ingkang sampun lila saha nrima dhateng kekajenganipun Dewi Siti Sendari ingkang badhe pejah obong, katitik saking pethikan ukara *“ya kuwi sing jenenge bojo tresna karo pertimbangan, apik tak lilani yen kowe arep nututi bojomu”*. Katrangan bilih Prabu Kresna menika sampun lila saha nrima kanthi ati ingkang tatag saged langkung katingal saking pethikan pacelathon salajengipun ing ngandhap menika.

“Sinuwun? Rak boten napa-napa ta?”
“Ora”
“Anake nyemplung geni eh....”
*“**Wis kareben nututi Abimanyu. Ya kuwi sing jenenge tresna karo garwa.**”*
(Abimanyu Ranjap, kaca 58)

Pethikan wonten ing inggil inggi menika pachelaton antawisipun Petruk, Gareng saha Prabu Kresna sasapunipun mirsani Dewi Siti Sendari pejah obong. Prabu Kresna ingkang praupanipun katingal sedhih (kagambaraken ing pocapanipun dhalang) dipunsuwuni pirsu dening Petruk kangge mesthekaken

penggalhipun. Kanthi raos sabar Prabu Kresna menika negesaken bilih piyambakipun sampun lila, saha paring wewarah dhateng Petruk saha Gareng bilih menapa ingkang dados kekajenganipun ingkang putra menika tuladha sikap tresna dhateng garwa.

Sikap nrima ingkang dipuntedhahaken Prabu Kresna menika sampun dados satunggaling asil saking pinten-pinten pamanggih ingkang sampun dipunpenggalih, kados ingkang sepisan Dewi Siti Sendari menika putranipun, kaping kalih Raden Abimanyu menika garwanipun Dewi Siti Sendari inggih putra mantunipun Prabu Kresna, kaping tiga miturut Prabu Kresna garwa menika kedah dipuntresnani ngantos dumugi pejah. Awit saking menika Prabu Kresna sampun saged nrima menapa ingkang dados kekajenganipun Dewi Siti Sendari.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang gadhah sipat nrima. Nrima inggih menika satunggaling asil saking proses ingkang pungkasan awit maneka pamanggih ingkang sampun dipunpenggalih. Satunggaling pangarsa dipunajab supados gadhah sipat sabar saha nrima. Menawi saweg nemahi pacoben, boten perlu kesesa anggenipun badhe tumindak. Langkung sae bilih saking maneka pamanggih dipunpundhut ingkang paling sae, ingkang jumbuh kaliyan penggalhipun supados ing tembe saged nrima kanthi ati ingkang tatag.

7. Adil

Adil tegesipun jejeg anggenipun dhawahaken pepacasan, boten pilih sih (Poerwadarminta, 1939: 2). Pangarsa ingkang sae menika kedah ambeg adil para marta. Gayut kaliyan andharan menika, wujud sipat adil ingkang dipuntedahaken

ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* kaperang dados kalih, inggih menika sami anggenipun mbagi saha boten pilih sih.

a. Sami anggenipun mbagi

Piwulang *kepemimpinan* sipat adil ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun sami anggenipun mbagi dipunandharaken saking pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Ha juk nek karo rombongan dhewe kok dha gelut ngono kuwi paedahe apa? Dha rebutan apa? Kurang po Jarume? Apa arep nggenepi lima nggo nonton bioskop? Penyakit ki. Nek nyiji, nyiji kabeh. Nek loro, ya ngloro. Ha aku wae ra kumanan eh!” (Abimanyu Ranjap, kaca 24)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Semar dhateng Gareng, Petuk, Bagong. Ginem kasebat nyariyosaken rikala ing Gara-Gara, Semar duka amargi pirsa putra-putranipun sami gelut. Semar rumaos bingung menapa ingkang dados sebabipun. Piyambakipun lajeng ndangu menapa rokokipun kirang, amargi dipunkinten sami kirang anggenipun pikantuk rokok. Tembung *jarum* ingkang dipunsebataken ing inggil menika tegesipun *merk* rokok. Ukara “*nek nyiji, nyiji kabeh, nek loro, ya ngloro*” ingkang dipungendikakaken dening Semar kanthi boten langsung ngandharaken bilih kedahipun sami adil anggenipun mbagi rokok.

Indikator ing inggil menika gambaran sipat adil anggenipun mbagi. Satunggaling pangarsa dipunajab supados gadhah sipat adil. Adil anggenipun mbagi tugas, adil anggenipun ndawahaken ukuman, saha adil anggenipun paring hadiah utawi kanugrahan. Menawi saweg ngrampungaken perkawis langkung sae bilih saged trep anggenipun badhe tumindak utawi paring solusi saha boten mbeda-bedakaken antawisipun sesami.

b. Boten pilih sih

Piwulang *kepemimpinan* sipat adil ingkang dipuntedahaken ing salebetipun transkripsi ginem lampahan *Abimanyu Ranjap* mliginipun boten pilih sih dipunandharaken saking pinten-pinten pethikan ginem ing ngandhap menika.

“Jagad dewa bathara. Gathutkaca semingkir lega atiku. Hla iki malah gremet-gremet prunanku Abimanyu numpak turangga Pramugari dituntun Sumitra. Alah, bocah ki kepiye ya? Iki ki sing dhawuh ki sapa? Hla kok ya ra dipenging karo ibune, tanpa dipenggak marang para kadang wreda. Aku arep merepegi supaya dheweke bali, aku rikuh karo Kurawa, ora tak kon bali, aku ngeman karo prunanku iki! Abimanyu, kowe balia Ngger, kowe balia! Hla leh ku arep akon ki kepiye carane? Barisan Kurawa semono akehe, upama mengko aku nrobos barisan nyaketi prunanku mengko dianggep yen aku ki ngeman karo trahing Pandhawa. Wis tekad-tekadan, yen mengko weruh Sumitra mati mesthine Abimanyu ndelokke aku, terus bali. Ngurbanke prunanku Sumitra ra papa, lepassi jemparing!” (Abimanyu Ranjap, kaca 53)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Adipati Karna. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Adipati Karna wonten ing tegal Kurusetra, piyambakipun pirsa menawi Raden Abimanyu majeng perang dados senapati Ngamarta. Adipati Karna nemahi derdah ing batos. Adipati Karna rumaos ngeman dhateng prunanipun menika, ananging menawi Adipati Karna nyaketi Raden Abimanyu, piyambakipun rikuh kaliyan Kurawa. Adipati Karna lajeng milih nglepassi jemparing dhateng Raden Sumitra, pengampengipun Raden Abimanyu supados Raden Abimanyu mundur saking palagan. Cara menika dipunpilih dening Adipati Karna supados adil boten pilih sih, piyambakipun paring tetenger kangge Raden Abimanyu supados mundur tanpa konangan dening Kurawa, senjata ngurbanaken Raden Sumitra. Sipat adil ingkang dipuntedhahaken dening Adipati Karna ugi saged katingal ing pethikan ginem salajengipun ing ngadhap menika.

“Ora bisa tak penggak tan kena pinambengan prunanku Angkawijaya, hla kok malah maju dhewe bocah iki. Hla ingkang mangka ki Kurawa ngepung, hla upama ta aku mrepegi karo prunanku Abimanyu rak ketok. Wah tak... yen ngono tak trima ra weruh wae aku!” (Abimanyu *Ranjap*, kaca 54)

Pethikan ginem ing inggil menika ngendikanipun Adipati Karna. Ginem kasebat nyariyosaken rikala Adipati Karna pirsa menawi Raden Abimanyu tetep majeng perang sanajan sampun dipuntilar seda Raden Wilugangga, Raden Sumitra, saha titihanipun turangga Kyai Pramugari. Adipati Karna nemahi derdah ing batos, badhe marepegi Raden Abimanyu ingkang sampun dipunkepung dening Kurawa ananging rikuh kaliyan Kurawa. Miturut paminggihipun Adipati Karna katimbang bingung badhe tumindak kados pundi langkung adil bilih piyambakipun mundur saking medan peperangan. Ukara *“tak trima ra weruh wae”* dados titikanipun bilih Adipati Karna tumindak adil boten pilih sih.

Indikator-indikator ing inggil menika wujudipun pangarsa ingkang gadhah sipat adil boten pilih sih. Satunggaling pangarsa dipunajab supados gadhah sipat adil boten pilih sih, tegesipun adil boten *“emban cinde emban siladan”*. Menawi saweg ngrampungaken perkawis langkung sae bilih saged trep anggenipun badhe tumindak utawi paring solusi saha boten mbeda-bedakaken antawisipun sesami.

Saking pinten-pinten andharan sipat pangarsa ingkang sae ing inggil, ingkang utami pangarsa menika kedah gadhah sipat eling. Kanthi sipat eling, pangarsa menika saged menggali bilih bandha titipan, pangkat sampiran, nyawa gundhuan. Tegesipun, bandha menika namung titipan saking Gusti Inggang

Maha Kuwaos, pangkat menika dipunwatesi dening wekdal saha nyawa menika dipuncepeng dening Gusti Inkgang Maha Kuwaos.

Saking *transkripsi* ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito menika dipunpanggihaken pinten-pinten piwulang *kepemimpinan* ingkang kaperang dados 7 indikator. Piwulang *kepemimpinan* menika: emut dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, wicaksana, purun, saged paring *motivasi*, nentremaken, sabar, saha adil. Sedaya piwulang ingkang sampun dipunadharaken ing inggil menika saged dados tuntunan utawi wewarah kangge para pangarsa menapa dene kanngge tiyang iing kang badhe dados pangarsa.

BAB V **PANUTUP**

A. Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembagan wonten ing bab IV, pramila saged kapendhet dudutan bilih wonten ing *transkripsi* ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito ngandhut piwulang *kepemimpinan* ingkang kaperang dados 7 indikator. Ing salebetipun 7 indikator menika wonten pinten-pinten piwulang *kepemimpinan* ingkang kaserat ing ngandhap menika.

1. Piwulang *kepemimpinan* sipat emut dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, kaperang dados 5 inggih menika: nyebat asmanipun Gusti Inkgang Maha Kuwaos, nenuwun dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, gadhah raos sukur dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos, pitados kaliyan garising Gusti Inkgang Maha Kuwaos, saha manembah dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos.
2. Piwulang *kepemimpinan* sipat wicaksana, kaperang dados 5 inggih menika: gadhah raos tanggel jawab, ngemutaken dhateng tiyang sanes, tanggap kaliyan kawontenan, paring wewarah, saha saged paring pakurmatan dhateng titihanipun.
3. Piwulang *kepemimpinan* sipat purun, kaperang dados 2 inggih menika: gaadhah tekad ingkang ageng saha *pantang mundur*.
4. Piwulang *kepemimpinan* sipat paring *motivasi*, kaperang dados 3 inggih menika: paring *motivasi* supados boten tumindak sakajengipun piyambak,

paring *motivasi* supados tumindak waspada, saha paring *motivasi* supados *semangat*.

5. Piwulang *kepemimpinan* sipat nentremaken, kaperang dados 2 inggih menika: nentremaken penggalih ingkang kuwatos saha nentremaken penggalih ingkang sedhih.
6. Piwulang *kepemimpinan* sipat sabar, kaperang dados 2 inggih menika: sabar anggenipun nampi pacoben saha nrima.
7. Piwulang *kepemimpinan* sipat adil, kaperang dados 2 inggih menika: sami anggenipun mbagi saha boten pilih sih.

B. Implikasi

Piwulang *kepemimpinan* ingkang kaandhut wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito taksih *relevan* kaliyan kawontenan ing masarakat samenika. *Nilai-nilai* menika saged dipunlampahi supados murakabi dados pangarsa ingkang sae. Pangarsa ingkang kanthi trep saged mimpin dhiri pribadhi, kulawarga, menapa dene wewengkon ing saktekliweripun.

Panaliten menika kaajab saged murakabi tumrap pamaos sarana kangge mangertosi piwulang *kepemimpinan* ingkang kaandhut wonten ing ginem pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito. Panaliten menika ugi saged dados salah satunggaling referensi tumrap mahasiswa ingkang badhe nliti utawi nindakaken panaliten ingkang sami utawi panaliten lajengipun.

C. Pamrayogi

1. Pagelaran ringgit menika saged dados tetinggalan ingkang kangge panglipur (tontonan), ugi saged dados sarana pitutur ingkang isinipun wewarah (tuntunan). Pramila langkung sae menawi cariyos (lakon) ringgit menika dipunwulangaken ing pawiyatan. Cara menika saged dipunlampahaken kanthi sarana maos, nyariyosaken, menapa dene mirsani lumantar media pembelajaran.
2. Panaliten pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito menika taksih wonten watesanipun inggih menika namung ngandharaken piwulang *kepemimpinan* ingkang wonten ing ginemipun. Pamrayogi kangge panaliten salajengipun tumrap pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito supados nliti catur sedayanipun ingkang ngemot janturan, pocapan saha ginem. Pagelaran ringgit purwa lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito menika taksih wonten maneka warni *kemungkinan* perkawis ingkang narik kawigatosan kangge dipuntliti.

KAPUSTAKAN

- Bastomi, Suwaji. 2001. *Gelis Kenal Wayang*. Surakarta : Pustaka Baru.
- _____. 1993. *Nilai-Nilai Seni Pewayangan*. Semarang: Dahara Prize.
- Endraswara, Suwardi. 2004. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Widyatama.
- _____. 2003. *Budi Pekerti dalam Budaya Jawa*. Yogyakarta: PT Hanindita Graha Widya.
- Haryanto, S. 1988. *Pratiwimba adiluhung: Sejarah dan Perkembangan Wayang*. Jakarta: Djambatan.
- Kartono, Kartini. 2011. *Pemimpin dan Kepemimpinan*. Jakarta: Rajawali Pers.
- Kayam, Umar. 2001. *Kelir Tanpa Batas*. Yogyakarta : Gama Media.
- Magnis-Susena, Franz. 2001. *Etika Jawa Sebuah Analisa Falsafati tentang Kebijakan Hidup Jawa*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka.
- Mudjanattistomo, dkk. 1977. *Pedhalangan Ngayogyakarta*. Yogyakarta: Yasan Habirandha.
- Mulyono, Sri. 1980. *Simbolisme dan Mistikisme dalam Wayang*. Jakarta: Haji Masagung.
- Murtiyoso, dkk. 2007. *Teori Pedalangan*. Surakarta: ISI Surakarta.
- Nurgiyantoro, Burhan. 1998. *Transformasi Unsur Pewayangan dalam Fiksi Indonesia*. Yogyakarta: Universitas Gadjah Mada Press.
- Nurhayati, Endang. 2009. *Sosiolinguistik: Kajian Kode Tutur dalam Wayang Kulit*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Poerwadarminta, W. J. S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J.B. Woolters' Uitingevers Maatschappij N.V.
- Purwadi. 2004. *Pamedhar Sabda*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- _____. 2009. *Pengkajian Sastra Jawa*. Yogyakarta: Pura Pustaka.
- Sagio dan Ir. Samsugi. 1991. *Wayang Kulit Gagrag Yogyakarta*. Jakarta: CV. Haji Masagung.
- Soedarso. 1987. *Tinjauan Seni*. Yogyakarta: Saku Dayar Sana.

- Soesilo. 2002. *Ajaran Kejawen Filosofi dan Perilaku*. Jakarta Selatan: Yayasan Yusula.
- Sudaryanto, dkk. 1991. *Kamus Indonesia-Jawa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.
- Sujanto. 1992. *Refleksi Budaya Jawa Dalam Pemerintahan dan Pembangunan*. Semarang: Dahara Prize.
- Sulistyo, Adi. 2011. *Nilai-nilai Pendidikan Moral dalam Ginem Pertunjukan Wayang Purwa Lakon Semar Mbangun Kayangan*. Skripsi S1, Yogyakarta: Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, FBS, UNY.
- Wagner, Frits. 1959. *Indonesia, the Art of an Island Group*. New York: Crown Publishers.
- Wardani, Nugraheni Eko. 2009. *Makna Totalitas dalam Karya Sastra*. Surakarta: UNS Press.
- Warsiati, Atik. 2012. *Nilai-Nilai Moral kepemimpinan dalam Dongeng Sanepa Banjaran Bolosukerta: Ja Dumeh Karya Nir Puspata*. Skripsi S1, Yogyakarta: Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, FBS, UNY.
- Wellek, Rene dan Austin Warren. 1995. *Teori Kesusastraan*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.
- Wibisana, Bayu dan Nanik Herawati. 2010. *Teater Rakyat Jawa*. Klaten: PT Intan Pariwara.
- Zuchdi, Darmiyati. 1993. *Panduan Penelitian Analisis Konten*. Yogyakarta: Lembaga Penelitian IKIP Yogyakarta.

Tabel 3. Tabel Analisis Piwulang *Kepemimpinan* wonten ing Ginem Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan *Abimanyu Ranjap* dening Ki Hadi Sugito

No.	Kutipan Data	Bentuk Kepemimpinan	Butir Nilai	Hlm.
1	2	3	4	5
1	<i>Jagad wisesaning bathara. Jagad manik raja dewagung. Rama, Rama Prabu?</i>	Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	Nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos	2
2	<i>Kula yen mangertos kempaling para kadang tuwin para pinisepuh mongkog manah kula. Nanging sauger mirengaken pawartos inggang sami temandang damel wonten ing ayuda, ical pangajeng-ajeng kula. Menapa kalampah badhe saged sasab para kadang kula Kurawa, jalaran rikala semanten Yayi Bogadenta ngaturaken yen ta sumedya males ngudi tuwuh lara wirang dhumateng Dhimas Arya Werkudara. Dipunsuwunaken pangayoman kaliyan jawata, inggang putra nampi sasmita kewala nguthawatosi. Dumugi ing nduta kepara estu Yayi Bogadenta sagarwanipun, satitihanipun tumpes wonten paparangan. Menapa kinten-kinten badhe kalampah ngajeng-ajeng sasaping Bharatayuda? Inggang mangka rikala semanten kula sampun nampi pangandikanipun Rama Prabu kabiyantu para pinisepuh bilih kadang kula Yayi Gardapati inggang pinacak senopati ngantos dangu mboten ngadhep ngajengan kula, dados boten wonten katrangan kersa lan botenipun. Rama Prabu?</i>	Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	Nenuwun dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	2

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
3	<i>Hong bawana langgeng. Anak Prabu?</i>	Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	Nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos	2
4	<i>Miturut saking aturipun inggang rayi pun Gardapati, jalaran menika ugi sampun wonten pasowanan, rikala tinimbangan dhumateng inggang abdi, inggang Bapa Adipatih Sengkuni, supados Gardapati angayahi jumeneng senapati, boten sowan wonten ngarsanipun Anak Prabu jalaran miturut saking prasetya lan sumpahipun Gardapati boten patos-patos wonten ngarsanipun Anak Prabu yen ta alit boten saged ngawonaken, ageng dereng saged mejahi para Pandhawa. Ancamanipun Werkudara kaliyan Janaka.</i>	Purun	Gadhah tekad inggang ageng	2
5	<i>Wah, nggambarake menawa ta si Adhi ngluhurake marang kadang sepuh, ngetokake yen ta si Adhi angluhurake marang pun Kakang. Ora bakal mokal awit sedulur tuwa kang minangka gentine sudarma, ana apa wae kudu Yayi pamit lan mundhut rigen marang kadang wreda. Ing wektu iki pun Kakang wus marengake, Yayi tak parengake marepegi Werkudara. Pisowane Yayi kudu bisa angladekake sirahe Werkudara karo Janaka. Dasar Werkudara mungsuh, Janaka ya klilip, kejaba klilip ing paprangan Janaka kuwi satru mungguhing aku. Sering-sering kumawani nggebang mbebeda Banowati.</i>	Wicaksana	Gadhah raos tanggel jawab	4

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
6	<i>Heh kanca-kanca kabeh. Sing prayitna ngati-ati aja nganti padha gragap gugup, jalaran iki sesembahanmu Raden Tirtanata ingkang ngawe marang awake dhewe supaya kumpul mrengs. Becik cumadhong dhawuh aja nganti kleru le nindhake marang kewajiban, awit yen tumandang gawe mengko ora le didhawuhi luwih dhisik, thingak-thinguk. Ya yen awake dhewe ki le tumandhang gawe ki mengko kebeneran, yen ora? Wis awake kesel, tenagane lempe, ora kebeneran.</i>	Paring motivasi	Supados boten tumindak sakajengipun piyambak	8
7	Dhasar iku klilip ingkang kudu disampurnakke. Rawe-rawe rantas malang-malang putung. Ati-ati iki ngadhepake perang. Aja saenake dhewe.	Paring motivasi	Supados boten tumindak sakajengipun piyambak	9
8	<i>Pancen Werkudara karo Janaka kuwi ditresnani karo dewa, arepa dikapak-kapakke ketoke barang sing landhep tumama ing Werkudara nek jane ora tumama. Menungsa kuwi jan-jane kabeh ora ana sing digdaya, hla wong dicakot semut wae lara. Ewa semana yen ana manungsa kaya dene satru Ngamarta kuwi ditibani gegaman landhep ora tumama kuwi pancen ingkang ngaling-alingi ki pusakane utawa klimahE.</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	10
9	<i>Kula aturi ngenget-enget ingkang Raka Sinuwun Turilaya, ratu sing wis kondhang kaonang-onang elmune mumpuni. Tri manunggal, dadi siji. Tegese garwa, putri, satitihane. Titihane mati ditangisi sing kagungan urip meneh, sing kagungan seda ditangisi garwane urip</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	11

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<i>meneh prandene bisa tumpes mati bareng. Menawi panjenengan ingkang kula engetaken sakniki malah Werkudara niku mawon dilanting, ditulungi. Niku mangke pemujine gedhe. Tenan, pemujine gedhe dhateng panjenengan, tur panjenengan dipujeke dhateng wong Ngamarta mesthi slamet salawas-lawase.</i>			
10	<i>Leres ingkang dados aturipun kadang kula Dhimas Sencaki, kepara estu bilih boten wonten para wadyabala ingkang nandhang cintraka. Sukur binage sewu</i>	Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	Gadhah raos sukur dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	13
11	<i>Senadyan ta wonten ingkang ngabaraken bilih Kangmas Janaka tuwin Kangmas Werkudara kapupuh ing yuda ical saking paprangan namung kemawon Kakang Mbok ampun ngantos pitados yen ta kangmas kekalih ngemasi kaperlaya dalah jalaran dereng wonten wangsit utawi boten wonten tandha tengeranipun. <i>Iya Dhimas. Nanging uga tansah dadi pangrasa utawa dadi pengangen-angene pun Kakang.</i></i>	Nentremaken	Nentremaken penggalih ingkang kuwatos	13
12	<i>Kanca-kancamu apa padha nglirwakake? Inggih pun abdi sampun samadya sawanci-wanci wonten kadadosan paprangan boten badhe mingkuh wonten medan pertempuran! Sukur binage sewu. Nggambarake yen kabeh para wanita nduweni tanggung jawab uga darbe wenang labuh negara.</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	13

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
13	<i>Sanadyan ta kowe sipating wanita wis kebacut manjing ana ing kolamaning prajurit sing padha prayitna ngati-ati aja gampang kena pengaruh aja keguh marang prekewuh. Rawe-rawe rantas malang-malang putung, senadyan ta kaya ngapa kang dadi pangawin pancen kuwi trahing satru becik tindhakna sing sakmesthine, yen prelu bandanen tangane diaturke ana ing ngarepanku ya?</i>	Paring motivasi	Supados tumindak waspada	14
14	<i>Sing padha prayitna ngati-ati siyaga tata-tata kancamu didhawuhi sikep gegaman melu nempuh paprangan.</i>	Paring motivasi	Supados semangat	15
15	<i>Siyaga tata aja nganti kurang kabar nggunakna kawaspadan. Wateking prajurit ana paprangan aja nganti keguh. Ora usah ngeling-eling kulawarga anak lan bojo. Isine kejaba mung ngrebut kemengangan. Luputa mati, mukti. Rawe-rawe rantas malang-malang putung, ngranjap prajurit Ngestina!</i>	Paring motivasi	Supados tumindak waspada	15
16	<i>Wah keparat. Swaramu nganti kaya bisa blegake bumi mutungke wesi. Senadyan Udawa durung gigrig ndulu marang wujudmu Kartamarma, sekethi mburi sayuta kene krubuten Udawa! Tak dhodhog kelakon semplak igamu, pecah sirahmu</i>	Purun	Gadhah tekad ingkang ageng	17
17	<i>Kartamarma, watak Udawa wataking prajurit. Wis kebacut manjing ana paprangan trima aku tekaning pati tinimbang aku nganti nyembah dhengkulmu!</i>	Purun	Pantang mundur	18
18	<i>Ndri, estunipun kathah prajurit ingkang sami nandhang sirna margalayu ngantos ajur wandanipun, tatkala</i>	Emut dhateng Gusti Ingkang Maha Kuwaos	Pitados kaliyan Garising Gusti	19

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<p><i>tempuh bitutama ingkang sepisan. Boten nemokaken prajurit ing Ngastina senadyan ta prajurit Wiratha nggih ugi wonten kurban sawetawis.</i></p> <p>Wus jamak lumrahe, muga-muga kurbaning para kawula ingkang padha ndisiki tumeka ing pati iku mau tansah bisa angayomi marang para kadang-kadangu Pandhawa. Lan tansah pinaringan papan kang mulya marang Kang Murba Dumadi awit nyata yen ta gedhe lelauhane marang negara.</p>		Ingang Maha Kuwaos	
19	<p>Adhuh dewa, kula nyuwun pangayoman. Kangmas Werkudara, lajeng kados pundi caranipun kula lan Kangmas saged mentas saking ing bebaya mbel. Wara Sembadra kowe ora mangerti marang tlonjonge pun Kakang. Kurang begjane bakal pun Kakang tinggal salawas-lawase. Mung ingkang pinter nggonmu nggulawentah marang putra sing bisa nggonmu momong marang putramu. Muga-muga dadi bocah kang utama ambangun miturut marang piwulange rama lan ibune.</p>	Emut dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos	Nenuwun dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos	19
20	<p>Wer.... Jlamprong kowe aja ngeres-eresi atiku. Yen pancen kowe sambat-sambat kaya mangkono tak jaluk aja nganti keprungu karo aku. Manungsa kuwi ora ajeg ana kalane bungah ana kalane susah. Yen bungah aja kebungahen nampa kanungrahan, nanging yen susah kaya mengkene, sing manteb atimu, percaya pati urip iku ana ngersane Kang Murba Dumadi. Mung sing mantheng panuwunmu lan tak ewang-ewangi supaya aja</p>	Emut dhateng Gusti Ingang Maha Kuwaos	Pitados kaliyan Garising Gusti Ingang Maha Kuwaos	20

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<i>nganti aku karo kowe tumeka pati kang tan kesipatan marang para kadangku tuwin para sesepuhku.</i>			
21	<i>Wer.... Jlamprong kowe aja ngeres-eresi atiku. Yen pancen kowe sambat-sambat kaya mangkono tak jaluk aja nganti keprungu karo aku. Manungsa kuwi ora ajeg ana kalane bungah ana kalane susah. Yen bungah aja kebungahen nampa kanungrahan, nanging yen susah kaya mengkene, sing manteb atimu, percaya pati urip iku ana ngersane Kang Murba Dumadi. Mung sing mantheng panuwunmu lan tak ewang-ewangi supaya aja nganti aku karo kowe tumeka pati kang tan kesipatan marang para kadangku tuwin para sesepuhku.</i>	Wicaksana	Paring wewarah	20
22	<i>Wer.... Jlamprong kowe aja ngeres-eresi atiku. Yen pancen kowe sambat-sambat kaya mangkono tak jaluk aja nganti keprungu karo aku. Manungsa kuwi ora ajeg ana kalane bungah ana kalane susah. Yen bungah aja kebungahen nampa kanungrahan, nanging yen susah kaya mangkene, sing manteb atimu, percaya pati urip iku ana ngersane Kang Murba Dumadi. Mung sing mantheng panuwunmu lan tak ewang-ewangi supaya aja nganti aku karo kowe tumeka pati kang tan kesipatan marang para kadangku tuwin para sesepuhku.</i>	Sabar	Sabar anggenipun nampi pacoben	20
23	<i>Yen pancen Jawata marengake kowe karo aku bisa tekan pinggir mentas saka ing bebaya nggambarake sih pinaringan panjang umur.</i>	Emut dhateng Gusti Inkgang Maha Kuwaos	Pitados kaliyan Garising Gusti Inkgang Maha Kuwaos	20

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
24	<p><i>Pejah ingkang Rayi, Kangmas Werkudara. Uger sampun wanci rina mekaten Kurawa sampun ngepung tlaga mbel angrutuk dedamel tanpa wilangan ingkang tumandhuk dhumateng kula lan Kangmas Werkudara. Eyang Mastwapati pejah ingkang wayah, kaka prabu kula aturi madosi ingkang Rayi, kaka prabu.</i></p> <p><i>Wis ora sah sambat, mati ya wis. Ngisin-isini prajurit kena gegaman sambat. Nek pancen kowe wedi, kowe nlusupa ngisor rambutku kareben aja kena gegaman, ben ngrutuk aku. Malah iso gaman iki dibruke kabeh ana ngarepan aku, malah kena tak nggo ancik-ancik mlaku</i></p>	Paring motivasi	Supados semangat	21
25	<p><i>Malah ayam. Gaman kang pirang-pirang tibake aku keno tak nggo mlaku. Iki malah saya cethek, saya cethek. Kowe ndelika nang ngisor rambut apa sirahmu tlusupna nang cangklakanku kene, ben aja keno panah. Mengko nek tatu awakmu cilik nganti belang ndak cacat eman-eman bagusmu, dadi elek sing gerangan iki!</i></p>	Wicaksana	Tanggap kaliyan kawontenan	21
26	<p><i>Gajahe Gardapati, kakangku, lan Gardapati malah kena tak nggo ancik-ancik mentas. Iki gambarane wong sing ngundhuh wohing pakarti. Nggawe dhewe nglakoni dhewe. Siyaga tata-tata tak jangkahi barisan Kurawa, ra minggat kepidak gepeng iki!</i></p>	Wicaksana	Paring wewarah	22
27	<p><i>Iki aku lagi omong ora kena wangsulan! Angger kowe dha clemongan karo bapakmu ngati-ati eh tak tinggal lunga, sapa sing arep ngenahi dhuwit kowe. Penyakit ora patut, wong tuwa ngesuhi anak ki dianggep gampang?</i></p>	Wicaksana	Paring wewarah	24

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<i>Main pikiran tak kandhani, murih benere. Dadi sing luput nek takbenerke aja lara atimu, aja dianggep aku sewenang-wenang. Ning sing bener tak alem aja gemedhe, aja ngingkrik-ingkrik.</i>			
28	<i>Ha juk nek karo rombongane dhewe kok dha gelut ngono kuwi paedahe apa? Dha rebutan apa? Kurang po Jarume? Apa arep nggenepi lima nggo nonton bioskop? Penyakit ki. Nek nyiji, nyiji kabeh. Nek loro, ya ngloro. Ha aku wae ra kumanan eh!</i>	Adil	Sami anggenipun mbagi	24
29	<i>Hla wong urusan negara eh mak plekenik endhog. Mripate ko endhog kon ra.... Dadi kowe rasah dha mikirke pating regejeg, aja mikirke padha udur karo sedulur, sing apik, sing atut, sing runtut, ngono. Senadyan ta kowe Petruk, iki Gareng, kae Bagong. Menungsane padha, ning tumrap jenenge beda. Luwih-uwih nganti nyandhak, nganti ana cecekelanmu, mesthi wae padha beda-beda. Ning gandheng kowe ki menungsa kabeh, elinga, ora ana alane manunggal.</i>	Wicaksana	Paring wewarah	26-27
30	<i>Hla rak ngono. Cocog karo ananing peperangan iki, ingkang isine tembung ayun-ayun kuwi ngarep-arep, tegese panuwun. Kowe kabeh duwe panuwun utawa pengarep-arep murih tumpang ing paprangan lan jayaning ajurit para bendaramu.</i>	Nentremaken	Nentremaken penggalih ingkang kuwatos	30
31	<i>Hong bawana langgeng sinunggi datan awrat. He putuku Ngger Kaki Prabu ing Amarta?</i>	Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	Nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos	33

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
32	<i>Hong bawaana langgeng sinunggi datan awrat, sokur binage sewu menawa ta bisa tumpang jayane.</i>	Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	Nyebut asmanipun Gusti Inggang Maha Kuwaos	33
33	<i>Estonipun, rikala jaman Yayi Prabu Bogadenta manjing peperangan mengsah kaliyan kadang kula Dhimas Arya Werkudara, miturut saking kawontenan inggang wayah Dhimas Arya Bratasena pinaringan unggul yudanipun, Yayi Bogadenta lan Dhiajeng Murdaningsih Murdaningrum menapa malih titihanipun dwipangga Murdaningkung sirna margalayu. Hong bawaana langgeng sinunggi datan awrat, sukur binage sewu menawa ta bisa tumpang jayane.</i>	Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	Gadhah raos sukur dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	33
34	<i>Namung aturaken kauningan Eyang, saha kedrawasan pisowanipun inggang wayah. Sasampunipun paripurna Yayi Bogadenta wancinipun sampun sonten, lajeng wonten senapati inggang anusuli Ngestina, inggang pinaringan dhawuh anyenopateni tinatah manjing ayuda boten wonten malih kejawi namung yayi Prabu Gerdapati lan Dhimas Wisraya. Dhimas Arya Werkudara lan Dhimas Janaka sampun kula wangsit ‘iki wis dudu wayahe peperangan, yen ta mengko surup surya prayoga jeneng sira Yayi mundura, tunggu sajrone sewengi mbesuk yen tekan byar rahina dibacutake peperangan’. Namung kemawon barisanipun para wadyabala Wiratha tuwin wadyabala Ngamarta kadhesuk prajurit-prajurit saking Ngatasangin menapa</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	34

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<i>dene saking Ngestina. Karana keroban mengsah mundur ingkang mangka wanci sampun dalu. Saking pandugi kula, Dhimas Werkudara lan Dhimas Arjuna nglajengaken peperangan saklebetipun sedalu dumugi wanci bangun byar rahina napa malih sampun wanci enjang, kula kabar-kabaraken boten wonten pekabaran saengga sepriki Eyang, malah wonten pawarta yen ta Dhimas Arya Sena tuwin Dhimas Arjuna menika ical wonten paprangan.</i>			
35	<i>Yen miturut saking Pamanggih kula, Dhimas Werkudara lan Dhimas Janaka dereng sirna margalayu. Nanging badhe angupaya dhumateng pundi cumandhkipun boten saged, jalaran saking kathahipun wadyabala Kurawa, saking kandelung pabarisan. Sinten ingkang saged lan sinten ingkang kiyat nrobos barisan semanten kathahipun.</i>	Wicaksana	Tanggap kaliyan kawontenan	34
36	<i>Ora kuwat Dhiajeng. Yen jeneng sira cetha ora bakal kuwat.</i> <i>Inggih, nyumanggakaken jer ingkang kula dherekaken ngendikanipun Kaka Prabu, ingkang saestu Kaka Prabu ugi badhe ngestokaken dhumateng pandoming Jitabsara.</i>	Wicaksana	Tanggap kaliyan kawontenan	35
37	<i>Jeneng sira aja nganti pisah marang ingsun.</i> <i>Bebarengan ngeningake cipta, lan adhimu si Puntadewa pun kaluhuran. Srikandhi, Sencaki, lan Patih Nirpita sing tak parengake metu njaba nata pabarisan.</i>	Emut dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	Manembah dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos	36

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
38	<i>Bebarengan ngeningake cipta lan adhimu si Puntadewa pun kaluhuran. Srikandhi, Sencaki, lan Patih Nirpita sing tak parengake metu njaba nata pabarisan. Samangsa-mangsa ana dom sumuruping banyu pakarti wong Ngestina sabisa-bisa seprene nanggulangi, aja nganti ngrusak pakuwon, gawe kurbaning kawula sing tanpa dosa.</i>	Wicaksana	Gadhah raos tanggel jawab	36
39	<i>Aja nganti kelayatan, para wadyabala kabeh dibudhalake Eyang!</i> <i>Nggih, estonipun ingkang abdi kepatihan sampun sumadya boten wonten ingkang nguciwani, sawanci-wanci wonten baya prekewet kula kinten sampun saged nanggulangi bebaya.</i>	Paring motivasi	Supados tumindak waspada	36
40	<i>Awit wong Ngestina saya suwe saya ketok murkane, saya ketok nasare. Yen ta pancen wong Ngestina ora kena dipenggake, becik mapan kuwi dadi satru salawas-lawase. Aja tekaning lara, mati bareng dilakoni.</i>	Purun	Gadhah tekad ingkang ageng	36
41	<i>E.... kene ki le meneng, meneng mikir, wong bundhelan ko arep diuculi. Bocah ora nggenah. Kula niki le kula meneng mawon niki le mikirke sinuwun Dwarawati menika hlo. Hla kok ingkang dipundhawuhi kok ndara Abimanyu kok ora Gathutkaca?</i> <i>Kaka Prabu nderek marang pandoming Jitabsara. Tegese miturut saka dhawuhing Jawata kang wis kamot ana ing jeroning Jitabsara.</i>	Emut dhateng Gusti Inkang Maha Kuwaos	Pitados kaliyan Garising Gusti Inkang Maha Kuwaos	38-39

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
42	<i>Hla lajeng panjenengan kadhawuhan supados dhawuh ingkang putra ndara Abimanyu. Mengkono Kakang Semar. Nggih pun. Ngaten menika sampun kalebet dados kodrat. Wontenipun kula namung nderek mangayubagya.</i>	Emut dhateng Gusti Inkang Maha Kuwaos	Pitados kaliyan Garising Gusti Inkang Maha Kuwaos	39
43	<i>Apa marmane kewan bisa tata jalma, jawata luwih adil. Ngadhang-andhang lakuku.</i>	Emut dhateng Gusti Inkang Maha Kuwaos	Pitados kaliyan Garising Gusti Inkang Maha Kuwaos	40
44	<i>Sewu-sewu kalepatanipun ingkang wayah mugi pinaringa gunging samudra pangaksami. Adhuh Pukulun, panjenenganipun pangayoming jagad. Dhuh Kang Amurba Masesa dhumateng jiwa raga kula. Pukulun, sesembahan kula wonten madyapada, ingkang wayah ngaturaken pangabekti kulun.</i>	Emut dhateng Gusti Inkang Maha Kuwaos	Manembah dhateng Gusti Inkang Maha Kuwaos	42
45	<i>Inkang rayi midhangetaken pawarta tembang rawat-rawat bakul sinambi wara, menawi ta rikala semanten rama Werkudara tuwin rama Janaka manjing wonten ing payudan mengsah senapati Ngastina siwa Gardapati tuwin siwa Wisraya. Wiwit tumapaking ayuda saengga sepriki boten wonten kondur. Malah kathah pawarta ingkang sampun kula tampi yen ta rama kekalih ical wonten ing palagan. Miturut saking kapitdosan ingkang Rayi, terang yen ta rama Werkudara tuwin rama Janaka sirna margalayu, Kangmas. Inkang mekaten menika</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	45

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<p><i>menapa kinten-kinten kula lan Kangmas namung eca-eca, mukti ngawibawa nyakrawati mbahudendha. Lajeng wonten pundi dunungipun putra labet dhateng tiyang sepuh. Lajeng wonten pundi tegesipun putra ingkang kedah saged amikul dhuwur amendhem jero. Saking panuwunipun ingkang Rayi, mbokbilih Kangmas Gathutkaca anyuk nayogyani nyarujuki ingkang dados panuwunipun ingkang Rayi, sirnanipun rama kekalih ampun ngantos kadaluwarsa. Boten wonten awonipun ingkang Rayi saha Kangmas Gathutkaca mangga sesarengan labet sungkawa nempuh peperangan.</i></p>			
46	<p><i>Ingang rayi midhangetaken pawarta tembang rawat-rawat bakul sinambi wara, menawi ta rikala semanten rama Werkudara tuwin rama Janaka manjing wonten ing payudan mengsah senapati Ngastina, siwa Gardapati tuwin siwa Wisraya. Wiwit tumapaking ayuda saengga sepriki boten wonten kondur. Malah kathah pawarta ingkang sampun kula tampi yen ta rama kekalih ical wonten ing palagan. Miturut saking kapitdosan ingkang Rayi, terang yen ta rama Werkudara tuwin rama Janaka sirna margalayu, Kangmas. Ingang mekaten menika menapa kinten-kinten kula lan Kangmas namung eca-eca, mukti ngawibawa nyakrawati mbahudendha. Lajeng wonten pundi dunungipun putra labet dhateng tiyang sepuh. Lajeng wonten pundi tegesipun putra</i></p>	Paring motivasi	Supados semangat	45

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<i>ingkang kedah saged amikul dhuwur amendhem jero. Saking panuwunipun ingkang Rayi, mbokbilih Kangmas Gathutkaca anyuk nayogyani nyarujuki ingkang dados panuwunipun ingkang Rayi, sirnanipun rama kekalih ampun ngantos kadaluwarsa. Boten wonten awonipun ingkang Rayi saha Kangmas Gathutkaca mangga sesarengan labet sungkawa nempuh peperangan.</i>			
47	<i>Yen pancen mangkono kang dadi anteping Dhimas Abimanyu senadyan ta pun Kakang ora bakal gigirig ngadhepake marang para wadyabala Kurawa.</i>	Purun	Gadhah tekad ingkang ageng	45
48	<i>Inkang mekaten menika estunipun sanes wataking satriya. Menawi saking pamanggih kula, tinimbang tiyang sepuh ingkang kedarang-darang anempuh paprangan ingkang tundhanipun nglabeti dhumateng kula tuwin sedaya para kadang, menika boten wonten tegesipun. Malah yen prelu kula kedah ngetingal wonten ing paprangan, ngeman dhumateng tiyang sepuh jalaran ngrumaosi yen menika wau lajeng boten wonten ngantos kula dipunputrakaken kaliyan para pinisepuh tuwin rama. Ing kedahipun kula labet dhumateng tiyang sepuh, utawi labet dhumateng para kawula, minggahipun kula kedah bekti dhumateng negari. Yen upami kula nggega ngendikanipun Eyang Nini menika, nggambarake yen ta satriya ingkang gegedhen kamukten, satriya ingkang ora wani mati.</i>	Wicaksana	Tanggap kaliyan kawontenan	46

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
49	<i>Pejah gesang gumantung Inkgang Murba Dumadi. Senadyan ta ingkang wonten ing salebeting guwa garba inggih yoga kula menika kantun tengga enjing lan sontenipun mekaten menika yen Jawata marengaken saged pinanggih kaliyan ingkang wayah dhasar kula sudarmanipun. Upami wonten kadadosan kula pejah wonten palagan sampun limrah jer ingatase prajurit kudu mati ana ing paprangan, ora ngeman marang putra, ora ngeman marang garwa.</i>	Purun	Gadhah tekad ingkang ageng	46
50	<i>Gandheng aku rumangsa krasa lungkrah, awakku, aku tak manjing ana ing kedhaton ngaso sawetara. Padha rembugan sing apik-apik, upama ta tumandhang wong saknyatane ora nampa dhawuh mula bab iki kudu dipikirake, aja mung nggugu kersane dhewe aja nuruti marang hartane kang murkan.</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	47
51	<i>Wah, niki kuwajiban negari, dados sampun boten saged menging. Sampun boten saged mingkuh, ngaten</i>	Nentremaken	Nentremaken penggalih ingkang kuwatos	50
52	<i>Kangmas, kula mireng pawarta yen Kangmas Wilugangga seda.... Ya wis kareben. Jamak lumrahe maju perang kuwi isine kejaba mung mukti karo mati. Apa yen Wilugangga mati njur arep wedi, mangkono apa dudu satriya? Ayo ditengahke jarane!</i>	Purun	<i>Pantang mundur</i>	53
53	<i>Kangmas, kula mireng pawarta yen Kangmas Wilugangga seda....</i>	Paring motivasi	Supados semangat	53

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<i>Ya wis kareben. Jamak lumrahe maju perang kuwi isine kejaba mung mukti karo mati. Apa yen Wilugangga mati njur arep wedi, mangkono apa dudu satriya? Ayo ditengahke jarane!</i>			
54	<i>Jagad dewa bathara. Gathutkaca semingkir lega atiku. Hla iki malah gremet-gremet prunanku Abimanyu numpak turangga Pramugari dituntun Sumitra. Alah, bocah ki kepiye ya? Iki ki sing dhawuh ki sapa? Hla kok ya ra dipenging karo ibune, tanpa dipenggak marang para kadang wreda. Aku arep merepegi supaya dheweke bali, aku rikuh karo Kurawa, ora tak kon bali, aku ngeman karo prunanku iki! Abimanyu, kowe balia Ngger, kowe balia! Hla leh ku arep akon ki kepiye carane? Barisan Kurawa semono akehe, upama mengko aku nrobos barisan nyaketi prunanku mengko dianggep yen aku ki ngeman karo trahing Pandhawa. Wis tekad-tekadan, yen mengko weruh Sumitra mati mesthine Abimanyu ndelokke aku, terus bali. Ngurbanke prunanku Sumitra ra papa, lepas jemparing!</i>	Emut dhateng Gusti Ingkang Maha Kuwaos	Nyebut asmanipun Gusti Ingkang Maha Kuwaos	53
55	<i>Jagad dewa bathara. Gathutkaca semingkir lega atiku. Hla iki malah gremet-gremet prunanku Abimanyu numpak turangga Pramugari dituntun Sumitra. Alah, bocah ki kepiye ya? Iki ki sing dhawuh ki sapa? Hla kok ya ra dipenging karo ibune, tanpa dipenggak marang para kadang wreda. Aku arep merepegi supaya dheweke bali, aku rikuh karo Kurawa, ora tak kon bali, aku</i>	Adil	Boten pilih sih	53

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
	<p><i>ngeman karo prunanku iki! Abimanyu, kowe balia Ngger, kowe balia! Hla leh ku arep akon ki kepiye carane?</i></p> <p>Barisan Kurawa semono akehe, upama mengko aku nrobos barisan nyaketi prunanku mengko dianggep yen aku ki ngeman karo trahing Pandhawa. Wis tekad-tekadan, yen mengko weruh Sumitra mati mesthine Abimanyu ndelokke aku, terus bali. Ngurbanke prunanku Sumitra ra papa, lepassi jemparing!</p>			
56	<p>Pramugari, kowe melu aku ora tak kon mukti, bakal tak jak mati, labuh karo negara. Kowe ngadhepake paprangan iki wani apa ora Pramugari?</p>	Paring motivasi	Supados semangat	54
57	<p>Ora ngira mung semono anggonmu melu karo aku, Pramugari. Senadyan ta kowe sipating jaran, gedhe labuhanmu marang negara, tresna marang sesembahanmu. Patimu ora mung tak tegakke, bakal tak belani. Pramugari, tak trimak-trimakake temen kowe lelabuh karo aku sing nganti ngontalake nyawamu, pisah karo aku saklawas-lawase. Adhiku Wilugangga, Sumitra, tekaning pati. Wong Ngestina, Abimanyu krubuten! Ayo amuk wong Ngestina!</p>	Wicaksana	Saged paring pakurmatan dhateng titihanipun	54
58	<p>Patimu ora mung tak tegakke, bakal tak belani. Pramugari, tak trimak-trimakake temen kowe lelabuh karo aku sing nganti ngontalake nyawamu, pisah karo aku saklawas-lawase. Adhiku Wilugangga, Sumitra, tekaning pati. Wong Ngestina, Abimanyu krubuten! Ayo amuk wong Ngestina!</p>	Purun	Pantang mundur	54

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
59	<i>Ora bisa tak penggak tan kena pinambengan prunanku Angkawijaya, hla kok malah maju dhewe bocah iki. Hla ingkang mangka ki Kurawa ngepung, hla upama ta aku mrepegi karo prunanku Abimanyu rak ketok. Wah tak... yen ngono tak trima ra weruh wae aku!</i>	Adil	Boten pilih sih	54
60	<i>Iku saka isining Jitabsara, Nini ora kena banjur getun, lan ora kena banjur keduwung. Ya mung gedhe anteping pamikirmu, muga-muga tansah pinaringana tata tentrem aja nganti ana alangan siji apa.</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	56
61	<i>Yayi kula aturi kandheg anggenipun muwun, boten sae Yayi! Inggih Kaka Prabu.</i>	Nentremaken	Nentremaken penggalih ingkang sedhih	57
62	<i>Eyang Nini kula aturi kendel. Mesakna dhumateng ingkang putra ponang bayi.</i>		Nentremaken penggalih ingkang sedhih	57
63	<i>Prayogi kula badhe pejah obong kemawon, Rama. Iya, kowe senadyan ta anakku, Abimanyu ki mantuku, yen pancen mangkono kang dadi anteping nalarmu, ya kuwi sing jenenge bojo tresna karo pertimbangan, apik tak lilani yen kowe arep nututi bojomu.</i>	Wicaksana	Paring wewarah	57
64	<i>Prayogi kula badhe pejah obong kemawon Rama. Iya, kowe senadyan ta anakku, Abimanyu ki mantuku, yen pancen mangkono kang dadi anteping nalarmu, ya kuwi sing jenenge bojo tresna karo pertimbangan, apik tak lilani yen kowe arep nututi bojomu. inggih</i>	Sabar	Nrima	57

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
65	<i>Sinuwun? Rak boten napa-napa ta? Ora Anake nyemplung geni eh.... Wis kareben nututi Abimanyu. Ya kuwi sing jenenge tresna karo garwa.</i>	Sabar	Nrima	58
66	<i>Oh, prunanku bocah bagus Abimanyu. Kang sejatine kowe ginadhang-gadhang didama-dama karo bapakmu, ewa semana ora kena tak penggak, Kulup. In kang mateni Abimanyu kejaba diranjab Kurawa ing kang mungkasi nyawane Tirtanata. Yoh, abot-abote aku tresna karo adhiku Janaka, senadyan ta gunung Setrapuru kinampung marang para wadyabala, aku arep nyamudana supaya ketemu karo adhiku lan bakal tak tuduhi dalan supaya bisa medhun tekan ing Kurusetra.</i>	Purun	Gadhah tekad ing kang ageng	59
67	<i>Wis aja tok getuni ya Dhi, ya?</i>	Nentremaken	Nentremaken penggalih ing kang sedhih	60
68	<i>Dinten menika kula boten saged mejahi Tirtanata kula trimah pejah. Lajeng kados pundi, kula wonten mriki bingung.</i>	Purun	Gadhah tekad ing kang ageng	60
69	<i>Kula mangertos Kaka Prabu. Dinten menika wosipun Tirtanata badhe kula padosi, kula nlusup barisaning Kurawa boten badhe ajrih. Boten saged mejahi Tirtanata dinten niki mangke Janaka trimah mati obong!</i>	Purun	Gadhah tekad ing kang ageng	60

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
70	<i>Wis kareben. Yen ora nganggo cara tak akali. Iki mengko janji tak akali wong Ngestina sing didelok ra ming Janaka ra ngerti kahanan. Srengenge tak tutupe senjata cakra ben ketok rengu-rengu rak diarani wis sore. Karo kowe mtipate jerengen! Inggih men kepenyak-penyak. Tegese karo ndeloki kahanan iki mengko mbok menawa Tirtanata nonton tuduhna aku men dipateni Janaka!</i>	Wicaksana	Tanggap kaliyan kawontenan	61
71	<i>Kangmas, menawi estonipun kula kepengin sanget badhe manjing paprangan jalaran kula midhangetakon pawarta yen ta Kangmas Abimanyu saha Kangmas Sumitra Kangmas Wilugangga sampun sirna margalayu.</i>	Purun	Gadhah tekad ingkang ageng	63
72	<i>Senadyan ta krungu kabar, gandheng Dhimas sakadhang ora kepareng lunga-lunga estokna ngendikane para pinisepuh ingkang tak kuwatirake yen nganti pun Kakang lan si adhi mengko kaluputan.</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	63
73	<i>Petruk karo Bagong, kowe gawe blumbangan. Tirtanata angel dicekel jalaran sirahe ngglundhung. Nanging mengko yen kecemplung blumbangan ra iso ngglundhung.</i>	Wicaksana	Tanggap kaliyan kawontenan	65
74	<i>Adhiku Janaka, kayungyun Abimanyu. Weh, hla wis ora karu-karuan. Njur priipun? Kakang Semar tak percaya karo anak-anakmu tututana! Iki kuwajibane sing tukang momong ya kaya ngene iki.</i>	Wicaksana	Gadhah raos tanggel jawab	66

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
75	<i>Kurawa wis padha mundur saka ing pabarisan. Nanging mundure Kurawa aja tok anggep yen ta iki bakal kalindhah lan bakal rumangsa kalah. Bisa klakon nularke angkara murka kaya dene lelakon-lelakon ingkang wis kapungkur.</i>	Wicaksana	Ngemutaken dhateng tiyang sanes	67

**NASKAH TEKS KASIL TRANSKRIPSI GINEM PAGELARAN RINGGIT
PURWA LAMPAHAN ABIMANYU RANJAP DENING KI HADI SUGITO**

JEJER I : PASOWANAN

Prabu Salya :

Estu mara jagad manik raja dewagung. Anak Prabu, ingkang Bapa duk rikala semanten, kapitados supados anitipriksa kawontenan ing Kurusetra. Dinten menika pun Bapa sampun ngabyantara tuwin sedaya para pinisepuh, nanging menapa sababipun Anak Prabu tedhak saking pamujan katitik pasuryanipun ketinggal rengu. Menapa ingkang murwani sungkawaning penggalih. Kula sampun pitados wonten salebeting gegambaran temtu wonten-wonten ingkang kagambaraken wonten salebeting penggalih utawi dipungambaraken wonten salebeting netra. Katitik saking purwa, madya, ngantos ingkang pungkasan.

Patih Sengkuni :

Mangga Ngger Anak Prabu, kula aturi lajeng suka atur dhateng ngersanipun ingkang rama Kaka Prabu Salyantaka, Ngger, Kakang Durna?

Resi Durna :

Pripun Dhi Cuni?

Patih Sengkuni :

Sampeyan niku tak rasa-rasake kok kaya le kepenak temen. Kancane dha ting grubyug. Ming tilang-tilong. Pendhita kok tak gambarke kok kaya wiraswara ya? Sekirane ki ra ana gunane ki ya ming tilang-tilong. Cobi, mangka mesthi, ora kena dikurangi coba wis!

Resi Durna :

Ngaten nggih Dhi Cuni. Pendhita menika sipatipun namung dados pendamping. Dados yen wonten keribetan menggah ing raos menika kewajibanipun pendhita. Nanging yen boten nggih ngaten menika. Acaranipun sasekecanipun ngaten menika. Senadyan ta sedaya para putra wayah menika pating glebrug pating grubyug, kula ya tep namung eca-eca. Prelu menapa tumut ngrubyug-nggrubyug mbantu dhateng para anak putu kula, jalaran sampun gadhah kewajiban piyambak-piyambak. Upaminipun mbantu masa oleh bakal hadiah ya ta?

Patih Sengkuni :

Kok kaya rumangsaku wis tandha tangan ngono hlo. Mbok ya melu-melu nglipur marang Anak Prabu Jaka Pitana, kareben ora sungkawa, ora kok njur ming nyetanthem meneng wae.

Resi Durna :

Estunipun menika sampun menghibur dhateng yoga kula Angger Prabu Jaka Pitana menika, nanging ewa semanten lajeng menggahipun Angger Jaka Pitana menika malah werni-werni inggih dipungagas-gagas ngaten. Nyumanggakaken menapa ingkang kapenggalih, jalaran sareng mangertos dhumateng salebeting manahipun tiyang, ngaten Dhi Cuni.

Patih Sengkuni :

Inggih

Resi Durna :

Sampun mangga. Hla yen pancen dhasaripun menika mangke kula ingkang kadhawuhan supados tumandang damel, dhasaripun menika pancen hak kewajiban kula. Temtunipun mangke nggih boten ketang lirih-lirih kula ngleksanani.

Patih Sengkuni :

Ha kok lirih-lirih?

Resi Durna :

Boten wonten, ingatase wong mejang utawa medharake wewadi utawa ngelmu kok banjur sero-sero menika ora ana.

Patih Sengkuni :

Hla nggih

Prabu Duryudana :

Jagad wisesaning bathara. Jagad manik raja dewagung. Rama, Rama Prabu?

Prabu Salya :

Kados pundi, Ngger?

Prabu Duryudana :

Kula yen mangertos kempaling para kadang tuwin para pinisepuh mongkog manah kula. Nanging sauger mirengaken pawarta ingkang sami temandang damel wonten ing ayuda, ical pangajeng-ajeng kula. Menapa kalampah badhe saged sasab para kadang kula Kurawa, jalaran rikala semanten Yayi Bogadenta ngaturaken yen ta sumedya males ngudi tuwuh lara wirang dhumateng Dhimas Arya Werkudara. Dipunsuwunaken pangayoman kaliyan jawata, ingkang putra nampi sasmita kewala nguthawatosi. Dumugi ing nduta kepara estu Yayi Bogadenta sagarwanipun, satitihanipun tumpes wonten paparan. Menapa kinten-kinten badhe kalampah ngajeng-ajeng sasaping Bharatayuda? Ingang mangka rikala semanten kula sampun nampi pangandikanipun Rama Prabu kabiyantu para pinisepuh bilih kadang kula Yayi Gardapati ingkang pinacak senopati ngantos dangu mboten ngadhep ngajengan kula, dados boten wonten katrangan kersa lan botenipun. Rama Prabu?

SULUK

Prabu Salya :

Hong bawana langgeng. Anak Prabu?

Prabu Duryudana :

Rama Prabu, kados pundi?

Prabu Salya :

Miturut saking aturipun ingkang rayi pun Gardapati, jalaran menika ugi sampun wonten pasowanan, rikala tinimbangan dhumateng ingkang abdi, ingkang Bapa Adipatih Sengkuni, supados Gardapati angayahi jumeneng senapati, boten sowan wonten ngarsanipun Anak Prabu jalaran miturut saking prasetya lan sumpahipun Gardapati boten patos-patos wonten ngersanipun Anak Prabu yen ta alit boten saged ngawonaken, ageng dereng saged mejahi para Pandhawa. Ancamanipun Werkudara kaliyan Janaka.

Prabu Duryudana :

Nggih.

Prabu Salya :

Ing wekdal menika ingkang Bapa ngaturaken kabar ingkang langkung gembira, jalaran awit saking aturipun ingkang rayi pun Gardapati, ingkang Rayi Werkudara tuwin Rayi Janaka ing wekdal menika kanton nigas jangganipun.

Prabu Duryudana :

Wah.... Paman Durna?

Resi Durna :

Kula, Ngger?

Prabu Duryudana :

Sena kaliyan Janaka sampun kapupuh, kapikut.

Resi Durna :

Hla, tenan. Rikala dinten wingi Kurawa majeng sapengkeripun Bogedenta, jalaran Bogadenta menika nerak anggeran. Hla wong taliwangke kok nggo maju perang, cob! Sing diarani dina taliwangke arepa dianggo gawe maju ya perang kalah, arepa dianggo bakul ora payu! Hla sakpungkuripun menika gumantos ratri. Lingsiripun ratri kemawon sampun saged dipunsebataken dinten sae. Ingkang rayi pun Gardapati majengipun wanci dalu. Saged mikut Werkudara kaliyan Janaka. Cobi samenika Gardapati katimbalan supados ngaturaken purwanipun ngantos dumugi pungkasanipun Werkudara lan Janaka kapikut.

Prabu Duryudana :

Yayi Gardapati?

Prabu Gardapati :

Nuwun wonten paring pangandika, dalem Kaka Prabu.

Prabu Duryudana :

Maragage majua mreng. Pun Kakang kepengin wawancara.

SULUK

Prabu Gardapati :

Nuwun ngestokaken dhawuh. Munjuk atur ngersa dalem Kaka Prabu. Paring dhawuh kadospundi ingkang Rayi katimbalan?

Prabu Duryudana :

Apa nyata senadyanta Dhimas rikala semana tanpa pamit marang pun Kakang, mbanjur manjing ing ayuda bisa mapagake Werkudara lan Janaka?

Prabu Gardapati :

Inggih mila mekaten.

Prabu Duryudana :

Maragage aturna purwa, madya, nganti wusana.

Prabu Gardapati :

Purwanipun kula kadhawuhan dhumateng Paman Sengkuni wanci surya sampun gumiwang. Kula gadhah pamanggih. Werkudara kaliyan Janaka sekti mandraguna, lajeng winasis pangolahing paprangan, jalaran pancen setunggal dipunbotohi Kaka Prabu Bathara Kresna, ingkang angka kalih ingkang mbotohi menika Lurah Semar Badranaya. Saking pamanggihipun ingkang Rayi, Werkudara saged kapikut nanging kedah saged pisah kaliyan Kresna lan Semar pun wadya bala Wiratha. Lajeng kula angkah wanci dalu. Kula rekadaya supados wadyabala Wiratha katempuh prajurit saking Ngatasangin. Lajeng Werkudara kaliyan Janaka kula rekadaya saged nututi ingkang rayi wonten sangandhaping

Redi Setrapuru. Satemah ingkang Rayi ngginakaken panguwasing pusaka jemparing kula tencepaken ing bantala satemah dados samudra mbel. Werkudara lan Janaka kepaluh wonten samudra mbel saengga samenika dereng saged nampi pitulungan malah saya dangu ketingal saya tanpa kekiyatan. Ingkang mekaten ingkang Rayi badhe cumadhong dhawuh lajeng mbenjing menapa lan keparengipun Kaka Prabu, Werkudara dipuntigas jangganipun.

ADA-ADA

Prabu Duryudana :

Wah, nggambarake menawa ta si Adhi ngluhurake marang kadang sepuh, ngetokake yen ta si Adhi angluhurake marang pun Kakang. Ora bakal mokal awit sedulur tuwa kang minangka gentine sudarma, ana apa wae kudu Yayi pamit lan mundhut rigen marang kadang wreda. Ing wektu iki pun Kakang wus marengake, Yayi tak parengake marepegi Werkudara. Pisowane Yayi kudu bisa angladekake sirah Werkudara karo Janaka. Dasar Werkudara mungsuh, Janaka ya klilip, kejaba klilip ing paprangan Janaka kuwi satru mungguhing aku. Sering-sering kumawani nggebang mbebeda Banowati.

Prabu Gardapati :

Hla wonten ngriku menika.

Resi Durna :

Bener, bener. Nek ora banjur dimusnakake nyawane, ora enggal dibunuh, Janaka kuwi saya nragas.

Prabu Gardapati :

Inggih, yen pancen sampun mekaten ngresanipun Kaka Prabu kepareng ingkang Rayi nyuwun pamit ngrumiyini. Sapengkeripun ingkang Rayi nyuwun pangombyong para Kurawa supados gumbira kanthi bingah-bingah menika mangke saged nyangking sirahipun Werkudara Janaka, kula aturaken ngersa dalem Kaka Prabu.

Prabu Duryudana :

Sapungkure Yayi mengko takdhawuhne supaya pangombyong Kurawa enggal tutwuri lakumu.

Prabu Gardapati :

Nun inggih, Rama Mandraka kula nyuwun pamit.

Prabu Salya :

Iya, sing ngati-ati Gardapati! Muga-muga bisa nigas janggane Werkudara.

Resi Durna :

Prayogi Ngger, kula pengestonipun panggala kemawon!

Patih Sengkuni :

(ngguyu) Tembung dipanggala ki dikapake? Hla wong ana si gulu kok dipanggala. Reka-reka wae Kakang Durna.

Prabu Gardapati :

Kepareng pamit, Paman Sengkuni.

Patih Sengkuni :

Ngatos-atos

SREPEG

Prabu Duryudana :

Rama, Rama Prabu?

Prabu Salya :

Kados pundi Ngger?

Prabu Duryudana :

Yayi Gardapati ingkang sampun saged damel bingah manah kula. Awit Werkudara Janaka ingkang sampun lajeng samenika wonten salebeting samodra mbel tanpa kekiyatan kaluhuran, Paman?

Patih Sengkuni :

Nun cumadhong dhawuh.

Prabu Duryudana :

Kabidhalna Kurawa! Inggang sepalih tutwuri lampahipun Yayi Gardapati. Inggang sepalih supados nrabas ing pabarisanipun para satriya-satriya Ngamarta. Ngrisak pakuwonipun para satriya-satriya ing Wiratha.

Patih Sengkuni :

Nuwun ngesthokaken dhawuh. Kepareng nyuwun pamit medal njawi sumadya tata-tata Anak Prabu.

Prabu Duryudana :

Nggih, ngatos-atos. Rama Prabu tuwin Paman Drona sumangga manjing pamujan manekung.

Resi Durna :

Mangga, Ngger.

Prabu Duryudana :

Dhimas Dursasana ra pareng mbanjur nderekake Paman Sengkuni. Tak pasrahi tunggu pakuwon.

Raden Dursasana :

Nun ngestokaken dhawuh. Nyuwun pamit medal njawi, Kaka Prabu!

Prabu Duryudana :

Sing prayitna ngati-ati.

POCAPAN

SREPEG

PASOWANAN JAWI

ADA-ADA

Adipati Karna :

Paman Arya, ingkang Putra Ngawangga badhe nungsi pawarta Paman kepareng ngatur kula. Kula ngibarataken deksaka mandalika. Deksa menika sawer Mandalika, galak sagalak-galakipun naga ageng tasi galak ingkang putra Dipati Karna, Paman.

Raden Dursasana :

E... hla... hla... hla.... Nungsi pawarta Man! Atur kula, kula ngibarataken her minangka tuk, her toya, mina ulam kata galak kados ulam ageng. Kedhatengan toya dhateng nungsi pawarta Man! Paman Arya nungsi warta, Paman Sengkuni nungsi werti, werti werti werti werti werti nungsi werti ta ta ta ta!

Raden Durmagati :

Kula ndelek nungsi werta Man. Kula sampun sowan wonten ngelsanipun Paman Sengkuni. Eyang Sengkuni, lak ngaten.

Patih Sengkuni :

Kowe kok saben-saben kok sok ngli awake angge diampiri wis ora ana?

Raden Durmagati :

Ha menika rak Paing ta Man? Kula yen prelu mbebel.

Patih Sengkuni :

Mbeber apa?

Raden Durmagati :

Mbebel dagangan. Ngaten Man, yen kula nyambi-nyambi mekaten Paman pilsa piyambak. Yen bisa wong ki ya sing nyikut nengen nyikut ngiwa. Sasampunipun ladi siyang kula lajeng tata-tata sowan mliki, ingkang mbeta wangsul menika kula paslahaken adik kula.

Patih Sengkuni :

Wo.... Citraksa pa Citraksi?

Raden Durmagati :

Anu adhikipun kanca setli kula (ngguyu). Nggih sampun kalebet gadhahan kula.

Patih Sengkuni :

Menungsa kok kaya ngono (ngguyu). Ya suk meneh ki yen pancen sowan netepi anggane sowan, ora usah ndadak mampir-mampir, awit iki negara mbutuhake para senapati klebu mbutuhake tenagamu.

Raden Durmagati :

Hla nggih ngaten Man. Yen iso kuwi ya ola mung nang senapati ngaten hlo. Kalang manungsa ulip.

Patih Sengkuni :

Ha iya. Urip ngono ta?

Raden Durmagati :

Hla nggih menika ulip. Hla kula le mlayoni ngebut wektune, kula nganti nunjang palang nganti sandal kula selen.

Patih Sengkuni :

Wis... wis... wis... wong kok kaya ngono rak ya wis ora dhong. Hla kuwi ngesak apa kuwi?

Raden Durmagati :

Jam, Wingo. Wantun pinten Man?

Patih Sengkuni :

(ngguyu) Antem watu sisan. Hla apa neng kene kok tawa wingo ki wis ra dhong tenan. Bathukmu ki nggo mikir kepiye coba?

Raden Durmagati :

Ha nek apa kelsa balang. Mbangane sampean nganggo apa-apane wong tuwa kok gelangan kalet! Rak wis ola....

Patih Sengkuni :

Angger Dipati Karna?

Adipati Karna :

Kula wonten paring menapa, Paman?

Patih Sengkuni :

Burisrawa?

Raden Burisrawa :

Dhawuh kados pundi, Man?

Patih Sengkuni :

Lan kabeh para anak-anakku Kurawa.

Kurawa :

Kula, kula, kula

Patih Sengkuni :

Wigatekna nggonku bakal suka atur marang rakamu Angger Dipati Karna.

Kurawa :

Sendika

Patih Sengkuni :

Rikala pepanggihan wonten salebeting pakuwon ing Bulupitu.

Adipati Karna :

Inggih

Patih Sengkuni :

Angger Jaka Pitana, ingkang Rama Sinuwun Mandraka, nampi aturipun ingkang Rayi yoga kula Gardapati. Inkang wekdal samangke rumaos gumbira manahipun, jalaran Gardapati sampun saged mikut Werkudara lan Janaka kapuluh wonten ing samudra mbel.

Adipati Karna :

Werkudara kaliyan Dhimas Janaka?

Patih Sengkuni :

Inggih

Adipati Karna :

Jagad dewa bathara. Samenika wonten samudra mbel menapa tesih wiluya jati jatining mulya?

Patih Sengkuni :

kula kinten kanton pejahipun.

Adipati Karna :

Lajeng saking kersanipun?

Patih Sengkuni :

Angger Prabu Jaka Pitana tuwin sedaya kadang paduka Kurawa dipunpalih. Inkang sepalih wonten Kurusetra, ingkang sepalih tutwuri lampahipun Gardapati anggenipun badhe nigas jangganipun Werkudara kaliyan pun Janaka.

Raden Burisrawa :

Hahahaha.... (ngguyu) Lega manah kula Man. Janaka mati, Sembadra randha, mesthi tumut kula Man!

Patih Sengkuni :

Wah, wis! Iki ki neng jroning paprangan ra ngandhake bab kuwi. Perkara kuwi sesuk dipikir gampang yen ta nyata-nyata Janaka kuwi wis mati.

Raden Durmagati :

Wo.... Pancen ola genah yen Kakang Bulislawa. Hla wong iki neng lapat agung eh, sing dialep-alep kok mung landa.

Patih Sengkuni :

Apa? Wong randha kok landa. (ngguyu)

Raden Durmagati :

Ha, wis ra ketemu nalal. Kok wis tanpa mikil ngono hlo... Ngatase neng plapatan kok.....

Patih Sengkuni :

(ngguyu) Parepatan, ora prapatan. Hla ngapa nyenil neng prapatan?

Raden Durmagati :

Lumangsaku kok sing ola-ola. Ha mbok teka matul kalo wong tuwa kuwi lak ya dibageke padha mangayubagya.

Patih Sengkuni :

Ha dhengkulmu mlecet kuwi. Mbagekake kok padha mangayubagya.

Raden Durmagati :

Apa mangayupinggul?

Adipati Karna :

Hla yen mekaten wekdal samangke kula tuwin para kadang trimah mlebet wonten ing Kurusetra kemawon.

Patih Sengkuni :

Nha, ngesur barisanipun prajurit Wiratha!

Adipati Karna :

Kasinggihan dhawuh.

Patih Sengkuni :

Tirtanata?

Raden Tirtanata :

Cumadhong dhawuh.

Patih Sengkuni :

Senadyan rakamu ing Ngawangga diderekake, aja nganti lali prajurit didhawuhi supaya sumadya tata-tata cecawis gegaman nggempur barisaning Wiratha!

Raden Tirtanata :

Sendika

Adipati Karna :

Kepareng nyuwun pamit, Paman.

Patih Sengkuni :

Ngatos-atos

Adipati Karna :

Burisrawa lan kabeh para kadang siyaga tata-tata gegaman pun Kakang dherekake!

Raden Burisrawa :

Sendika

SREPEG

ADA-ADA

Prajurit Ngastina :

Heh kanca-kanca kabeh. Sing prayitna ngati-ati aja nganti padha gragap gugup, jalaran iki sesembahanmu Raden Tirtanata ingkang ngawe marang awake dhewe supaya kumpul mrene. Becik cumadhong dhawuh aja nganti kleru le nindhake marang kewajiban, awit yen tumandang gawe mengko ora le didhawuhi luwih dhisik, thingak-thinguk. Ya yen awake dhewe ki le tumandang gawe ki mengko kebeneran, yen ora? Wis awake kesel, tenagane lempe, ora kebeneran.

Raden Tirtanata :

Bocah prajurit, dina iki gandheng ana buktine yen ta satriya Ngamarta wis kapikut loro. Tetungguling Pandhawa, Werkudara karo Janaka. Aja nganti

tetunggule Pandhawa iku mung cilik ana kang nulungi gedhe nganti bisa luwar barisaning wong Wiratha lan barisane wong Ngamarta tempuhen, dipepeti!

Prajurit Ngestina :

Inggih

Raden Tirtanata :

Dhasar iku klilip ingkang kudu disampurnakke. Rawe-rawe rantas malang-malang putung. Ati-ati iki ngadhepake perang. Aja saenake dhewe.

Prajurit Ngestina :

Hla mangke lajeng mlebetipun wana pundi?

Raden Tirtanata :

Manjinga wana Kurumanggala, dheseken ing Kurusetra!

Prajurit Ngamarta:

Sendika

SREPEG

ADA-ADA

Raden Wisraya :

Cumadhong dhawuh Kaka Prabu. Rikala semanten Kaka Prabu matur wonten ngersanipun pepundhen kula kaka prabu ing Ngastina yen ta Dhimas Werkudara lan Janaka sampun katilep wonten salebeting segara mbel.

Prabu Gardapati :

Eh Dhimas Wisraya?

Raden Wisraya :

Wonten paring pangandika, Kaka Prabu?

Prabu Gardapati :

Atas pangandikanipun kaka prabu ing Ngastina dina iki diparengake Werkudara karo Janaka ditugel gulune. Sirahe Werkudara lan Janaka diaturake ana ngersa dalem kaka prabu banjur dikabarake marang para satriya Pandhawa tuwin para prajurit Wiratha. Ilang sipate satriya loro iku padha karo ilang kekuwatane wong Ngamarta padha karo ilang sapu kawate wong Wiratha.

Raden Wisraya :

Togog!

Togog :

Nun

Raden Wisraya :

Iki Werkudara lan Janaka wis bakal bisa kecekel. Gandheng kowe ki wong tuwa sing wajib tak pepundhi, pengapesane Janaka karo Werkudara becik aturna mengko bakal tak tindhakke apa kang dadi aturmu.

Togog :

Pengapesan bab menapa?

Raden Wisraya :

Supaya gampang ditugel gulune Werkudara karo Janaka.

Togog :

Gampil. Pengapesanipun sauger Werkudara karo Janaka niku pun gelem mesthi bakal iso tugel. Ning yen Werkudara karo Janaka niku mang tari gemang pun ajenga mang kapak-kapakake boten iso mati. Hla wong nika dipayungi karo dewa. Ho'oh to Lung?

Mbilung :

Ora dipayungi, dikudhungi.

Togog :

Kudhungi nganggo?

Mbilung :

Pet

Togog :

Le mayar temen njur ming nganggo pet.

Mbilung :

Pancen Werkudara karo Janaka kuwi ditresnani karo dewa, arepa dikapakke ketoke barang sing landhep tumama ing Werkudara nek jane ora tumama. Menungsa kuwi jan-jane kabeh ora ana sing digdaya, hla wong dicakot semut wae lara. Ewa semana yen ana manungsa kaya dene satru Ngamarta kuwi ditibani gegaman landhep ora tumama kuwi pancen ingkang ngaling-alingi ki pusakane utawa klimahE.

Togog :

Elmune

Mbilung :

Hla rak ngono

Togog :

Apa nek ngelmu ki mandi tenan?

Mbilung :

Ha ya waton le nglakoni ki kuwat ya mandi wong pancen pujangga utawa paringane para pinisepuh kakek moyang mbiyen. Ha iya ta?

Togog :

Haiyo

Mbilung :

Ha ning nek kaya kowe ki nek tumrap pepanggonan ngelmu ki wis ora bakal kelakonn kelasan, hla wong ngelih wae ra betah eh...

Togog :

Sapa?

Mbilung :

Kowe kuwi. Mangka kolon. Angger kira-kirane ki cumpen utawa kira-kirane ki awor kanca akeh ngono njur ndelik neng ngisor pakel. Ketoke meneng-meneng ning kok entek limang mangkok.

Togog :

Apa?

Mbilung :

Bakso

Togog :

Mirangake wong tuwa ta. Hla karang dhuwite mung kuwi thok kok ya, katut digawa mbakyumu eh...

Mbilung :

Ya pancen dhasare ki nek kowe ki pancen tegelan. Arepa ana wong dha duwe caya ki wis ora preduli. Batinku yo muga-muga klerua ngemplok sambel thok.

Togog :

Tak kampleng sisan malah ngomong sing ora-ora. (ngguyu) Ha neh megap-megap. Reka-reka....

Mbilung :

Handekna angger kagol njur wetenge lara. Dadi wong angger potongane awake gedhi sirahe cilik ngono mrengkel.

Togog :

Yo men awak-awake dhewe kok...

Mbilung :

Ndelok pulpene!

Togog :

Nyoh

Mbilung :

Iki ki ora ana mangsine!

Prabu Gardapati :

Iki ki ngrembug Werkudara kok malah ngandhake pulpen.

Togog :

Ha Mbilung niki sing diomongke nggih sing ora-ora, senengane sok nyacat karo wong tuwa. Rombongan purabala ki kudune gosok ginosok. Kowe nggosok aku, aku nggosok kowe.

Mbilung :

Ho'oh mengko njur wong loro bundas kabeh.

Togog :

Tegese gosok-ginosok ki nek aku ora ngerti kowe sing ngandani, nek kowe durung reti tak kandhani, rak ngono.

Mbilung :

Wo, dadi karepmu ki cara-cara ki ijolan kaweruh rak ngono?

Togog :

Haiyo. Matur ngersanipun sinuwun Prabu Gardapati.

Prabu Gardapati :

Kepiye Gog?

Togog :

Kula aturi ngenget-enget ingkang Raka Sinuwun Turilaya ratu sing wis kondhang kaonang-onang elmune mumpuni. Tri manunggal, dadi siji. Tegese garwa, putri, satitihane. Titihane mati ditangisi sing kagungan urip meneh, sing kagungan seda ditangisi garwane urip meneh prandene bisa tumpes mati bareng. Menawi panjenengan ingkang kula engetaken sakniki malah Werkudara niku mawon dilanting, ditulungi. Niku mangke pemujine gedhe. Tenan, pemujine gedhe dhateng panjenengan, tur panjenengan dipujeke dhateng wong Ngamarta mesthi slamet salawas-lawase.

Prabu Gardapati :

Moh, aku ora arep nggugu omonganmu.

Mbilung :

Nek mung thok kandhani ngono wis ora.... Mujeke kok muji gedhe. Aku duwe Muji gedhe banget. Nggo untu emas.

Togog :

Ha... Muji kancamu?

Prabu Gardapati :

Aja nganti kelayatan diprepegi papan paluhane Werkudara karo Janaka mengko tak tugel gulune.

Togog :

Mangga kula dherekaken.

SREPEG

ADA-ADA

Prajurit Ngastina I :

Heh, kanca-kanca kabeh. Ana apa kok dadi mburi ngesuk ora ngerti yen ana aba ngarep mandheg?

Prajurit Ngastina II :

Hla ora ngerti abane, hla ngapa ta ngarep kok ndadak mandheg?

Prajurit Ngastina I:

Ki hlo ngarepan dalane rusak.

Prajurit Ngastina III:

Iki wingi mentas kanggo gawe paprangan rusak kaye ngene dadi paling dlesah, tugelaning pang-pang kang sempal mangka padha legok-legok.

Prajurit Ngastina II:

Atas pangandikane gustimu Raden Tirtanata yen ta ana dalan sing legok kudu diurugi sing mbrenjal kudu dipapral. Siyaga tata-tata barisaning para wadyabala sing nyekel gegaman tumbak, pedhang, keris, mundur! Kampak wadung pethel kepara ngarep!

Prajurit Ngastina I:

Aja nganti kelayatan ayo padha didandani. Aja nganti njengklukake titihan. Dalan-dalan sing padha rusak didandani. Kayu-kayu sing malang padha ditegor. Luwih kuwating tumandang bareng, holobis kuntul baris, digempur gunung kang mbrenjul ngarep dhewe.

SREPEG

JEJER II : PAKUWON GLAGAH TINULU

Dewi Srikandhi :

Kadangipun kakang, Dhimas Sencaki?

Raden Setyaki :

Kula nuwun wonten kaparingan dhawuh Kakang Mbok.

Dewi Srikandhi :

Apa dene Kakang Patih Udawa?

Patih Udawa :

Nuknun.

Dewi Srikandhi :

Sawise tak parengake padha cecaketan marang pun Kakang, sepisan pun Kakang kepengin bakal uninga kadiparan mungguh kahananing para kawula ing praja Wiratha tatkala semana wanci meh surup ratri banjur kadhesak prajurit-prajurit saka ngatasangin tuwin prajurit saka Ngastina.

Raden Setyaki :

Ingkang dipun, ingkang Rayi kados boten wonten ingkang ngemasi kaperlaya alit ngantos nandhang sakit namung jalaran saking katempring ngayuda kapupuh

juritipun satemah lajeng mundur saking paprangan ngantos anglumpati garis ing Kurusetra.

Patih Udawa :

Leres ingkang dados aturipun kadang kula Dhimas Sencaki, kepara estu bilih boten wonten para wadyabala ingkang nandang cintaka.

Dewi Srikandhi :

Sukur binage sewu. Banjur kang angka loro Dhimas, jaman sirnane Kakang Bogadenta.

Raden Setyaki :

Ndri

Dewi Srikandhi :

Wus meh surup ratri wusana ana senapati kang anusuli majune kakang Gardapati karo Kakang Wisraya, ingkang mangka miturut saka ngendikane Kaka Prabu, Kangmas Arjuna tuwin Kangmas Werkudara wis pinaringan wangsit yen ta wis wanci surup surya aja nganti padha temandhang paprangan miturut gotheking akeh senadyan ta kala wanci bengi Kangmas Werkudara Kangmas Janaka banjur padha ngarepake paprangan mungsuh marang Kakang Gardapati ingkang saengga seprene durung ana pekabaran, malah ana saweneh kang ngabarake ilang mangkono Dhimas Sencaki. Nataping pamikirku kok dadi semono kahanane paprangan Kangmas Janaka nganti ninggalake marang kabeh para kadang. Ora ana kang cilik bisa ngerti ana ngendi tlonjonge gedhe yen ta tumeka ing seda kepiye pamujure?

Raden Setyaki :

Senadyan ta wonten ingkang ngabaraken bilih Kangmas Janaka tuwin Kangmas Werkudara kapupuh ing yuda ical saking paprangan namung kemawon Kakang Mbok ampun ngantos pitados yen ta kangmas kekalih ngemasi kaperlaya dalah jalaran dereng wonten wangsit utawi boten wonten tandha tengeranipun.

Dewi Srikandhi :

Iya Dhimas. Nanging uga tansah dadi pangrasa utawa dadi pengangen-angene pun Kakang.

Raden Setyaki :

Kula nuwun inggih.

Dewi Srikandhi :

Bocah prajurit ?

Prajurit Wanita :

Wonten paring dhawuh.

Dewi Srikandhi :

Kanca-kancamu apa padha nglirwakake?

Prajurit Wanita :

Inggih pun abdi sampun samadya sawanci-wanci wonten kadadosan paprangan boten badhe mingkuh wonten medan pertempuran!

Dewi Srikandhi :

Sukur binage sewu. Nggambarake yen kabeh para wanita nduweni tanggung jawab uga darbe wenang labuh negara.

Prajurit Wanita :

Kula nuwun inggih Raden Ayu.

SULUK

POCAPAN

Dewi Srikandhi :

Kowe bocah prajurit ana apa maju? Ora tak timbali kok dadi maju?

Prajurit Jaga:

Mekaten sang Kusuma Dewi, anggen kula marak sowan wonten ngabyantara menika wau estonipun kula jagi wonten sawawining pakuwon. Anamung kula ngertos piyambak bilih wonten prajurit ingkang tanpa wicalan kula tingali saking katebihan, payungipun nyepluk kaya jamur barat. Tumbak pating celalang. Boten badhe sisip ingkang dados wawasan kula, menika terang yen ta prajurit saking Ngastina.

Dewi Srikandhi :

Iya.

Prajurit Jaga:

Menika swara ting klonteng ngrisak wana.

Prajurit Wanita :

Mengko gek sujuwa kowe cenanangan ngono kuwi mung merga seka kleru, matamu kuwi sok kleru ngematake prajurit!

Prajurit Jaga :

Ora mbak. Tenan. Wong aku senadyan ta ngene iki sipate sipat prajurit.

Prajurit Wanita :

Kowe ki wis jatahe pensiun, ora usah melu perang.

Prajurit Jaga :

Wong kok le ngoso-oso.

Dewi Srikandhi :

Dhimas Sencaki lan Kakang Udawa diatur prajurit jajal dipethuke apa nyata apa ora!

Raden Setyaki :

Sendika. Kakang Udawa tumandang!

Patih Udawa :

Inggih cumadhong dhawuh.

SREPEG

ADA-ADA

Dewi Srikandhi :

Bocah prajurit?

Prajurit Wanita & Prajurit Jaga :

Wonten dhawuh?

Dewi Srikandhi :

Senadyan ta kowe sipating wanita wis kebacut manjing ana ing kolamaning prajurit sing padha prayitna ngati-ati aja gampang kena pengaruh aja keguh marang prekewuh. Rawe-rawe rantes malang-malang putung senadyan ta kaya ngapa kang dadi pangawin pancen kuwi trahing satru becik tindhakna sing sakmesthine yen prelu bandanen tangane diaturke ana ing ngarepanku ya?

Prajurit Jaga :

Nun inggih sendika.

Dewi Srikandhi :

Jalaran wanita-wanita ing Wiratha lan Ngamarta kuwi tanggung jawabe ora ana bedane karo para priyagung tuwin para priya.

Prajurit Jaga :

Nah kuwi. Nek arep ngerti setitakno kuwi, Mbak. Dadi wong wedok kuwi tanggung jawabe ora kok ming ngliwet. Ning nek ana abot keperotane kudu melu tumandang gawe melu cawe-cawe. Kuwi urusane wanita, uga abot tanggung jawabe ngono hlo....

Prajurit Wanita :

Malah ngandhani. Sing sok yak-yakan ki kowe kok malah ngomongi aku. Gajul sisan. Aku ki mantep mbela negara kanggo tetameng karo nusa bangsa ha mbok trima pegatan karo bojoku. Ora kayak kowe mah golek meneh.

Prajurit Jaga :

Saru kowe kok nek ngomong kaya ngerti-ngertine ngono hlo....

Prajurit Wanita :

Aja nganti kelayatan. Siyaga tata-tata mbok menawa kowe wanita aku ya wanita. Wanita ki sok gampang digodha. Mengko ne kana godaan wis ora usah keguh, karo nganggo kacamata ya?

Dewi Srikandhi :

Sing padha prayitna ngati-ati siyaga tata-tata kancamu didhawuhi sikep gegaman melu nempuh paprangan.

Prajurit Wanita:

Sendika Den Ayu.

SREPEG

ADA-ADA

Prajurit :

Cumadhong dhawuh sang nendya mantra.

Prajurit :

Cumadhong dhawuh rekyana patih.

Patih Udawa :

Heh bocah prajurit Wiratha, prajurit Ngamarta!

Prajurit :

Kula, kula, kula

Patih Udawa :

miturut ature prajurit wanita kang konjuk ngersane gustimu sang kusuma Dewi Wara Srikandhi iki ana prajurit nekani kang wani nrabas pabarisaning pakuwon Bulupitu mbanjur wektu iki wis manjing meh ana ing Glagah Tinulu becik pethukna. Iki wurung ora wurung bakal dadi klilip lan bakal dadi sesandhunganing para priyagung ing Wiratha tuwin Ngamarta!

Prajurit :

Inggih sendika

Patih Udawa :

Siyaga tata aja nganti kurang kabar nggunakna kawaspadan. Wateking prajurit ana paprangan aja nganti keguh. Ora usah ngeling-eling kulawarga anak lan bojo. Isine kejaba mung ngrebut kemengangan. Luputa mati, mukti. Rawe-rawe rantas malang-malang putung, ngranjap prajurit Ngestina!

SREPEG

Prajurit Ngestina:

Heh kisanak iki prajurit saka ngendi?

Prajurit Wiratha:

Aku saka Wiratha lan Ngamarta. Kowe?

Prajurit Ngestina:

Seka Ngestina. Iki ana ing tapel watesing Bulupitu-Glagah Tinulu. Aku ngemban dhawuh kowe sumingkira saka kene, keparat!

Prajurit Wiratha:

Penyakit ora patut wong Ngestina setan alasan ora nggenah, tanpa tatanan teko-teko mung waton nggrubyuk ora nganggo diatur, ngegungake dupi kancamu akeh kepranggul karo prajurit Wiratha ngendi kang tumeka ing pati.

Prajurit Ngestina:

We hla wis ora kena dipenggakke becik droni aja nganti kelayatan!

Prajurit Wiratha:

Wis ora usah ngetung-ngetung bab perkara mati urip gumantung karo kang Maha Kuwasa!

POCAPAN

SREPEG

Prajurit Wiratha I :

Adhuh mati aku, mati. Tulungana aku kepidak-pidak.

Prajurit Wiratha II:

Adhuh mati aku. Sempal tanganku. Adhuh tugel guluku.

Prajurit Wiratha III:

Dhuh aku ra iso diweruhi anak bojoku. Adhuh mbokne, ora weruh alang mujurku.

Prajurit Wiratha IV:

Oh kepiye Nem, aku mati ana ing kene, aja lali pensiyunku jaluken.

Patih Udawa :

Wah, keparat! Prajurit Wiratha meh kapracondhang awit nyata yen kalahake karo prajurit Ngestina droni....

POCAPAN

SREPEG

Prajurit Ngestina I :

Adhuh mati aku.

Prajurit Ngestina II :

Sapa iki?

Raden Kartamarma :

Gustimu Kartamarma.

Prajurit Ngestina III :

Munjuk atur wonten ngersane ndara Raden Kartamarma. Gusti, Gusti Kartamarma, kula nyuwun pangayoman pejah.

Raden Kartamarma :

Adhuh, wong pirang-pirang adus gethih kabeh iki?

Prajurit Ngestina III :

Inggih

Raden Kartamarma :

Sapa sing ngamuk?

Prajurit Ngestina II :

Wong ajeng tempuh bitutama mengsah prajurit Wiratha. Prajurit Wiratha meh badhe ketemper. Ingkang manjing wonten paprangan nrobosing pabarisan namung tiyang setunggal. Naminipun niku wau Udawa napa sinten, mlebet barisan nyandhak gada setunggal pun obat-abitaken. Niki sing kula bopong bapa rencang kula niki pun meh boten saged sambat.

Raden Kartamarma :

Kapakake iki mau kok dadi bayangan?

Prajurit Ngestina III :

Kula ditendhang dada kula ambruk. Dipalu sirah kula, dicuwek mripat kula. Dicuwak lambe kula, ditekek gulu kula, digenjrot dada kula, digebug weteng kula. Kula boten kiyat Raden....

Raden Kartamarma :

Mundura Udawa tak ajare!

SREPEG

ADA-ADA

Raden Kartamarma :

Heh Udawa, mongkok atimu kowe bisa nggegerke prajurit sepirang-pirang!

Patih Udawa :

Iya Kartamarma awit saknyatane wong Ngestina kang tumindhak nasar bebudene ingatase pancakara tanpa taha-taha mepeti barisane para wadyabala kang ana pakuwon ing Glagah Tinulu!

Raden Kartamarma :

Ora tedheng aling-aling ayo saiki wong Ngamarta dha kon ngetok mrengs ora gelem nyembah ana ngarepan aku tak aturake Kaka Prabu Jaka Pitana kelakon ana sirah tak cangking sowan ana ngersa dalem kaka prabu!

Patih Udawa :

Wah keparat. Swaramu nganti kaya bisa blegake bumi mutungke wesi. Senadyan Udawa durung gigrig ndulu marang wujudmu Kartamarma, sekethi mburi sayuta kene krubuten Udawa! Tak dhodhog kelakon semplak igamu, pecah sirahmu!

SREPEG

Patih Sengkuni :

Heh Kartamarma?

Raden Kartamarma :

Kula, Paman?

Patih Sengkuni :

Mungsuhmu sapa Ngger?

Raden Kartamarma :

Patih Udawa. Boten kinten ingatase patih udawa kok wandanipun ngebat-eabataken sanget Man.

Patih Sengkuni :

Aja nganti dinehi ampunan. nyekel gegaman Udawa dipateni, awit iki uga klebu kekuwatane wong Wiratha kekuwatane wong Ngamarta. Ora bisa mateni Udawa wilahe jagad sekeca lenggah kelakon tiban gamanmu, kurang begja ajur bangkemu!

SREPEG

Raden Kartamarma :

Tak paribasakake kowe ndekepi pipit watu Udawa. Kancamu kejaba prajurit-prajurit lekas mundur ajur merga tandhingan mungsuh prajurit Ngestina. Mangka iki Kurawa segelar sepapan. Udawa ra manut klawan aku tak jur-jur wandamu!

Patih Udawa :

Kartamarma, watak Udawa wataking prajurit. Wis kebacut manjing ana paprangan trima aku tekaning pati tinimbang aku nganti nyembah dhengkulmu!

Raden Kartamarma :

Hah pecah sirahmu heh!

SREPEG

Patih Sengkuni :

We hla wis ora karu-karuan iki. Kartamarma kecekel Udawa, diajar kaya ngono. Bocah Ngestina aja thok sepelekake, kurang bejo kelangan sedulur. Maju bareng Udawa dikepung wakul baya mangap, supaya diranjap murih gampang matine!

Prajurit Ngestina :

He kanca ayo maju bareng, ayo!

SREPEG

Prajurit Ngestina I:

He kanca mundur. Mundur, mundur.

Prajurit Ngestina II:

Adhuh mati aku.

Kurawa :

Adhuh mati aku. Adhuh, pejah kula Paman, diajar Sencaki.

Patih Sengkuni :

Wo Sencaki ana?

Kurawa :

Onten Man.

Kurawa :

Adhuh, remuk diajar Udawa. Adhuh... adhuh....

Kurawa :

Arep maju perang wis colong Srikandhi lepas panah pas wudel kula, dhuh mundur mawon Man, urung-urung nandang tatu.

Patih Sengkuni :

Yung... yung... prajurit pirang-pirang kok dadi padha mundur kabeh, prajurite Srikandhi mbebayani. He bocah Ngestina aja thok pethuke becik mundur saka paprangan nyimpang dalan!

SREPEG

POCAPAN

Dewi Srikandhi :

Jagad bendara, kadangipun Kakang, Dhimas Setyaki?

Raden Setyaki :

Kula nuwun wonten paring pangandika Kakang Mbok.

Dewi Srikandhi :

Wong Ngestina iki mau banjur padha mundur ora ana kang wani maju, saha mundure kok nyalawati temen ilang tak kedhepake, Dhimas?

Raden Setyaki :

Ndri, estunipun kathah prajurit ingkang sami nandhang sirna margalayu ngantos ajur wandanipun, tatkala tempuh bitutama ingkang sepisan. Boten nemokaken prajurit ing Ngastina senadyan ta prajurit Wiratha nggih ugi wonten kurban sawetawis.

Dewi Srikandhi :

Wus jamak lumrahe, muga-muga kurbaning para kawula ingkang padha ndisiki tumeka ing pati iku mau tansah bisa angayomi marang para kadang-kadangku Pandhawa. Lan tansah pinaringan papan kang mulya marang Kang Murba Dumadi awit nyata yen ta gedhe lelabuhane marang negara.

Raden Setyaki :

Kasinggihan

Dewi Srikandhi :

Kejaba saka iku Dhimas, para wadyabala sebagehan dipasrahi tunggu ana ing pakuwon Glagah Tinulu kene. Pun Kakang lawan Dhimas, apa dene Kakang Udawa ayo padha tata-tata sowan ana ing Randhuwatanan. Nyadhong pangandikane Kakang Prabu Bathara Kresna, banjur Kangmas Werkudara lan Kangmas Janaka iki ana ngendi tlonjonge, apa isih mulyajati jati tenan mulya, apa wis sirna margalayu. Supaya pun Kakang bisa mangerti kanthi terwaca mangkono, Yayi.

ADA-ADA

Raden Setyaki :

Yen mekaten kersanipun Kakang Mbok boten sanes namung kula dherekaken.

Dewi Srikandhi :

Kakang Udawa?

Patih Udawa :

Cumadhong dhawuh

Dewi Srikandhi :

Enggal dhawuhna marang Kakang Druwajaya supaya ngatur para wadyabala mbok menawa ta ana para gawe aja nganthi kesuwen, didhawuhi supaya enggal keplayu sowan ana Randhuwatanan.

Patih Udawa :

Inggih ngestokaken dhawuh, mangke kula piyambak ingkang badhe ngatur para wadyabala ingkang tinanggenah jagi wonten ing pakuwon Glagah Tinulu.

SREPEG

JEJER III : SAMUDRA MBEL

Raden Janaka :

Adhuh dewa, kula nyuwun pangayoman. Kangmas Werkudara, lajeng kados pundi caranipun kula lan Kangmas saged mentas saking ing bebaya mbel. Wara Sembadra kowe ora mangerti marang tlonjonge pun Kakang. Kurang begjane bakal pun Kakang tinggal salawas-lawase. Mung ingkang pinter nggonmu nggulawentah marang putra sing bisa nggonmu momong marang putramu. Muga-muga dadi bocah kang utama ambangun miturut marang piwulange rama lan ibune.

Raden Werkudara :

Wer.... Jlamprong kowe aja ngeres-eresi atiku. Yen pancen kowe sambat-sambat kaya mangkono tak jaluk aja nganti keprungu karo aku. Manungsa kuwi ora ajeg ana kalane bungah ana kalane susah. Yen bungah aja kebungahen nampa kanungrahan, nanging yen susah kaya mengkene sing manteb atimu, percaya pati urip iku ana ngersane Kang Murba Dumadi. Mung sing mantheng panuwunmu lan tak ewang-ewangi supaya aja nganti aku karo kowe tumeka pati kang tan kesipatan marang para kadangku tuwin para sesepuhku.

Raden Janaka :

Lajeng kados pundi Kangmas?

Raden Werkudara :

Iki gandheng kowe tak gendhong kaya-kaya meh kelep awit saben-saben jumangkah saya jero saya jero, kene tak panggul kene! Mumpung iki senggang karo Kurawa.

Raden Janaka :

Inggih ngestokaken dhawuh.

Raden Werkudara :

Yen pancen Jawata marengake kowe karo aku bisa tekan pinggir mentas saka ing bebaya nggambarake sih pinaringan panjang umur.

POCAPAN

SULUK

Prabu Gardapati :

Heh jagad dewa Bathara. Dhimas Wisraya?

Raden Wisraya :

Wonten paring pangandika Kaka Prabu.

Prabu Gardapati :

Werkudara nggone keblesek ana ing mbel kok gremet-gremet bisa mlaku? Senadyan ta mung kari katon siraha manggul Janaka, aja nganti kelayatan malah dhawuhna kabeh para wadyabala siyaga gegaman supaya dikrutuk jemparing!

Raden Wisraya :

He bocah prajurit, aja nganti kelayatan iki Werkudara wis bisa lumaku banjur lepasna jemparing pusaka-pusaka wis angepung gelang para wadyabala siyaga!

POCAPAN

SREPEG

ADA-ADA

Raden Wisraya :

Heh bocah prajurit, wis ana komandho kumlebet gendera ateges awake dhewe wis diparingi sasmita yen kono supaya ngrutuk gegaman. Aja nganti kelayatan gaman-gaman dicawisake!

Prajurit Ngestina I :

Ah Werkudara karo Janaka kudu pateni. Werkudara kuuwi beteng Negara Ngamarta ya kuwi tetunggule wong Pandhawa. Nek Werkudara kuwi aku jane rada mesakake. Aku Janaka sing tak sengiti padha-padha wong lanang kok ngewak-ewake le mbeling. Angger kuwi wanita ayu dadi bojone, wanita ayu dadi bojone. Aja meneh kok wanita titah ngarcapada, widadari wae kepincut karo Janaka. Aku golek siji kok angele ora jamak.

Prajurit Ngestina II :

Ha cangkemu wae mujur kaya ngono kok kon oleh bojo.

Prajurit Ngestina I :

Juk anggepmu aku anak setan ngono pa piye, sewiyah-wiyah....

Raden Wisraya :

Aja nganti kelayatan, diudani panah Werkudara karo Janaka supaya enggal tumeka ing pati. Heh, mati arang kranjang mungsuh loro kae!

SREPEG

SULUK

Raden Janaka :

Pejah ingkang Rayi, Kangmas Werkudara. Uger sampun wanci rina mekaten Kurawa sampun ngepung tlaga mbel angrutuk dedamel tanpa wilangan ingkang tumandhuk dhumateng kula lan Kangmas Werkudara. Eyang Mastwapati pejah ingkang wayah, kaka prabu kula aturi madosi ingkang Rayi, kaka prabu.

Raden Werkudara :

Wis ora sah sambat. Mati ya wis. Ngisin-isini prajurit kena gegaman sambat. Nek pancen kowe wedi, kowe nlusupa ngisor rambutku kareben aja kena gegaman, ben ngrutuk aku. Malah iso gaman iki dibruke kabeh ana ngarepan aku, malah kena tak nggo ancik-ancik mlaku.

POCAPAN

SREPEG

SULUK

POCAPAN

Prabu Gardapati :

Heih, jagad dewa bathara. Bocah prajurit, aja nganti katalopen gegaman-gegaman enggal dibongkok krutukna Werkudara! Mengko yen minggir tak sabete pedhang tugel gulune!

SREPEG

Raden Werkudara :

Jlamprong?

Raden Janaka :

Kula Kangmas

Raden Werkudara :

Malah ayem. Gaman kang pirang-pirang tibake aku keno tak nggo mlaku. Iki malah saya cethek, saya cethek. Kowe ndelika nang ngisor rambut apa sirahmu tlusupna nang cangklakanku kene, ben aja keno panah. Mengko nek tatu awakmu cilik nganti belang ndak cacat eman-eman bagusmu, dadi elek sing gerangan iki!

Raden Janaka :

Inggih. Ngestokaken dhawuh.

POCAPAN

SREPEG

POCAPAN

Raden Werkudara :

Jlamprong?

Raden Janaka :

Kula Kangmas

Raden Werkudara :

Bojomu ra sida randha. Kowe karo aku isih pinaringan pangayoman karo dewa.

Raden Janaka :

Inggih

Raden Werkudara :

Gajahe Gardapati, kakangku, lan Gardapati malah kena tak nggo ancik-ancik mentas. Iki gambarane wong sing ngundhuh wohing pakarti. Nggawe dhewe nglakoni dhewe. Siyaga tata-tata tak jangkahi barisan Kurawa, ra minggat kepidak gepeng iki!

SREPEG

ADA-ADA

Raden Wisraya :

Heh, Werkudara mongkok atimu bisa mentas!

Raden Werkudara :

Heh, Kakang Wisraya ayo krubuten mapan ana ing padaratan. Ngendi kang mati dhisik ming kari endi kang lena. Sumurupa yen Gardapati, kakangku, sak gajahe mati tak nggo ancik-ancik mentas.

Raden Wisraya :

Wah kendharat gulumu!

SREPEG

SULUK

Raden Werkudara :

Jlamprong?

Raden Janaka :

Kula Kangmas

Raden Werkudara :

Kakang Gardapati, Kakang Wisraya wis tekaning pati.

Raden Janaka :

Kula nuwun inggih sukur begja sewu. Ateges kula kaliyan Kangmas sampun uwal saking bebaya.

Raden Werkudara :

Yoh mung carane le arep bali kepiye iki, awit dikepung wadyabala kang tanpa wilangan kaya mangkono.

ADA-ADA

Raden Werkudara :

Jlamprong?

Raden Janaka :

Kula

Raden Werkudara :

Ngati-ati prajurit pirang-pirang, mangka Kurawa lemu-lemu. Kae ana sing nggawa pedang, nglepasake jemparing, kae malah ana sing nggrogohi sake!

Raden Janaka :

Inggih.

Raden Werkudara :

Wangune kae sing ngabani porajurit kae.

Raden Janaka :

Lajeng kados pundi?

Prajurit Ngestina :

Heh, kanca-kanca maju, Werkudara Janaka pateni!

SREPEG

ADA-ADA

Prajurit Ngestina I:

Heh Janaka karo Werkudara dha lunga?

Prajurit Ngestina II:

We hla dalah, kok malah mlayu?

Prajurit Ngestina I:

Heh, aja nganti kelayatan. Gandheng dhewe keplayu, nyekel gegaman, dikrutuk gegaman, wangune dhewe kesasar dalane munggah gunung Setrapuru. Haeh, kurang bejo malah mati pangan macan kae!

SREPEG

ADA-ADA

Raden Janaka :

Kangmas, kados pundi Kangmas?

Raden Werkudara :

Wah, saya repot iki. Arep tak adhepake semono akehe, ora diadhepake ngoyak awake dhewe. Mangka wis kesulak wengi meneh.

Raden Janaka :

Kados pundi?

Raden Werkudara :

Wis mlayu, iki awake dhewe nglakoni pisah karo sanak sedulur. Iki gunung ngendi, aku bingung iki.

POCAPAN

GARA-GARA

Semar :

Seka rumangsaku nduwe anak telu kok nggege karo patine wong tuwa. Ora neng ngomah, ora neng paran, ora neng nggedhong, pancen arep ngancam marang wong tuwa. Nang ngomah padha pating regejeg, neng paran padha padu, neng njero nggedhong ditutup dha udud kabeh. Arep ngrusak paru-paruku kowe? Hla kok cah telu dha uleng-ulengan, aku kurang adil apa heh, karo kowe? Aku dadi sesepuhmu sing nguwasani karo kowe kabeh, kurangane apa wong tuwa kelonggarane, dha arep ngaso tak kon ngaso. Dha arep mangan tak tukokke nuk. Arep njaluk ganti tak sediyani ning dijejerke meneh. Hla kok malah dha uleng-ulengan pating grombyang ora aturan. Tak titik, tak kon sinau sing apik ana ing seni. Gareng karo Petruk pancen dha ora akur. Petruk slendro, Gareng pelog, ngrebab buka we anjlog sakemenge. Ha wong ngrebab sing dinceng pitik. Aku ki wong tuwa jare, ngerti sakpolah-polahmu, tak injeng saka kaca, aku ngerti gerak-gerikmu. Tunggal dene, sapa sing ngenong, Bagong pa mau? Wong kenong enem kok nuthuk dhadha.

Bagong :

Karang kleru....

Semar :

Iki aku lagi omong ora kena wangsulan! Angger kowe dha clemongan karo bapakmu ngati-ati eh tak tinggal lunga, sapa sing arep ngenahi dhuwit kowe. Penyakit ora patut, wong tuwa ngesuhi anak ki dianggep gampang? Main pikiran tak kandhani, murih benere. Dadi sing luput nek takbenerke aja lara atimu, aja dianggep aku sewenang-wenang. Ning sing bener tak alem aja gemedhe, aja ngingkrik-ingkrik.

Gareng :

Pun rampung napa Pak?

Semar :

Heh?

Gareng :

Pun rampung?

Semar :

Urung

Gareng :

Yen dereng rampung, dirampung.

Semar :

Iki agek nengah-nengahi!

Petruk :

Prelune niku kula diwenahi wektu arep wangsulan ngaten Pak.

Semar :

Masalah?

Petruk :

Kula wong telu dha antem-anteman.

Semar :

Ha juk nek karo rombongan dhewe kok dha gelud ngono kuwi paedahe apa? Dha rebutan apa, kurang po Jarume? Apa arep nggenepi lima nggo nonton bioskop? Penyakit ki. Nek nyiji, nyiji kabeh. Nek loro, ya ngloro. Ha aku wae ra kumanan eh.... Ha rak malah kajen dhengkulmu kuwi karo aku. Awit nukokke aku mesthi kabotan.

Gareng :

Iki tuwa-tuwa kok sajake le renyah temen. Wong ngenahi pangandikan ket mau kok ra kendel-kendel.

Semar :

Horoh coba aku tak krungu sing nggo dhedhasar apa leh mu padha gelud kuwi heh?

Petruk :

Gareng kok Pak sing marahi ki....

Semar :

Sebabe?

Petruk :

Gareng niku nduwe utang kula limang ewu, kula tagih angel.

Gareng :

Dhuwitmu ki wingenane arep tak balekke ning diseblak Bagong.

Bagong :

Weh, aja nyalahke aku Truk.

Gareng :

Ayo Gong, kene baleke. Kene Gong, dhit ku arep tak nggo nyaur Petruk.

Bagong :

Ha wong dhuwite ki diutang karo Petruk eh, arep nggo tuku pitik eh. Limang ewu jare nggo ngracik sajen isih tombok satus seket wingi. Kene Truk, dhite tak nggo nyaur Gareng.

Petruk :

Kene Reng, dhite arep tak nggo ngenahi Bagong.

Gareng :

Nhe Gong, arep tak nggo nyaur Petruk.

Semar :

Hla hla rak malah ubeng-ubengan ra karu-karuan to? Dhuwit limang ewu mubeng arak-arakan. Eh aku wong tuwa, wong tuwa kuwi wajib duwe pikir ati segara ngono. Kowe mutangke Gareng, Gareng mutangke Bagong, Bagong mutangke Petruk. Iki mengko nek ditagih mubeng, ora lek leren-leren. Gandheng aku wong tuwa sipate kudu adil kalamangsa tak silihi. Tak silihi dhuwit limang ewu, ning iki sipate nyilih, ngono. Nyoh Reng, tak silihi limang ewu.

Gareng :

Nhe. Hla rak ngono.

Petruk :

Kene nggo nyaur aku kene.

Gareng :

Oh yoh, ki kek no Petruk ki Pak.

Semar :

Nyoh, ki disauri karo Gareng, wis sah.

Petruk :

Hla rak sing oleh dhuwit aku iki, seneng aku.

Bagong :

Utangmu ro aku Truk?

Petruk :

Oh, iyoh, nyoh. Karang aku rumangsa duwe utang ro kowe.

Bagong :

Hla rak ngono. Wis iki, dadi sing pokok nyekel dhuwit ki aku.

Gareng :

Silihanmu ro aku balekke!

Bagong :

Mangewu?

Gareng :

Haiyo

Bagong :

Hlo, liwat meneh. Nyoh nyoh nyoh, wis sah!

Gareng :

Ha, iki jenenge dhuwite pancen pomah neng nggonku.

Semar :

Wis rampung?

Gareng :

Uwis

Semar :

Ha yo kene, balekke!

Gareng :

Hah?

Semar :

Aku mau rak nyilihi kowe ta mau?

Gareng :

Eh... hlo, iya iki wis. Ha njuk dhuwite ki neng ngendi kiyi?

Semar :

Hla wong dhuwit seka Petruk mulih neng Petruk kok dubengake meneh rembuge dha antem-anteman rak ya....

Gareng :

Iki kepiye ta kiyi? Aku nyilih Petruk, Petruk nagih aku, mangka disilih Bagong, Bagong tak tagih, bogong disilih Pet.. oh iya ding!

Petruk :

Mikirke kaya ngono kok rumangsaku kok mumet ora....

Semar :

Wis gek dha leren iki ki ana ing alam perang, dadi kowe kabeh ki ora padha pating regejeg. Ngelingana yen ta kowe ki kawulane bendara, ngono. Negara lagi trenyuh jalaran ngadhepake perang gedhe sing diarani perang apa kuwi Truk?

Petruk :

Perang Bharatayuda.

Semar :

He'em. Perang bharatayuda kuwi perang kepriye Nala Gareng?

Gareng :

Perang sedulur, antarane Kurawa karo Ngamarta.

Semar :

Hla saiki tak takon, sing kanggo dhasar rebutan apa Bagong?

Bagong :

Endhog

Semar :

We hla, nyawa pirang-pirang dha ting glangsar bangkene kae mung urusan endhog ngono pa?

Bagong :

Ha wong aku ra ngerti kok ya....

Semar :

Hla wong urusan negara eh mak plekenik endhog. Mripate ko endhog kon ra.... Dadi kowe rasah dha mikirke pating regejeg, aja mikirke padha udur karo sedulur, sing apik, sing atut, sing runtut, ngono. Senadyan ta kowe Petruk, iki Gareng, kae Bagong. Menungsane padha, ning tumrap jenenge bedha. Luwih-uwih nganti nyandhak, nganti ana cecekelanmu, mesthi wae padha beda-beda. Ning gandheng

kowe ki menungsa kabeh, elinga, ora ana alane manunggal. Ki sing kudune bisa saiyeg saekapra....

Bagong :

Praya, Pak, praya!

Semar :

Jalaran yen rukun kuwi, gawe apa Nala Gareng?

Gareng :

Santoso, Pak.

Semar :

He'em, yen crah kuwi gawe apa Bagong?

Bagong :

Gawe bocah.

Gareng :

Saru eh! Hla dirungoke wong sejagad eh kiyi!

Bagong :

Hlo ora kok gawe bocah. Kowe kuwi sing elek, kowe! Tegese ki gawe apike bocah, ngono. Dituntun ben dadi bocah utama, dhengkulmu mlecet!

Gareng :

Iso wangsulan. Ha cetha muni eh bisa wangsulan.

Petruk :

Wis ora papa. Gandheng ana ngalam Brantayudha, nggo nolak setan.

Semar :

Saiki tinimbangane padha pating regejeg ayo padha seneng-seneng. Kanggo nglipur pikir sauntara, iki mengko yen wis ana sitinggil wis ora padha kena geguyon. Setinggil ki padha nganakake parapatan agung.

Bagong :

Rapat?

Semar :

He'em

Petruk :

Iki sitinggil lagek ana rapat agung Gong.

Bagong :

Oh yoh

Petruk :

Dadi kowe nek neng kana ora clemongan kaya nek neng kene. Sowan ki kudu sing atut, sing runtut. Aja kaya bocah urakan. Nang Sitinggil ya jarikan, ora mung sarungan kaya ngono kuwi.

Bagong :

Iki sarunge suwek eh....

Semar :

Sarunge suwek ya ra dondomi, ming dijarke. Ayo nggendhing sing apik. Kleningan, tak nggo nglipur pikir.

Gareng :

Oh nggih. Ki dhawuhe bapak kon kleningan ora ketang sedhela Truk, mumpung nang kene.

Petruk :

Ha yoh, wis. Wong papat nabuh kabeh!

Gareng :

Ha iyo karang niyagane mung papat iki.

Petruk :

Bapak nggendhing apa? Arep ngersake gendhing apa lan nyekel tabuhan apa?

Semar :

Aku ngrebab.

Petruk :

Gareng?

Gareng :

Nggender penerus.

Petruk :

Aku gandheng sing dhuwur tak ngendhang aku.

Bagong :

Sing ngendhang aku. Wis diomongi pengendhang ki kon pokok neng aku kok rewel wae ora... nek kowe kurang mbesengut.

Petruk :

Wong ngendhang kok ndadak nganggo ulat.

Gareng :

Ayo pak padha latihan kerawitan!

Bagong :

Moh, kesuwen. Kerawitan ki kesuwen. Kabor!

Gareng :

Apike yen kabor kuwi bawane apa, seka bukane, seka rebab apa gender?

Petruk :

Kuwi gendhing wajib ya gender. Gendhing sepisan eh....

Semar :

Ya coba, saiki, gandheng sing nggender Nala Gareng, kowe sing mbukani, ben di....

Bagong :

Petruk ngegong wae Truk!

Semar :

Sing kepenak!

Petruk :

Yoh. Gonge ki gandheng okeh aku wong dhuwur tegese ngranggeh kana kene tekan.

Semar :

Ayo lekasi!

Bagong :

(niru swara kendhang) Nnananina ana ana nina ngung tlung ndak ngung

Semar :

(niru swara rebab) Ngek ngek

Bagong :

Gendelong gendelong

Semar :

Ngek ngek

Bagong :

Dlang tak tak

Semar :

Ngik

Bagong :

Plak plak

Semar :

Ngik

Bagong :

Ndang dut tak ndut

Semar :

Apa kuwi? Iki ki wong kabor eh kendhangane lolo!

Bagong :

Ha yo lolo, aku ya lolo eh....

Semar :

Hla kok ndang ndut tak ndut tak plak plak plak ndut. Ha kabor ki setengah candra kok thok ndut ngono kuwi njur nalarmu ki kepiye?

Bagong :

Aku pancen mempeng tenan anggere ndut ndut genndelong gendelong. Kendhangan ki tung tung ndang dhe ndang dhe ndang dhut tak ora....

Semar :

Alah mumet aku malahan. Kowe ki sesuk tak dadeke pengendhang yen ana dina sing apik apa dhong perayaan pitulasan kae, ngendhang jathilan.

Bagong :

Hash... ha nengen eh. Ha apa nek nengen ki nek ndut tak ngono ora iso ora wangun. Ha iki pokok eh....

Gareng :

Ora dhong ngono. Apike iki nggendhing dhewe-dhewe wae Pak ko ndak dha udur.

Bagong :

Aku ngendhang. Aku mono luwis nek ngendhang yo gelem, ngegong yo gelem, nabuh apa-apa penak.

Semar :

Nek aku ki wong tuwa, apike ki yo nggambang apa nyiter.

Bagong :

Medhotke siter mengko. Tangane nggedebleh nyiter malah bahaya. Thung thung dhung nut nut nut gendelong gendelong thing thing ndang dhe ndang dhe nong tak thung thung ndang dhe tak tak tak tak thung thung dhe ndang....

Gareng :

Kowe ki lerena celeng!

Bagong :

Waton ora.... Gendhingan kuwi sing apik, kuwi sing nganggo swarawati, ning aja remeng. Mbungahi mengko sing dadi wiraswara, ming theklak-theklok.

Semar :

Ayo coba. Coba saiki kowe nggendhing dhewe-dhewe wae tinimbang tak campur-campur anakku dha ora akur. Iki kendhangane kasare ora jamak.

Bagong :

Ha kendhangan ngendhangi apa-apa. Mangka sing goblok ki sing ora pengalaman yak owe kuwi kok. Kendhangan empuk kok. Waton kendhang tak mek ngono swarane mesthi apik. Ha rak tanganku sing urip. Dha tolol !

Semar :

Ayo thole nala Gareng kowe tak parengake nggendhing dhisik!

Gareng :

Nyuwun pangapunten nggih Pak mangke kula caosi gendhing sing apik.

Semar :

He'em. Sing kira-kira Bapak seneng.

Gareng :

Inggih. Nggestokaken dhawuh. Pelog napa slendro Pak?

Semar :

Hla iki judheg aku nek kon milih pelog apa slendro. He ya pelog Le, pelog.

Gareng :

Nggih

Petruk :

Pelog bem

Gareng :

He'em

(gendhing Ayun-Ayun)

Semar :

Iki jenenge gendhing apa Le?

Gareng :

Ayun-ayun, Pak.

Semar :

Hla rak ngono. Cocog karo ananing peperangan iki, ingkang isine tembung ayun-ayun kuwi ngarep-arep, tegese panuwun. Kowe kabeh duwe panuwun utawa pengarep-arep murih tumpang ing paprangan lan jayaning ajurit para bendaramu. Tak suwunke dolanan Aja Lamis.

Gareng :

He'em

(gendhing Aja Lamis)

Semar :

Saiki genten Petruk. Ayo Petruk sing lekas, nggendhing sing apik. Slendro ta?

Petruk :

Nggih, mangke kula tak nggendhing slendro. Wah aku nek nggendhing kalah karo Gareng yo isin aku.

Semar :

Nha rak ngono

(gendhing Srikaloka)

Bagong :

suwukane sing kurang marem iki, tolol!

Semar :

halah. Iki mau jenenge gendhing apa Thole?

Petruk :

Srikaloka, Pak.

Semar :

Wis ayem pikirku. Bagong kon nggendhing.

Gareng :

Wah wis malah mbubrah-bubrahke. Ndat ndut ndat ndut. Wis apike Bagong ra sah dikon....

Bagong :

Nha, kuwi. Nek kuwi jenenge gemang ngetokake kepinterane, aku kuwi. Ha nek pancen kono ki ngumukke kepinterane kanca aku kudu dipamerke!

Gareng :

Aku agek krungu grambyangane lehmung ngomong wae wis sebah. Plak plak plak plak gendhang gendhang. Kendhang kok ndat ndut ndat ndut.

Petruk :

Ha njuk kersane bapak?

Semar :

lungguh sing apik.

Petruk :

Nggih

Bagong :

Piye ki aku?

Gareng :

Ora sido nggendhing kowe!

Bagong :

Kuwi jenenge pancen mateni rejekiku kuwi. Aku ki arep ngumuke ketrampilanku eh malah....

Petruk :

Hla saiki ngono wae, nek pancen dhasare kowe ki pinter, tak gameli kowe njoget!

Bagong :

Nah wis, apik iki.

Gareng :

Nganggo gamelan apa?

Petruk :

Ha yo digawekke gendhing ladrangan, Bagong njoget aku tak adegan wayang wong.

Gareng :

Nak, apik wis coba yo, coba. Wis, saiki Bagong kon njoget.

Semar :

Mangka nganggo digerongi waranggana gendhinge pelog winangrong.

Gareng :

Wah jan, ayo ca tata-tata!

Semar :

Jejeran kahyangan Suralaya.

Petruk :

Bathara Guru hlo Gong.

Gareng :

Nek jane lerene ora nggon kene kiyi Gong.

Bagong :

Pancen aku ngejak leren kok. Ora cocok le ngendhang.

Semar :

Hla mangka kae ki dha disenengi wong okeh malah kowe sengit.

Gareng :

Penemune le ra padha karo kowe.

Semar :

Adhegan kahyangan Suralaya. Kowe Bathara Guru.

Bagong :

(niru Bathara Guru) Hong ilaheng awiguna mangkita. Mangkita..., ki aku?

Petruk :

Kakang Narada?

Bagong :

Kakang.... Kakang Kanekasura.... Mboya ndadosaken gerahing galih kita lajeng ulun timbali wonten ngarsa ulun Kakang....

Gareng :

(niru Bathara Narada) Hoe brekencong waru dhoyong lud-olud hok, hong Adi Guru heh....

Bagong :

Kulup Anak Angger?

Petruk :

Pancen njaluk diblegi kok. 'Kulup Anak Angger', kaya ngono kok didadeke wayang uwong.

Gareng :

Kowe kene, sing dadi Narada, aku sing dadi Bathara Guru. (niru Bathara Guru) Hong ajualadi, Kakang.. Kakang Narada!

Bagong :

(niru Bathara Narada) Brekencong waru dhoyong, wonten paring dhawuh menapa Kaka Prabu Bathara Guru (ngguyu).

Petruk :

(ngguyu) harah jajal, tak takon Narada kok isa Kaka Prabu Bathara Guru ki... nalare wong... gobloge, kok umuk hlo!

Gareng :

Iki ya lara. Mbareng nganu kok Kaka Prabu Bathara Guru....

Bagong :

Aku ra seneng aku nek jejer Bathara Guru. Wah... ora iso.

Petruk :

Wong pancen dhasare ora kalap eh, kok ndadak reka-reka.

Semar :

Wis... wis... wis.... Angger mengko omong wae ra wurung Bagong lambene saya ndlewer. Thole, padha lerena. Ayo padha ngadhep ana ing pakuwon Randhuwatanan. Galo bendaramu wis padha lenggah. Menggalihake marang kendrane ndara Werkudara lan ndara Janaka.

Gareng :

We hla dalah

Semar :

Ketoke gustimu ing Wiratha, gustimu Prabu Mastwapati wis penjenengan sepuh ewa dene yen disawang saka kadohan manone sih katon nglungit temen eh....

SREPEG

JEJER IV : PAKUWON RANDHUWATANGAN

Prabu Mastwapati :

Hong bawana langgeng sinunggi datan awrat. He putuku Ngger Kaki Prabu ing Amarta?

Prabu Puntadewa :

Wonten paring dhawuh kados pundi, Kanjeng Eyang?

Prabu Mastwapati :

Ora bakal kleru iki kaya suda wredamu Kaki Prabu Dwarawati ingkang wus sowan ngersaningsun.

Prabu Puntadewa :

Nuwun lajeng kepareng kula aturi ndangu utawi lajeng mundhut pirsu kados pundi kawontenanipun peperangan. Tatkala semanten para kadang kula Kurawa ingkang lajeng damel senapati tanpa taliwara, inggih rikala semanten Kaka Prabu Bogadenta ingkang anyelirani nyenopateni para kadang Kurawa.

Prabu Mastwapati :

Ya, coba mengko bakal tak dangu. Kulup Kaki Prabu Dwarawati?

Prabu Kresna :

Nuwun wonten paring dhawuh kados pundi, Eyang?

Prabu Mastwapati :

Sawise prayoga sowan sira yen prelu, ingsun bakal mundhut pirsu, rikala semana jeneng sira kang wus angrampungake rembug supaya senapati ing Ngastina, Bogadenta, kudu diadhepake marang adhimu Werkudara. Kepiye pekabaran lan kepiye kahanane Werkudara tempuh ing yuda mungsuh marang Bogadenta, Kaki?

Prabu Kresna :

Nuwun kepareng munjuk atur ngersa dalem Kanjeng Eyang. Sewu kalepatanipun ingkang wayah mugé pinaringan gunging samodra pangaksami.

Prabu Mastwapati :

Yoh, matura.

Prabu Kresna :

Estonipun, rikala jaman Yayi Prabu Bogadenta manjing peperangan mengsah kaliyan kadang kula Dhimas Arya Werkudara, miturut saking kawontenan ingkang wayah Dhimas Arya Bratasena pinaringan unggul yudanipun, Yayi Bogadenta lan Dhiajeng Murdaningsih Murdaningrum menapa malih titihanipun dwipangga Murdaningkung sirna margalayu .

Prabu Mastwapati :

Hong bawana langgeng sinunggi datan awrat, sokur binage sewu menawa ta bisa tumpang jayane.

Prabu Kresna :

Namung aturaken kauningan Eyang, saha kedrawasan pisowanipun ingkang wayah. Sasampunipun paripurna Yayi Bogadenta wancinipun sampun sonten,

lajeng wonten senapati ingkang anusuli Ngestina, ingkang pinaringan dhawuh anyenopateni tinatah manjing ayuda boten wonten malih kejawi namung yayi Prabu Gerdapati lan Dhimas Wisraya. Dhimas Arya Werkudara lan Dhimas Janaka sampun kula wangsit 'iki wis dudu wayahe peperangan, yen ta mengko surup surya prayoga jeneng sira Yayi mundura, tunggu sajrone sewengi mbesuk yen tekan byar rahina dibacutake peperangan'. Namung kemawon barisanipun para wadyabala Wiratha tuwin wadyabala Ngamarta kadhesuk prajurit-prajurit saking Ngatasangin menapa dene saking Ngestina. Karana keroban mengsah mundur ingkang mangka wanci sampun dalu. Saking pandugi kula, Dhimas Werkudara lan Dhimas Arjuna nglajengaken peperangan saklebetipun sedalu dumugi wanci bangun byar rahina napa malih sampun wanci enjang, kula kabar-kabaraken boten wonten pekabaran saengga sepriki Eyang, malah wonten pawarta yen ta Dhimas Arya Sena tuwin Dhimas Arjuna menika ical wonten paprangan.

SULUK

Prabu Mastwapati :

Adhuh, putuku Ngger Dwarawati?

Prabu Kresna :

Cumadhong dhawuh Eyang.

Prabu Mastwapati :

Kepiye mungguh kang dadi kedadeyane putuku Werkudara lan putuku Arjuna?

Dewi Srikandhi :

Nuwun kados pundi Kaka Prabu, ingkang mangka rikala semanten ingkang Rayi wonten saklebeting pakuwon Glagah Tinulu sampun kedhatengan wadyabala ingkang prasasat tanpa wilangan Kurawa nempuh wonten ing pakuwon Glagah Tinulu. Nanging keparengipun jawata, prajurit Kurawa saged mundur mengsah kaliyan prajurit saking Wiratha tuwin Dwarawati. Lajeng ingkang Rayi keplajar wonten ngersa dalem Kaka Prabu tuwin Kanjeng Eyang ingkang prelu badhe pirsu kados pundi kawontenan Kangmas Werkudara lan Pengeran Janaka.

Prabu Puntadewa :

Inggih Kaka Prabu, lajeng kula aturi paring pangandika menawi ta Dhimas Werkudara lan Dhimas Arjuna boten saged wangsul prayogi kula nyuwun marginipun sirna margalayu kemawon, Kaka Prabu.

Raden Sadewa :

Cumadhong deduka, nyuwun pangayoman Kaka Prabu, kados pundi kadang kula sepuh?

Prabu Mastwapati :

Kepiye Ngger Dwarawati?

Prabu Kresna :

Yen miturut saking Pamanggih kula, Dhimas Werkudara lan Dhimas Janaka dereng sirna margalayu. Nanging badhe angupaya dhumateng pundi cumandhakupun boten saged, jalaran saking kathahipun wadyabala Kurawa, saking kandelung pabarisan. Sinten ingkang saged lan sinten ingkang kiyat nrobos barisan semanten kathahipun.

Prabu Mastwapati :

Hla saiki mangkene, miturut saka wawasan sira sapa ingkang kapatah dadi senopati, kang supaya bisa nggempur barisan ngundurake Kurawa. Inggang prelu kanggo gawe jalaran nggone bakal bisa ketemu adhimu Werkudara lan Janaka.

Prabu Kresna :

Amit sewu, yen miturut saking Jitabsara, dinten menika ingkang kedah majeng wonten paprangan ingkang wayah yoga kula Abimanyu.

ADA-ADA

Prabu Mastwapati :

Malah putuku Angkawijaya?

Prabu Kresna :

Mekaten Eyang.

Prabu Mastwapati :

Hla ingkang mangka wektu iki putuku Angkawijaya ana ing kedhaton Kraton Wiratha.

Dewi srikandhi :

Menapa boten prayogi kula kemawon Kaka Prabu?

Prabu Kresna :

Ora kuwat Dhiajeng. Yen jeneng sira cetha ora bakal kuwat.

Dewi Srikandhi :

Inggih, nyumanggakaken jer ingkang kula dherekaken ngendikanipun Kaka Prabu ingkang saestu Kaka Prabu ugi badhe ngestokaken dhumateng pandoming Jitabsara.

Prabu Kresna :

Nah mangkono, Sadewa?

Raden Sadewa :

Nyadhong dhawuh

Prabu Kresna :

Aja kelayatan, tak parengake budhal ana Wiratha putramu Angkawijaya pinaringa dhawuh tak paring kanthi Punakawan.

Raden Sadewa :

Inggih ngestokaken dhawuh timbalan dalem Kaka Prabu. Nyuwun pamit Eyang.

Prabu Mastwapati :

Iya, sing prayoga ngati-ati.

Raden Sadewa :

Kaka Prabu, nyuwun pangestu.

Prabu Puntadewa :

Iya Dhimas Sadewa, aja kaya bocah cilik.

SREPEG

ADA-ADA

Prabu Mastwapati :

Kulup kaki Prabu?

Prabu Kresna :

Cumadhong dhawuh

Prabu Mastwapati :

Jeneng sira aja nganti pisah marang ingsun.

Prabu Kresna :

Ndri

Prabu Mastwapati :

Bebarengan ngeningake cipta lan adhimu si Puntadewa pun kaluhuran. Srikandhi, Sencaki, lan Patih Nirpita sing tak parengake metu njaba nata pabarisan. Samangsa-mangsa ana dom sumuruping banyu pakarti wong Ngestina sabisa-bisa seprene nanggulangi, aja nganti ngrusak pakuwon, gawe kurbaning kawula sing tanpa dosa.

Dewi Srikandhi :

Nun ngestokaken dhawuh. Keparang pamit Eyang.

Raden Setyaki :

Kula nyuwun pamit Eyang.

Prabu Mastwapati :

Sing ngati-ngati Ngger.

SREPEG

SULUK

Prabu Kresna :

Eyang Patih Nirpita?

Patih Nirpita :

Nuwun paringaken dhawuh.

Prabu Kresna :

Aja nganti kelayatan, para wadyabala kabeh dibudhalake Eyang!

Patih Nirpita :

Nggih, estonipun ingkang abdi kepatihan sampun sumadya boten wonten ingkang nguciwani, sawanci-wanci wonten baya prekewet kula kinten sampun saged nanggulangi bebaya.

Raden Sadewa :

Sukur begja sewu. Sencaki?

Raden Setyaki :

Wonten dhawuh

Prabu Kresna :

Dhimas sencaki aja pisah marang pun Kakang.

Raden Setyaki :

Ndri

Prabu Kresna :

Awit wong Ngestina saya suwe saya ketok murkane, saya ketok nasare. Yen ta pancen wong Ngestina ora kena dipenggake, becik mapan kuwi dadi satru salawas-lawase. Aja tekaning lara, mati bareng dilakoni.

Raden Setyaki :

Sendika pun dhawuh Kakangku!

SREPEG

Raden Sadewa :

Kakang Semar rada adoh ngggonmu sowan eh....

Semar :

Weh, kula niki wong tuwa seka pengrasa kula niki ketok kaya wis ora pati kanggo.

Mila anggen kula sowan menika ragi tebih jalaran mangsa kelakona nggunake Semar ngaten.

Raden Sadewa :

Gareng karo Petruk lan Bagong rada adoh?

Gareng :

Ha niki napa ndereke kyaine Semar.

Bagong :

Gareng ki mbagusi eh....

Gareng :

Ha sebabe?

Bagong :

Dumeh nde gawan entheng ki ya wis adus, anggepe men ilang yiyite.

Gareng :

Kaya welut.

Bagong :

Ha niki wong sing dha ra patek guna gaweyane niki rak mah dha wis nyenining-nyenining, dha adus. Ha sing dadi pranan kuwi sing adus kringet.

Gareng :

Wong ki nek ora kalap, wonge nek adus ki kaya dimerekake ngono hlo....

Bagong :

Ha ngono ya empan nggo papan. Sekirane ngaso ngono ki nek ngaso mah ora adus, bareng ora ngaso mah dha byar-byur byar-byur ngentek-entekke banyu ra....

Petruk :

Wis anggere metu Bagong ki gur nyengitke kok omongane ki.

Gareng :

Omongan sing ora maton ngono hlo....

Petruk :

Niki ajeng tindak pundhi ndara?

Bagong :

Sampak kok!

Petruk :

Ndara Sadewa kok sampak, kowe ki ora....

Raden Sadewa :

Kakang Semar?

Semar :

Paring dhawuh

Raden Sadewa :

Miturut saka ngendikane Kaka Prabu Bathara Kresna.

Semar :

Inggih

Raden Sadewa :

Ing wektu iki Ngestina wis gawe senapati. Wujude senapati Gerdapati lan Wisraya. Rikala semana ajune nyalawati kanthi tumindak siniban, jalaran maju wayah mbengi. Wadyabala saka ing Ngatasangin saka Ngestina ndesuk prajurit Wiratha nganti mundur.

Semar :

Nggih, hla kula ya ngerti kok niku. Anak-anak kula terus dha kula ken wangsul jalaran weh.... kaya ra aturan perange wong Ngestina. Mesakake prajurit Wiratha tuwin prajurit Dwarawati, prajurit Ngamarta padha salang tunjang. Awit pancen tandhane wong Ngestina grusah-grusuh. Ora tandhing prajurit padha prajurit malah ngrusak padhesan, wong sing ora luput, wong sing ora dosa dha dipateni, tanem tuwuh dha dirusak, kewan-kewan dha dipateni.

Bagong :

Ho'oh ncen wedhusku ya ilang eh....

Gareng :

Kapan?

Bagong :

Wingenane kae tak goleki ra ketemu mbareng wis kelingan cen wis tak dol.

Gareng :

Ha wedhus wis didol kok digoleki, pancen nek wis ora....

Bagong :

Ndut!

Petruk :

(ngguyu) Gareng ki ngomong kok thok ndut.

Bagong :

Ndut ki leren! Pokoke kira-kira angger omongane dha ra bener aku nde ndang dhet kudu leren hlo....

Semar :

Lajeng kersanipun ingkang raka sinuwun Dwarawati?

Raden Sadewa :

Miturut saka ngendikane Kaka Prabu, ing dina iki ingkang kudu bisa mbedhah barisane wong Ngestina ndadalake prajurit saka ngatasangin ora ana liya kejaba mung bendaramu yogaku Abimanyu.

Semar :

Eh, Abimanyu?

Raden Sadewa :

Iya Kakang.

Gareng :

Kok njuk njegeleg meneng wae pak? Pak? Pak?

Petruk :

Heh Ma? Ma? Kok njuk meneng wae?

Bagong :

Ko mah semaput, gilo sajen!

Gareng :

Ha meneng wae kok tawani sajen.

Bagong :

Pak? Men colonge dhuwite.

Gareng :

Antem kuwi angger grayangan ora urus.

Semar :

E.... kene ki le meneng, meneng mikir, wong bundhelan ko arep diuculi. Bocah ora nggenah. Kula niki le kula meneng mawon niki le mikirke sinuwun

Dwarawati menika hlo. Hla kok ingkang dipundhawuhi kok ndara Abimanyu kok ora Gathutkaca?

Raden Sadewa :

Kaka Prabu nderek marang pandoming Jitabsara. Tegese miturut saka dhawuhing Jawata kang wis kamot ana ing jeroning Jitabsara.

Semar :

Oo, hla niku kalah kula ting riku niku....

Petruk :

Utawa yen sinuwun Dwarawati kuwi nganggo pathokan kok Pak, yen ndapuk senopati ki ora ming waton kok. Ora iki tandhing iki, iki tandhing iki, ora ming waton ngono. Kudu nganggo pathokan senadyan ta semono akehe tandhinge kudu Abimanyu, ngono Pak. Pinesthi saka jangkaning Jitabsara kuwi....

Bagong :

Jitabsara ki apa ta truk?

Petruk :

Jitabsara kok ora ngerti, buku.

Bagong :

Umbul donga?

Petruk :

Weh, (ngguyu) ha kuwi rak buku gerongan.

Semar :

Hla lajeng panjenengan kadhawuhan supados dhawuh ingkang putra ndara Abimanyu.

Raden Sadewa :

Mengkono Kakang Semar.

Semar :

Nggih pun. Ngaten menika sampun kalebet dados kodrat. Wontenipun kula namung nderek mangayubagya.

Bagong :

Ora mangayugembel?

Semar :

Ta, wis clemongan meneh.

Raden Sadewa :

Iya Kakang Semar. Sumadya tata-tata sak anakmu ayo tutwuri lakuku marepegi marang anaku si Abimanyu ana ing kedhaton Kraton Wiratha!

Semar :

Ndhawuh kula dherekke. Ayo Reng, Truk, Gong, mangkat!

Gareng, Petruk, Bagong :

Ya Pak!

SREPEG

JEJER V : WANA

Sima Ageng :

Ho.... Aum... heh, bocah bagus. Mandhega heh!

Raden Sadewa :

Iki ana satu sembawa ingkang methukake karo aku gedhene selawon-lawon?

Sima Ageng :

Iya

Raden Sadewa :

Kok dadi ingatase satu kewan bisa tata jalma? Apa pancen salah kedaden apa satu sanyatane?

Sima Ageng :

Yen kowe durung mangerti karo aku iki sejatine pancen kewan sanyatane.

Raden Sadewa :

Apa marmane kewan bisa tata jalma, jawata luwih adil. Ngadhang-andhang lakuku.

Sima Ageng :

Iya pancen ing kene papan pagedhonganku.

Raden Sadewa :

Apa kowe darbe aran?

Sima Ageng :

Yen durung mangerti karo aku, aku sing jaga rumeksa alas kene aranku Kyai Setrapranjana. Kowe sapa?

Raden Sadewa :

Aku Sadewa.

Sima Ageng :

Sumurupa iki ora tau kanggo lumaksana marang sapada-pada. Yen liwat ana ing papan kene ateges Jawata wis mintakake dadi panganku, manuta tak pangan kowe!

Raden Sadewa :

Kowe bakal ngancam patine Sadewa? Gandheng ing wektu iki tetela yen adu arep, katitik nggonku ngadhepake, Senadyan ta aku tekaning pati, aja nganti aku mati ngringkus. Aku sumadya nglawan sakarepmu!

Sima Ageng :

Hlo, wani ngadhepake marang aku?

Raden Sadewa :

Apa sing tak wedheni?

Sima Ageng :

Tak tubruk, klalon dhadhal dhahdhamu!

SREPEG

Gareng :

Ndara?

Raden Sadewa :

Apa Nala Gareng?

Gareng :

Kula tingali kok anjlog niku wau?

Petruk :

Nggih, niku wau jan-jane pripon? Apa mabur kena angin, napa pripon ta wau? Kula, Bapak, Gareng, Bagong, ragi tebih anggenipun nderekake.

Raden Sadewa :

Ha iki bapakmu ana ngendi?

Petruk :

Ha nika, tesih ting wingking.

Bagong :

Dulatke! Ngko nek Semar mbolos kae mengko.

Petruk :

Ha kok mbolos sebabe?

Bagong :

Kae wis umal-umel ket wingi nek kangen ngomah ngono eh. Iso mbolos, dheweke rak tresna karo anak angkate sing jenenge Manggarmaya.

Petruk :

Ya dulatke wae.

Bagong :

Karang Semar ki ya tresnane kepati-pati. Karo aku malah ora patio....

Petruk :

Karang anak mbeling ki apa, dadi ora....

Gareng :

Hla onten napa ta Gus?

Raden Sadewa :

Aku iki mau ketemu satu sembawa.

Bagong :

Satu sembawa?

Raden Sadewa :

Satu sembawa kuwi sardula.

Bagong :

Sardula niku napa?

Petruk :

Hlo, wong kok tolole ora jamak. Sardula kuwi yen ditembungake kawi mong.

Bagong :

Mong? Ra pati ngerti aku.

Raden Sadewa :

Berjingga tameng wastra.

Bagong :

Wah.... Saya ra ngerti. Lak lajeng wujudipun menapa ta yen tembung cara ndusun kemawon?

Raden Sadewa :

Macan

Bagong :

Wo.... Hla cilaka wis. Macan ki rak matengga.

Gareng :

Hem, matengga ki gajah.

Bagong :

Po iya?

Gareng :

Matengga, Dhesti, dwipangga, kuwi gajah. Liman....

Bagong :

Heh.. laweyan

Gareng :

(ngguyu) Kae rak ngawur wae. Wong kene ngetung jenenge gajah kok njur liman, kok laweyan....

Raden Sadewa :

Hla iki mangka macan iki mau bisa tata jalma, kang isine bakal mangan karo aku. Hla aku iki mengko yen nganti tekaning pati ditubruk macan yen ora ana bapakmu....

Petruk :

Pancen wong tuwa ki paedhahe ana.

Bagong :

Prandekna cok during-uring, arep melu cok ra oleh.

Gareng :

Mbok cobu ngastha pusaka!

Raden Sadewa :

Jajal tak patenana. Kowe aja padha cerak-cerak hlo ndak ditubruk macan!

Gareng & Petruk :

Nggih sendika

SREPEG

POCAPAN

Raden Sadewa :

Sewu-sewu kalepatanipun ingkang wayah mugi pinaringa gunging samudra pangaksami. Adhuh Pukulun, panjenenganipun pangayoming jagad. Dhuh kang amurba masesa dhumateng jiwa raga kula. Pukulun, sesembahan kula wonten madhapada, ingkang wayah ngaturaken pangabekti kulun.

Bathara Narada :

Hong brekencong-brekencong waru dhoyong, ulun trima kita ngaturaken sungkem ana ngarsa ulun, lumunturing astuti gage tampanana, Kulup.

Raden Sadewa :

Kula pundhi wonten mustaka mugi dadosna jejimat pradage kayangan.

Bathara Narada :

Iya

Raden Sadewa :

Boten kinten menawi Pukulun nyobi dhateng ingkang wayah. Inggih anyelira wujud sima, anggane godha dhumateng wayah paduka. Menapa ingkang pun kersakaken Pukulun, yen ta pancen ingkang wayah lepat ing tumindhak. Boten saged sungkem lan angaosi dhumateng para jawata, kasendala mayang enjing pantara sonten sampun kula sedhiyakaken. Sumangga yuswanipun ingkang wayah senadyan ta pinaringana suwarga sukur, bilih lepat kaparinga nraka ingkang wayah badhe anglampahi.

Bathara Narada :

Blekencong blekencong waru dhoyong, durung tekan titi wanci Kulup. Sejatine pancen ora ana ingkang paring dhawuh marang ulun. Adhi pramesthi yo ora dhawuh. Eyang Pukulun Hyang Wenang ya ora paring pangandika. Sangka niat ulun pribadi.

Raden Sadewa :

Inggih

Bathara Narada :

Harah ta kita matura kita, arep tindhak menyang ngendi?

Raden Sadewa :

Ngemban dhawuh dhumateng Kaka Prabu Dwarawati ingkang sampun dipunsekseni Eyang Matswapati tuwin sedaya para pinisepuh, ing wekdal samangke ing wayah tinanggenah andhuta dhateng wayah pati bra yoga kula pun Abimanyu supados anyenopateni prang mengsah kaliyan para Kurawa, Pukulun.

Bathara Narada :

Hla dalah hla kok Abimanyu?

Raden Sadewa :

Nyumanggakaken, menika dhawuh Kaka Prabu Bathara Kresna.

Bathara Narada :

Wee hla putu prabu wis pancen awas temenan. Awas tenan. Ya.. ya...ya... ya wis ulun mung nekseni. Nggambarake pancen sudawreda kita Kaki Prabu Bathara Kresna ora sembarangan le titah, mangerti sadurunge winarah. Wis prayogane ulun kondur marang khayangan.

SREPEG

Semar :

(nembang) Sinten wau ingkang pinanggihan jeng ngandika.

Sinten Gus ingkang pinanggihan kaliyan panjenengan menika wau?

Raden Sadewa :

Kakang Semar Badranaya, sumurupa yen ta iki mau sejatine Bathara Narada kang awujud sima anggene nggodha marang aku, Kakang.

Semar :

Weh Bathara Narada? Hla kok boten kon tunggu kula ra ketemu kalih kula? Niku adhi kula.

Raden Sadewa :

Pukulun mung ngendika yen ta Kaka Prabu Bathara Kresna pancen waspada, kaya dene mangerti sakdurunge winarah. Sawise ngendika kaya mangkono banjur kondur makayangan, Kakang.

Gareng :

Sang Hyang Narada?

Raden Sadewa :

Iya Nala Gareng.

Gareng :

Wah getun aku, karang ndara Sadewa mau ya weling aja cerak-cerak ngko ndak ditubruk macan dadine aku dhewe ya wedi.

Bagong :

Idhepa mau aku nyocokake mau.

Petruk :

Nyocokake apa?

Bagong :

Mesti sawise badhar Narada ‘Kulup anak Angger’.

Petruk :

Ning ora ngono kuwi Gong.

Bagong :

Ora ngandel, wong aku rung krungu dhewe kok. Miturute pakem ngono kuwi. 'ulun lilani Kulup, barisaning Kurawa dadekna bosah-baseh'.(niru Bathara Narada)

Petruk :

Ning ora umum leh mu omong ki, tenan ora umum. Nyela-nyela, Narada karo Raden Sadewa kok 'Anak Angger'. Wah jan getun aku, wah...

Bagong :

Semar seneng iki. Ngger dewa medhun ngene iki terus ngengetke lawang Suralaya, kaya arep mabur-mabura ya Mir?

Semar :

Prek, tendhang sisan!

Bagong :

Gandheng mbiyen ki omahmu ki Suralaya ngono.

Semar :

Ya ra kaya ngono.... Hla lajeng ngendikanipun adhi kula Bathara Narada ngengingi bab ndara Abimanyu ?

Raden Sadewa :

Ora ngendika apa-apa Kakang, mung pancen wis waspada kaka prabu pinesthi kudu mengkono, banjur kondur makayangan.

Semar :

Weh, nggih pun. Kula senadyan ta ngendikanipun Narada mekaten dhateng panjenengan, nanging kula wong tuwa pun tanggap sasmita, lan pikir kula kok pun ketara dhag-dhig-dhug. E... niki mangke majune senapati niki mangke kula kinten kok wangune arep ana....

Raden Sadewa :

Heh?

Semar :

Boten sida matur kula.

Petruk :

Ana apa Pak?

Semar :

Wes.. wes... wes.... Gambarane ki wis ketara.

Petruk :

Kyaine Semar ki pancen awas tenan eh....

Bagong :

Tur wong tuwa kaya ngono ning awas eh mripate ketoke melik-melik kaya ngono ning ngerti kahanan. Nyoh jajal nek lambene ndhingkluuk ning mripate rak mbencalik. Kuwi, ho'o ta?

Semar :

Karang pancen mripate wong tuwa ki ngene kiyi, antem sisan ora....

Raden Sadewa :

Ya wis ayo Kakang Semar, aja nganti kesuwen enggal padha diprepegi putraku Angkawijaya.

Semar :

Ndhawuh kula dhereke Gus!

POCAPAN

JEJER VI : KRATON WIRATHA

Raden Abimanyu :

Pepundhen kula Kangmas Gathutkaca?

Raden Gathutkaca :

Ana apa Dhimas Abimanyu, apa dene Dhimas Wilugangga lan Dhimas Sumitra?

Raden Wilugangga :

Wonten kaparingan dhawuh, Kangmas.

Raden Sumitra :

Kula nuwun paring pangandika, Kangmas.

Raden Abimanyu :

Midhangetna pun Kakang bakal wawancara marang kadangku Kangmas Gathutkaca.

Raden Wilugangga :

Kula nuwun inggih ngestokaken dhawuh.

Raden Sumitra :

Kula nuwun inggih cumadhong pangandika.

Raden Abimanyu :

Ingang rayi kepareng munjuk atur ngersanipun Kangmas. Miturut kabar tembang rawat-rawat bakul ingkang sinambi wara, ing wekdal dinten menika Bharatayuda boten saya mendho nanging malah saya angajrih-ajrihi.

Raden Gathutkaca :

Iya pancen kepara nyata. Anggone ngadhepake perang mungsuh marang para Kurawa, tumapaking para senapati ora saya mendho nanging malah saya nggladrah. Akeh kurbaning para wadyabala tuwin para kawula.

Raden Abimanyu :

Ingang rayi midhangetaken pawarta tembang rawat-rawat bakul sinambi wara, menawi ta rikala semanten rama Werkudara tuwin rama Janaka manjing wonten ing payudan mengsah senapati Ngastina siwa Gardapati tuwin siwa Wisraya. Wiwit tumapaking ayuda saengga sepriki boten wonten kondur. Malah kathah pawarta ingkang sampun kula tampi yen ta rama kekalih ical wonten ing palagan. Miturut saking kapitdosa ingkang Rayi, terang yen ta rama Werkudara tuwin rama Janaka sirna margalayu, Kangmas. Ingang mekaten menika menapa kinten-kinten kula lan Kangmas namung eca-eca, mukti ngawibawa nyakrawati mbahudendha. Lajeng wonten pundi dunungipun putra labet dhateng tiyang sepuh. Lajeng wonten pundi tegesipun putra ingkang kedah saged amikul dhuwur amendhem jero. Saking panuwunipun ingkang Rayi, mbokbilih Kangmas Gathutkaca anyuk nayogyani nyarujuki ingkang dados panuwunipun ingkang Rayi, sirnanipun rama kekalih ampun ngantos kadaluwarsa. Boten wonten awonipun ingkang Rayi saha Kangmas Gathutkaca mangga sesarengan labet sungkawa nempuh peperangan.

Raden Gathutkaca :

Yen pancen mangkono kang dadi anteping Dhimas Abimanyu senadyan ta pun Kakang ora bakal gigirig ngadhepake marang para wadyabala Kurawa.

Raden Abimanyu :

Kula nuwun inggih .

Dewi Utari :

Putuku Ngger Gathutkaca?

Raden Gathutkaca :

Cumadhong dhawuh Eyang nini.

Dewi Utari :

Apa dene Abimanyu?

Raden Abimanyu :

Kados pundi Eyang?

Dewi Utari :

Tata lair aku ki pepundhenmu nanging batin aku iki pertimbanganmu.

Raden Abimanyu :

Inggih

Dewi Utari :

Menawa ta jeneng sira sejatine pancen wis diparengake lenggah ana ing kedhaton Wiratha, ora pareng melu campur tangan bab Bhrantayuda. Saka ndhawuh ngendikane para pinisepuh ora kena lunga-lunga. Rak ya ngono ta Siti Sendari?

Dewi Siti Sendari :

Inggih kepara estu Eyang Nini, bilih Kangmas Abimanyu pancen boten kepareng lajeng tumut menggalihaken lan campur tangan wonten perangipun Bharatayuda nderek wonten ing swara adilaga.

Dewi Utari :

Sepisan iku, Abimanyu. Kang angka loro elinga sejatine ingkang tak kandhut ponang jabang bayi ming kari tunggu esuk apa sore. Ing kaya mangkono ngemana marang putramu utawa banjur ngestokna marang pangandikaning para pinisepuh.

Raden Abimanyu :

Inkang mekaten menika estunipun sanes wataking satriya. Menawi saking pamanggih kula, tinimbang tiyang sepuh ingkang kedarang-darang anempuh paprangan ingkang tundhanipun nglabeti dhumateng kula tuwin sedaya para kadang, menika boten wonten tegesipun. Malah yen prelu kula kedah ngetingal wonten ing paprangan, ngeman dhumateng tiyang sepuh, jalaran ngrumaosi yen menika wau lajeng boten wonten ngantos kula dipunputrakaken kaliyan para pinisepuh tuwin rama. Ing kedahipun kula labet dhumateng tiyang sepuh, utawi labet dhumateng para kawula, minggahipun kula kedah bekti dhumateng negari. Yen upami kula nggega ngendikanipun Eyang Nini menika, nggambarake yen ta satriya ingkang gedhen kamukten, satriya ingkang ora wani mati.

Dewi Utari :

Hla ya kaya mangkono kuwi yen ta ndar kang dadi jarwane wong tuwamu, ewa semana yen ora mung tak aturi eling marang putramu.

Raden Abimanyu :

Pejah gesang gumantung Ingkang Murba Dumadi. Senadyan ta ingkang wonten ing salebeting guwa garba inggih yoga kula menika kantun tengga enjing lan sontenipun mekaten menika yen Jawata marengaken saged pinanggih kaliyan ingkang wayah dhasar kula sudarmanipun. Upami wonten kadadosan kula pejah wonten palagan sampun limrah jer ingatase prajurit kudu mati ana ing paprangan, ora ngeman marang putra, ora ngeman marang garwa.

Dewi Utari :

Gathutkaca?

Raden Gathutkaca :

Wonten kaparingan dhawuh

Dewi Utari :

Rem-remana adhimu Abimanyu!

Raden Gathutkaca :

Inggih, ingkang wayah piyambak inggih sumadya amambengi ingkang dados panuwunipun Dhimas Angkawijaya.

Dewi Utari :

Gandheng aku rumangsa krasa lungkrah, awakku, aku tak manjing ana ing kedhaton ngaso sawetara. Padha rembugan sing apik-apik, upama ta tumandang wong saknyatane ora nampa dhawuh mula bab iki kudu dipikirake, aja mung nggugu kersane dhewe aja nuruti marang hartane kang murkan.

Raden Gathutkaca :

Sendhika, Eyang

POCAPAN

SULUK

Raden Abimanyu :

Kula ngaturaken pangabekti, Paman.

Raden gathutkaca :

Inkang putra ngaturaken pangabekti, Paman.

Raden Wilugangga :

Senadyan kula ngaturaken pangabekti, Paman.

Raden Sumitra :

Kula semanten ugi ngaturaken pangabekti, Paman.

Raden Sadewa :

Anakku lanang, Ngger Abimanyu, Gathutkaca, Wilugangga, lan Sumitra tak trima.

Dewi Siti Sendari :

Kula ngaturaken pangabekti, Paman.

Raden Sadewa :

Oh ya Siti Sendari, tak tampa ya, Dhenok?

Raden Abimanyu :

Cumadhong dhawuh panjenenganipun Paman, lajeng kepareng tedhak wonten ing salebeting kedhaton negari Wiratha.

Raden Sadewa :

Abimanyu?

Raden Abimanyu :

Wonten paring pangandika

Raden Sadewa :

Priptane wong tuwamu sepisan tuwi marang kabeh para putra-putra, kang angka loro sumurupa sungkawane para pinisepuh ing Ngamarta apa dene Eyangmu Matswapati, senadyan ora tak paringi dhawuh mesthine Abimanyu wis midhangetake pawarta yen tatkala semana Kangmas Werkudara tuwin Kangmas Arjuna iku kajumenengake senapati mungsuh marang Gardapati lan Wisraya.

Raden Abimanyu :

Inggih

Raden Sadewa :

Rikala tumandang pancakara saengga seprene ora ana kondur. Ana ingkang ngabarake yen ta ilang, ana ingkang ngabarake yen wis ngemasi kaperlaya. Ingkang mangka wadyabala Kurawa saya suwe mangewu-ewu prajurit ngebruk ana ing Kurusetra ndesuk barisaning para satriya tuwin para prajurit Wiratha, yen ta iki mengko ora enggal bisa uwal karo prajurit-prajurit ing Ngestina, ora bakal ana dalan sing kang kinarya angupaya marang tlonjonge Kangmas Werkudara lan Kangmas Arjuna. Dhawuh dalem eyang prabu, saka kawaskithane Kaka Prabu Dwarawati dina iki Abimanyu ditetepake dadi senapati!

ADA-ADA

Raden Abimanyu :

Matur sembah sewu nuwun Paman. Sakderengipun Paman rawuh estunipun sampun kula aturaken wonten ngersanipun Kangmas Gathutkaca bab wontenipun rama kekalih ingkang ical wonten ing palagan. Gandheng dinten menika Paman sampun paring pangandika, tansah kula estokaken, kula pundhi wonten mustaka.

Raden Sadewa :

Iya. Hla iki Eyang Nini ana ngendi?

Raden Abimanyu :

Sare, Paman.

Raden Sadewa :

Wis ora sah dipamiti. Siti Sendari wae supaya mamitke!

Dewi Siti Sendari :

Inggih

Raden Sadewa :

Awit yen ta dipamiti kaya ngapa kagete. Ngemana marang putramu.

Raden Abimanyu :

Sendika. Siti sendari pamitna karo Eyang nini!

Dewi Siti Sendari :

Inggih ngestokaken dhawuh

Raden Sadewa :

Saguh ta Ngger?

Raden Abimanyu :

Sagah Paman

Raden Sadewa :

Gathutkaca tak parengake dadi pengampenge adhimu Abimanyu, lan yogaku Wilugangga.

Raden Gathutkaca :

Sendika Paman

Raden Sadewa :

Aku bakal bali sowan ana ing pakuwon Randhuwatanan munjuk atur. Tak tinggali para Punakawan kang minangka kanggo pangombyonge lakumu.

Raden Gathutkaca:

Inggih ngestokaken dhawuh

Raden Sadewa :

Mesthine sak adhimu mengko para suwadyabala aku sing bakal ngatur. Supaya tut wuri lakumu nggempur barisaning Kurawa.

Raden Gathutkaca :

Sendika

SREPEG

Raden Gathutkaca :

Dhimas Abimanyu?

Raden Abimanyu :

Kula nuwun, Kangmas?

Raden Gathutkaca :

Dhimas tak parengake sumadya tata-tata, pun Kakang lan Dhimas Wilugangga kang ndisiki!

Raden Abimanyu :

Inggih, nyumanggakaken Kangmas minangka dados pangampengipun ingkang Rayi.

Raden Gathutkaca :

Iya, Wilugangga?

Raden Wilugangga :

Cumadhong dhawuh Kangmas.

Raden Gathutkaca :

Aja kelayatan, metu njaba gempur barisaning Ngestina!

Raden Wilugangga :

Sendika

SREPEG

Raden Abimanyu :

Sumitra?

Raden Sumitra :

Kula Kangmas

Raden Abimanyu :

Kowe karo pun Kakang aja keru, tak dadেকে gamel. Tegese kang kuwajiban anyrateni jaran titihanku Kyai Pramugari!

Raden Sumitra :

Inggih

Raden Abimanyu :

Wis enggal dandanana taktitihane, ayo nggempur wadyabala Ngestina!

Raden Sumitra :

Nuwun ngestokaken dhawuh

Raden Abimanyu :

Siti Sendari tak parengake manjing kedhaton pamitna Eyang Nini!

Dewi Siti Sendari :

Inggih sendika dhawuh Kangmas.

SREPEG

Dewi Utari :

Siti Sendari?

Dewi Siti Sendari :

Wonten paring dhawuh, Eyang Nini.

Dewi Utari :

Ngapa kok pucet cahya mu eh?

Dewi Siti Sendari :

Kula badhe matur menapa boten dipundukani?

Dewi Utari :

Ora, wong senadyan kowe ki putuku, wong nyatake kowe ki maruku sing kepener tuwa dadi kowe tak anggep batin mbakayuku ning lair kowe putuku.

Emban I :

Karang ya putu oleh mbahne, dadi ya pasebutane ki kewuhan.

Emban II :

Padhane aku ro keponakanku ngono. Hla ya wis ora papa.

Dewi Siti Sendari :

Ngaturaken kauningan salebetipun Eyang sare, Paman Sadewa rawuh. Ingkang wosipun wekdal menika Kangmas Abimanyu dipundhawuhi dados senapati.

Dewi Utari :

Dadi senapati?

Dewi Siti Sendari :

Inggih

Dewi Utari :

Hla kok ora pamit karo aku?

Dewi Siti Sendari :

Ajrih mbok menawi Eyang Nini lajeng boten marengaken.

Dewi Utari :

Jagad... jagad... kepiye iki lelakon apa. Gek bocah mung kari mbuh esuk mbuh sore, hla kok dadi njuk kowe ora nggendholi?

Dewi Siti Sendari :

Kula ajrih kaliyan Paman Sadewa lan Kangmas Gathutkaca.

Dewi Utari :

Bocah emban, mati aku. Pertimbanganku sing tak tresnani, putuku Abimanyu malah dadi senapati....

Emban I :

Wah, niki kuwajiban negari, dados sampun boten saged menging. Sampun boten saged mingkuh, ngaten.

Emban II :

Ning ya pancen dhasare ki ora kena digendholi. Nek jaman awak dhewe mbiyen, aku nggerbini tak gendholi tenan, miyaga we ora oleh. Nganti menyang tak sampluk tenan. Ora wurung mesthi kakange sing mpengaruhi. Wingi tak penthelengi neng ngarepan padha pating glenik, wis ngrencana ora arep mulih!

Emban I :

Cilaka eh, dadi bojomu arang kranjang tatune nek tak pikir-pikir, Sri. Wis....

Dewi Utari :

Siti Sendari?

Dewi Siti Sendari :

Cumadhong dhawuh

Dewi Utari :

Aja nganti kelayatan, ayo awake dhewe sowan ana Randhuwatangan, nyuwun pirsane ana ngersane rama prabu tuwin putuku Bathara Kresna.

Dewi Siti Sendari :

Mangga, kula dherekaken.

Dewi Utari :

Bocah emban, mangsa boodhoha kedhaton tak pasrahke kowe!

SREPEG

SULUK

Semar :

Pripun Den?

Raden Sadewa :

Abimanyu wis budhal, Kakang Semar. Pengampeng kiwa lan pengampeng tengen iki yogaku Gathutkaca tuwin Wilugangga .

Semar :

Waes sukur

Raden Sadewa :

Kakang Semar wae ngetutake Abimanyu!

Semar :

Pun boten, kula nderek panjenengan sowan dhateng Randhuwatangan. Kajenge ditutke anak-anak kula.

Gareng :

Porandene bapak kok sajak nglokro. Adate ki nek nderekakke ndara Abimanyu ki semrinthil kok!

Semar :

Eh, awakku lagek les-lesan. Wis kana dha dherekna kana!

Bagong :

Karang kyaine ki karang wong komresil, dadi nek kira-kira ki kurang biayane ya sok ngono kuwi. Ana-ana wae alasane. Ya wis awake les-lesan, anane mriyang, ya wis bojone panas .

Semar :

Wis gek clemongan.

Raden Sadewa :

Ya wis mangsa bodhoha, Gareng Petruk bagung tak parengake tut wuri saka kadohan bendaramu Abimanyu!

Petruk :

nggih sendika, yo Reng!

Gareng :

Yoh.

SREPEG

SULUK

Raden Bomawikatha :

Iki sapa iki? Aku kok ra pati nduga.

Raden Wilugangga :

Durung tau ngerti karo aku iki putra Madukara aku Wilugangga, kowe sapa?

Raden Bomawikatha :

Bomawikatha. Wah iki anak Janaka iki.

Raden Wilugangga :

Ayo surak mrata jaya mrata kontab-ontab sasapadha, wong Ngestina semingkir saka ing Kurusetra. Ora semingkir aja takon bisa tak dadeke sungsang bana bale!

Raden Bomawikatha :

Weh njaluk dikethok gulune ki bocah!

SREPEG

Kurawa 1 :

Weh iki sapa satriya ngamuk kok mala para Kurawa iki?

Kurawa 2 :

Aku ra pati kenal. Yen wujud kok kaya Irawan. Ning Irawan wis mati ya?

Kurawa 1 :

Anake Janaka ki pirang-pirang. Mbuh iki sapa jenenge nggo 'gangga-gangga' ngono

Kurawa 2 :

Ganggamina piye? Hla iki malah Kurawa diobrak-abrik, bocah ketoke cilik kaya ngono kok prigele ora jamak. Wis dirapetke barisane krutuk gegaman!

SREPEG

POCAPAN

Adipati Karna :

Ehla dalah iki ki bocah kepiye kiyi? Hla yen lumrah Gathutkaca, Wilugangga ki ora melu temandhang perang. Ngawut-awut prajurit pirang-pirang. Iki sing dhawuh iki sapa? Apa pancen bingung apa kepiye? Hla kuwi ki bocah dieman jare, hla kok malah kon maju perang. Yen ora tak sasmitani, tak kon mundur Wilugangga iki ora bakal kelakon mundur.

POCAPAN

Adipati Karna :

We hla dalah pancen bocah ki mbregugu ngutha waton nggondhang datan parawedi. Ya wis kareben, ngurbanake anak siji wis ora papa, prunanku kelong siji. Wilugangga yen ora tak pateni mbabayani!

POCAPAN

SREPEG

SULUK

Raden Gathutkaca :

Adhinipun Kakang Dhimas Wilugangga, ora ngira yen ta jeneng para Yayi ngemasi kaperlaya. Ora ndene Kurawa kok dadi ana kang duwe gegaman bisa ngilangi yuswane adhiku Wilugangga, oh Yayi... (nangis) saupama Rama Janaka pirsaya kaya ngapa panjerite, saupama para sesepuh ing Ngamarta uninga kaya ngapa kedhuwunge ing ngatase putra Pandhawa kabeh kang dinamadama teka Dhimas Wilugangga ngemasi kaperlaya. Keparat ora patut labrak kowe!

SREPEG

Adipati Karna :

We hla dalah ki malah Gathutkaca ki bocah ki kepiye kiyi? Ha wis okeh prajurit dha pothol gulune, mangka angger wis dipothol sirahe diguwang saenggonggon. Gembung pating glundhung sing tanpa sirah. Gathutkaca, mundura

Gathutkaca! We hla dalah. Hla iki yen ora tak pethukake ora bakal klakon. Ora wedi senjata Kunta, kelakon mati kowe!

Gathutkaca :

(Gathutkaca mbablas gegana)

SREPEG

POCAPAN

Raden Abimanyu :

Dhimas Sumitra?

Raden Sumitra :

Kula Kangmas

Raden Abimanyu :

Ayo jarane gek dituntun. Manjing ana ing paprangan tak adhepne wadyabala Ngestina!

Raden Sumitra :

Kangmas, kula mireng pawarta yen Kangmas Wilugangga seda....

Raden Abimanyu :

Ya wis kareben. Jamak lumrahe maju perang kuwi isine kejaba mung mukti karo mati. Apa yen Wilugangga mati njur arep wedi, mangkono apa dudu satriya? Ayo ditengahke jarane!

Raden Sumitra :

Inggih sedika Kangmas.

SREPEG

Adipati Karna :

Jagad dewa bathara. Gathutkaca semingkir lega atiku. Hla iki malah gremet-gremet prunanku Abimanyu numpak turangga Pramugari dituntun Sumitra. Alah, bocah ki kepiye ya? Iki ki sing dhawuh ki sapa? Hla kok ya ra dipenging karo ibune, tanpa dipenggak marang para kadang wreda. Aku arep merepegi supaya dheweke bali, aku rikuh karo Kurawa, ora tak kon bali, aku ngeman karo prunanku iki! Abimanyu, kowe balia Ngger, kowe balia! Hla leh ku arep akon ki kepiye carane? Barisan Kurawa semono akehe, upama mengko aku nrobos barisan nyaketi prunanku mengko dianggep yen aku ki ngeman karo trahing Pandhawa. Wis tekad-tekadan, yen mengko weruh Sumitra mati mesthine Abimanyu ndelokke aku, terus bali. Ngurbanke prunanku Sumitra ra papa, lepas jemparing!

POCAPAN

ADA-ADA

Raden Abimanyu :

Sumitra, ayo jarane gek dituntun. Sumitra, hla kowe ki bocah kepiye? Hla wong kon nuntun jaran maju perang kok malah turu, ketok temen yen kowe ki bocah sing jereh, ketok temen yen bocah sing licik. Jarene putrane rama kok mung semono bebudhenmu, semono kekendhelanmu.

POCAPAN

SREPEG

SULUK

Raden Abimanyu :

Aku njaluk pangapura ya Dhimas, ora ngerti yen nggonmu semendhe jaran iki mau jalaran tugel gulumu kena gegaman. Bocah sing ora dosa malah tak

cemetheni karana pun Kakang ora mangerti Sumitra. Sapa ingkang mateni karo kowe Dhimas?

POCAPAN

Raden Abimanyu :

Pramugari, kowe melu aku ora tak kon mukti, bakal tak jak mati, labuh karo negara. Kowe ngadhepake paprangan iki wani apa ora Pramugari?

POCAPAN

SREPEG

Kurawa :

Heh kanca-kanca mundur!

Prajurit :

Adhuh mati aku, mati.

Prajurit :

Dhuh putung sikilku.

Prajurit :

Adhuh putung tanganku.

Prajurit :

Adhuh ableg dhahdhaku.

Prajurit :

Adhuh mati aku, adhuh mati.

Adipati Karna :

We hla ora patut banget. Sumitra mati, Abimanyu ora mundur malah jarane tegarke. Iki bocah ki kepiye? Angkawijaya, kowe mundura ya, Ngger? Mundura! Iki prajurit Ngestina parakadang wreda wis ana ing pungkuran. Wah jan... yen nganti prunanku Angkawijaya tekaning pati mengko kepiye penangise adhiku si Sumbadra, kaya ngapa susahe adhiku Janaka. Mangka wektu iki Janaka lan Werkudara kesasar-sasar tekan ing puncaking gunung Sertapuru. He hla dalah. Yen ora tak jemparing jarane bocah iki ra ngerti yen aku ana ing kene iki.

POCAPAN

Raden Abimanyu :

Ora ngira mung semono anggonmu melu karo aku, Pramugari. Senadyan ta kowe sipating jaran, gedhe labuhanmu marang negara, tresna marang sesembahanmu. Patimu ora mung tak tegakke, bakal tak belani. Pramugari, tak trimak-trimakake temen kowe lelabuh karo aku sing nganti ngontalake nyawamu, pisah karo aku saklawas-lawase. Adhiku Wilugangga, Sumitra, tekaning pati. Wong Ngestina, Abimanyu krubuten! Ayo amuk wong Ngestina!

SREPEG

Adipati Karna :

Ora bisa tak penggak tan kena pinambengan prunanku Angkawijaya, hla kok malah maju dhewe bocah iki. Hla ingkang mangka ki Kurawa ngepung, hla upama ta aku mrepegi karo prunanku Abimanyu rak ketok. Wah tak... yen ngono tak trima ra weruh wae aku!

SREPEG

Patih Sengkuni :

Eee hla dalah. Abimanyu kuwi ngemping lara, nggege pati. Wilugangga mati, Sumitra mati, hla kok, dadi malah kemendel! E, Kurawa!

Kurawa :

Kula, kula, kula

Patih Sengkuni :

Dikepung wakul baya mirah!

Kurawa :

Baya mangap Man?

Patih Sengkuni :

He'em. Nyekel jemparing Abimanyu diranjap!

Kurawa :

Eh, kanca maju bareng!

Prajurit :

Ayo

SREPEG

ADA-ADA

Raden Abimanyu :

Surak mrata jaya mrata nguntab-nguntab sasapada, ayo wong Ngestina amuk, wong Ngestina amuk. Abimanyu patenana. Wong Ngestina ayo amuk.

POCAPAN

Raden Sarojokesuma :

Uwong kuwi angger salah ya salah. Jaman semana kowe ngrebut wahyu, aku nrima. Kang kaping pindhone kowe ngrebut karo Siti Sendari, aku nrima, nganti aku seprene ming trima karo si Nem. Saiki modyar kowe Abimanyu, Abimanyu.

Raden Abimanyu :

Ayo wong Ngestina amuk, wong Ngestina amuk.

Raden Sarojokesuma :

We hla dalah... ha kok isih iso celathu? Kelakon mati dening aku!

SREPEG

Patih Sengkuni :

Yuh... yuh... iki mau kok yo tekan kene? Bocah ki nek ora pati normal. Hla wong teko-teko kok malah wetenge keno keris ki rak yo, yuh.. yuh.... Heh bocah Ngestina, Tirtanata kae kon singitan aja nganti ngetok jalaran iku sing mateni Abimanyu!

SREPEG

Petruk :

Kang Gareng?

Gareng :

Apa Truk?

Petruk :

Ndara Abimanyu seda.

Gareng :

Hadhuh mati aku. Huhu....(nangis) Ndara panjenengan nika kula tresnani, ndara. Aku ra iso ngomong. Wis mangsa bodhoha truk, aku ra iso omong.

Petruk :

Ra karu-karuan, diaturna ning Randhuwatanan wae!

Gareng :

Iyo

SREPEG

SULUK

Prabu Matswapati :

Putu Prabu?

Prabu Kresna :

Kula Eyang

Prabu Matswapati :

Sadewa wis sowan?

Raden Sadewa :

Inggih

Prabu Kresna :

Pun lajeng kepareng kula aturi ndangu.

Prabu Matswapati :

Kepiye Kulup?

Raden Sadewa :

Sampun kula tindhakaken dhawuh ngendikanipun Kaka Prabu saha Eyang Prabu tatkala semanten.

Prabu Kresna :

Hla iki kok malah Nini Utari karo Siti Sendari....

Dewi Siti Sendari :

Rama, kula badhe nyuwun pirsalajeng kersanipun dos pundi, ingkang wayah pun Abimanyu dipajengaken wonten paprangan, Rama.

Prabu Kresna :

Iku saka isining Jitabsara, Nini ora kena banjur getun, lan ora kena banjur keduwung. Ya mung gedhe anteping pamikirmu, muga-muga tansah pinaringana tata tentrem aja nganti ana alangan siji apa.

Dewi Siti Sendari :

Kula nuwun inggih

Prabu Kresna :

Ya, namung kedah nenuwun kaliyan jawata, Eyang nini.

Dewi Utari :

Inggih Putu Prabu.

Prabu Matswapati :

Kresna?

Prabu Kresna :

Cumadhong dhawuh Eyang.

Prabu Matswapati :

Miturut saka gambaraning nalarmu kepiye putramu si Abimanyu?

Prabu Kresna :

Inggih temtunipun mangke badhe uninga piyambak menggah kadadosanipun ingkang wayah yoga kula pun Angkawijaya.

ADA-ADA

SREPEG

Prabu Mastwapati :

Putuku Ngger Abimanyu, aku entenana buka pengarab-arabane penganthi-kanthi, Kulup! (nangis)

Dewi Siti Sendari :

Kangmas Abimanyu kados pundi Kangmas.... (nangis)

Prabu Mastwapati :

Oh, putuku Ngger, ora ngira yen arep nemu lelakon kaya ngono.... (nangis)

Prabu Puntadewa :

Prunanku bocah bagus, wis bapakmu ilang, kok dadi malah jeneng para tumeka pati, Kulup.... (nangis)

Prabu Kresna :

Kula aturi kendel, Eyang.

Prabu Mastwapati :

Aku ora kuwat nampa Putu Prabu.

Prabu Kresna :

Yayi kula aturi kandheg anggenipun muwun, boten sae Yayi!

Prabu Puntadewa :

Inggih Kaka Prabu.

Prabu Kresna :

Eyang Nini kula aturi kendel. Mesakna dhumateng ingkang putra ponang bayi.

Dewi Utari :

Sapa wonge Putuku Dwarawati, aku ditinggal mati bojo. Mangka aku lagi nggerbini, kok kaya ngene....

Gareng :

Huhuhuhu... (nangis) kok kaya ngono lelakone, Truk. Wong lagi nggerbini kok ditinggal seda.

Prabu Kresna :

Kepiye Nini?

Dewi Siti Sendari :

Kula boten wentala, Rama. Nuwun keparenga kula badhe labet sungkawa nderek Kangmas Abimanyu sowan wonten jaman kelanggengan.

Prabu Kresna :

Nganggo cara kepiye?

Dewi Siti Sendari :

Prayogi kula badhe pejah obong kemawon Rama.

Prabu Kresna :

Iya, kowe senadyan ta anakku, Abimanyu ki mantuku, yen pancen mangkono kang dadi anteping nalarmu, ya kuwi sing jenenge bojo tresna karo pertimbangan, apik tak lilani yen kowe arep nututi bojomu.

Dewi Siti Sendari :

Inggih

Dewi Utari :

Kula nggih nderekaken ingkang putra Abimanyu ,Ngger Putu Prabu?

Prabu Kresna :

Yen Eyang Nini boten kepareng. Awit panjenenganipun wonten ingkang kedah dipunkukuhi lan dipungandhuli, inggih menika ponang jabang bayi.

Dewi Utari :

Inggih

Prabu Matswapati :

Wis prayoga kowe nggedhekke anakmu wae Utari!

Gareng :

Tandha tresna tenan ndara Siti ya Truk, bojone mati melu mati. Nek thekmu yo golek meneh to?

Prabu Kresna :

Petruk?

Petruk :

Nun

Prabu Kresna :

Dhawuhna kabeh para wadhabala kang semana cumawis pancala!

Petruk :

Inggih sendika

SREPEG

Dewi Siti Sendari :

Rama menika sampun dumados pancala.

Prabu Kresna :

Iya Nini

Dewi Siti Sendari :

Kula nyuwun pamit Rama, badhe nututi ingkang putra.

Prabu Kresna :

Iya wis tak lilani.

POCAPAN

Petruk :

Sinuwun?

Prabu Kresna :

Apa?

Petruk :

Rak boten napa-napa ta?

Prabu Kresna :

Ora

Gareng :

Anake nyemplung geni eh....

Prabu Kresna :

Wis kareben nututi Abimanyu. Ya kuwi sing jenenge tresna karo garwa.

Gareng :

Kowe ngapa Gong?

Bagong :

Aku weruh ndara Siti Sendari ambyur ana geni kelingan anakku gebakar nganti tompal bokonge. Ha kok dadi sinuwun Dwarawati kok ya tega-tegane temen, Gusti... Gusti....

Prabu Kresna :

Petruk?

Petruk :

Nun

Prabu Kresna :

Bendaramu Dhimas Sencaki diaturi pirsu ya?

Petruk :

Inggih

Prabu Kresna :

Supaya nderekke aku.

Petruk :

Oh nggih sendika

Prabu Kresna :

Ngatur para wadyabala, ingkang prelu ngrambu-ngrambu nggoleki Werkudara Janaka kang lunga seprene durung bali!

Petruk :

Sendika

SREPEG

Adipati Karna :

Oh, prunanku bocah bagus Abimanyu. Kang sejatine kowe ginadhang-gadhang didama-dama karo bapakmu, ewa semana ora kena tak penggak, Kulup. Inggih mateni Abimanyu kejaba diranjab Kurawa ingkang mungkasi nyawane Tirtanata. Yoh, abot-abote aku tresna karo adhiku Janaka, senadyan ta gunung Setrapuru kinepung marang para wadyabala, aku arep nyamudana supaya ketemu karo adhiku lan bakal tak tuduhi dalan supaya bisa medhun tekan ing Kurusetra.

POCAPAN

SREPEG

SULUK

Raden Werkudara :

Iki ana pandhita nemoni aku. Iki sapa?

Adipati Karna :

Yayi Sena lan Arjuna, senadyan ta aku wujud pandhita apa si Adhi pangling marang pun Kakang? Pun Kakang rakamu Ngawangga.

Raden Werkudara :

Wah, Karna, Kakangku?

Adipati Karna :

Iya. Abot-abote pun Kakang bakal suka pangerti marang si Adhi sakloron. Tak rewangi nrobos ing pabarisan kang semana gedhene!

Raden Janaka :

Wonten menapa Kaka Prabu?

Adipati Karna :

Aja getun ya Dhi. Pun Kakang tumeka ing kene prelu ngabarake yen putramu Wilugangga, Sumitra, Abimanyu tekaning pati.

Raden Janaka :

Adhuh mati aku!

SULUK

Raden Werkudara :

Jlamprong.... Jlamprong... anakku Abimanyu mati.

Raden Janaka :

Inggih Kangmas, kados pundi?

Adipati Karna :

Wis aja tok getuni ya Dhi, ya?

Raden Janaka :

Ingang mejahi sinten Kaka Prabu?

Adipati Karna :

Tirtanata

Raden Janaka :

Dinten menika kula boten saged mejahi Tirtanata kula trimah pejah. Lajeng kados pundi, kula wonten mriki bingung.

Adipati Karna :

Yo tak duduhke dalane aja kuwatir. Metua barisane para wadyabala Ngawangga mengko pun Kakang kang nggolekake dalan. Temonana Kaka Prabu Ndawawati.

Raden Janaka :

Inggih sendika

SREPEG

Prabu Kresna :

Yayi Arjuna?

Raden Janaka :

Kula nuwun inggih Kaka Prabu.

Prabu Kresna :

Kok nangis ana sebab apa Yayi?

Raden Werkudara :

Kowe ora sah tambah! Anakku Abimanyu mati.

Raden Janaka :

Kaka Prabu inggang putra pejah, Kaka Prabu?

Prabu Kresna :

Aku arep muni kepiye Dhimas. Ngerti sing mateni Abimanyu?

Raden Janaka :

Kula mangertos Kaka Prabu. Dinten menika wosipun Tirtanata badhe kula padosi, kula nlusup barisaning Kurawa boten badhe ajrih. Boten saged mejahi Tirtanata dinten niki mangke Janaka trimah mati obong!

SREPEG

Patih Sengkuni :

Heh Tirtanata. Ana wara-wara. Sing padha nyemelangi. Kowe ndelika ning gedhong waja!

Raden Tirtanata :

Inggih Man.

Patih Sengkuni :

Lan kabeh para Kurawa dha nyandhang Tirtanata kabeh. Awit Janaka iki yen ora bisa nggoleki Tirtanata trima mati obong.

Kurawa :

He nyandhang Tirtanata. Ayo nyandhang Tirtanata.

Patih Sengkuni :

Wis kareben arep nggoleki tekan ngendi nggajali!

SREPEG

Raden Janaka :

Ayo wong Ngestina duduhna Tirtanata sing endi tak patenane! Hla kok wong semono nyandhang Tirtanata kabeh.

Raden Jayajatra :

Ayo Janaka golekana! Hahaha.... (ngguyu) mongkok bisa ketemu. Ra ketemu mati obong kowe!

Patih Sengkuni :

Iki mengko janji surup surya ra ketemu, Janaka mati obong.

Raden Janaka :

Semono akehe kok nyandhang tirtananta kabeh....

Patih Sengkuni :

Wis mangsa ketemu thok larik-larik kabeh Tirtanata iki!

Prabu Kresna :

Petruk?

Petruk :

Nun

Prabu Kresna :

Akal-akalane wong Ngestina pancen ana-ana wae. Janaka sumbar yen sedina iki ora isa ketemu Tirtanata mati obong, hla kok wong pirang-pirang dha nyandhang Tirtanata....

Bagong :

Oleh-olehe gombal kuwi ngono hlo leh ku gumun. Ha rak le arep milih kepiye hla Tirtanata kabeh e semono kae. Nek kaosan, kaosan kabeh. Nek ra keklamben, ora keklamben kabeh.

Petruk :

Ha le ajeng milih kepripun?

Prabu Kresna :

Wis kareben. Yen ora nganggo cara tak akali. Iki mengko janji tak akali wong Ngestina sing didelok ra ming Janaka ra ngerti kahanan. Srengenge tak tutupe senjata cakra ben ketok rengu-rengu rak diarani wis sore. Karo kowe mripate jenrengen

Bagong :

Inggih men kepenyak-penyak.

Prabu Kresna :

Tegese karo ndeloki kahanan iki mengko mbok menawa Tirtanata nonton tuduhna aku men dipateni Janaka!

Petruk :

Inggih, Gong, gandheng matamu amba, plorokna! Hla ngono nek kurang amba nganggo ribenmu, wong Ngestina dha esemana men mencirit!

SREPEG

POCAPAN

Raden Janaka :

Kaka Prabu?

Prabu Kresna :

Apa Yayi

Raden Janaka :

Kula nyuwun pamit badhe nututi Abimanyu kanthi srana kula pejah obong.

Prabu Kresna :

Aja, aja ya Dhi. Wis saiki ora usah mikirke bab Abimanyu. Iki mergane le ketok sore jalaran tak tutupi senjata Cakra.

Raden Janaka :

Inggih

Bagong :

Ampun kuwaton tesih awan niki ditutup senjata Claka e sing raiso nyunar wayah rina.

Prabu Kresna :

Sumurupa galo kang ana ing cendela kae!

Raden Janaka :

Inggih

Prabu Kresna :

Yen ora kleru kae mesthi Tirtanata.

Petruk :

Ha niki wong Ngestina pun dha cucul kabeh e. awit yen pun mesthekke yen ndara Janaka mati obong.

Bagong :

Ho o iki wis dha cucul. Salong adus, salong ora.

POCAPAN

SREPEG

Raden Tirtanata :

Adhuh mati aku adhuh! Rama, pejah kula Rama!

SREPEG

ADA-ADA

Begawan Sempani :

Dhuh anakku Tirtanata. Kowe tekaning pati Kulup....

Raden Tirtanata :

Rama, pejah kula Rama!

Begawan Sempani :

E hla dalah yoh iya iya yoh waton aku durung nyuwara yen ta Tirtanata tekan titimangsane kapuput janji aku sih tetep nyuwara urip Tirtanata ora bakal tekaning pati. Iki pusaka Trisula muten ngamuka ana ing barisan Ngamarta!

SREPEG

SULUK

Raden Pancawala :

Dhimas Gandawredaya lan Dhimas Gandakusuma kabeh para putra-putra Madukara.

Raden Gandawredaya & Raden Gandakusuma:

Kula Kangmas Pancawala.

Raden Pancawala :

Rikala semana pun Kakang lan Dhimas ora kepareng koncat saka ing kasatriyan supaya banjur angestokake ngendikane para pinisepuh ingkang bakal tumandang ngadhepake marang Kurawa cukup para sesepuh ing Ngamarta.

Raden Gandakusuma :

Kangmas, menawi estonipun kula kepengin sanget badhe manjing paprangan jalaran kula midhangetakon pawarta yen ta Kangmas Abimanyu saha Kangmas Sumitra Kangmas Wilugangga sampun sirna margalayu.

Raden Pancawala :

Senadyan ta krungu kabar, gandheng Dhimas sakadhang ora kepareng lunga-lunga estokna ngendikane para pinisepuh ingkang tak kuwatirake yen nganti pun Kakang lan si adhi mengko kaluputan.

POCAPAN

SREPEG

Emban :

Gusti kula Raja Kumala enten sinunggi datan awrat.

Prabu Kresna :

Hlo iki bocah emban?

Emban :

Inggih

Prabu Kresna :

Ana apa?

Emban :

Ngaturaken kauningan taman kedhaaton ing kasatriyan Ngamarta wonten raja pejah, sinuwun!

Prabu Kresna :

Hlo sapa sing mati?

Emban :

Boten saged matur kathah. Ndara Pancawala, Gandakusuma, Gandawerdaya, sedaya para bendara kula sampun sirna margolayu namung wonten sirah ngglundhung.

Prabu Kresna :

Wo hla dalah wis ora karu-karuan. Iki sirahe si.... Sencaki pethukna!

Raden Setyaki :

Sendika

SREPEG

SULUK

Raden Setyaki :

Ora patut banget sirahe Kakang Tirtanata nyokot gegaman!

Raden Tirtanata :

Ngg... Ngg.... Ngg....

Raden Setyaki :

Pecah sirahmu!

Raden Tirtanata :

Ngg... Ngg.... Ngg....

Raden Setyaki :

He sirahe Tirtanata, Kakangku nyokot gegaman ngamuk tumpas!

SREPEG

Raden Setyaki :

Kresna, Kakangku?

Prabu Kresna :

Apa Dhimas?

Raden Setyaki :

Aku trima tobat sing ngamuk sirahe Tirtanata, Kakangku. Mangka nyokot gegaman.

Prabu Kresna :

Bisa ngamuk?

Raden Setyaki :

Malah kuwi sing ngentekke putra-putra Madukara.

Bagong :

Wah ha iki nek ndara Janaka krungu apa ra njerit iki. Anak-anake entek kabeh.

Petruk :

Ha wau penantange Tirtanata muni kepripun Gus?

Raden Setyaki :

Ora iso muni wong nyokot.

Prabu Kresna :

O hla dalah, ya wis mundura kana. Iki pendhita sing jingklak-jingklik iki apa sing marai urip Tirtanata.

Petruk :

Ha kados pundi sinuwun?

Prabu Kresna :

Yo wis menenga wae. Mengko tak rekadayani, tak rungokke kepiye jajal!

POCAPAN

SREPEG

Begawan Sempani :

Waton ora kleru leh ku nyokot apa ngomongake tumrapping Tirtanata nggone ngamuk nyokot Trisula. Tirtanata uripa anakku urip. Tirtanata urip. Tirtanata urip. Uh, lemut kok pirang-pirang nyokoti. Tirtanata urip. Weh ora nggenah. Uh!

POCAPAN

Begawan Sempani :

Tirtanata urip. Eh! Tirtanata urip. Eh! Lemut kok, Tirtanata mati kowe! Hah? Huhuhuhuhu....(nangis) Tirtanata mati....

SREPEG

Begawan Sempani :

Hlo hlo hlo sing dadi lemut iki mau Bathara Kresna?

Prabu Kresna :

Iya, Tirtanata mati.

Begawan Sempani :

Urip

Prabu Kresna :

Mati

Begawan Sempani :

Urip

Prabu Kresna :

Mati

Begawan Sempani :

Urip

Prabu Kresna :

Mati

Begawan Sempani :

Mati. Mati. Mati. Weh.... wis ora keno mbales!

SREPEG

Prabu Kresna :

Sena?

Raden Werkudara :

Apa

Prabu Kresna :

Wis saiki gada Lukitasari cekelen!

Raden Werkudara :

Yoh

Prabu Kresna :

Petruk karo Bagong, kowe gawe blumbangan. Tirtanata angel dicekel jalaran siraha ngglundhung. Nanging mengko yen kecemplung blumbangan ra iso ngglundhung.

Bagong :

Wo hla ra ket mau-mau....

Prabu Kresna :

Sirah kecemplung blumbangan deploken gada Lukitasari!

Raden Werkudara :

Yoh

SREPEG

Petruk :

Jan... karang kangelan nek kaya awake dhewe dadi kawula nek ora temandhang.

Bagong :

Karang iyo

Petruk :

Mulane kowe ro aku ki kudu sing ngati-ati, sing sregep nyambut gawe ki ra keno digentek-gentekke!

Bagong :

Ha perkara sempal tangane ya wis men....

Petruk :

Haiyo, wis dadi pa?

Bagong :

Uwis

Petruk :

Nggo mendhem kowe iso ra? (ngguyu)

Bagong :

Ha dhengkulmu amoh!

SREPEG

Prabu Kresna :

Petruk lan Bagong tak trima ya, kowe gawe jogangan gawe mateni Tirtanata.

Bagong :

Lunga yo! Yo mung matur nuwun wis ra ana apa-apane.

Prabu Kresna :

Sena?

Raden Werkudara :

Apa?

Prabu Kresna :

Prajurit kang isih tumata ana ing pabarisan enggal adhepna!

SREPEG

SULUK

Patih Sengkuni :

Yuhh... yuhh.... Lah hla wong pirang-pirang kok dadi gepeng kabeh. Gepeng... gepeng... iki rusak eh! Hla kok dadi Kurawa ajur kabeh keglundhungan gada. He bocah Ngestina sawentara mundura, Werkudara ngamuk tak matur marang rakamu sinuwun ing Ngastina!

SREPEG

Patih Sengkuni :

He, bocah Ngestina aja diadhepake Werkudara ngamuk, mundura! Gendera-gendera digulung, gaman-gaman dibongkok, ayo Kurawa mundur! Mundur! Mundur!

SREPEG

Prabu Kresna :

Arjuna, Dhimas Janaka ?

Raden Janaka :

Anakku lanang Ngger Abimanyu, ayo kondur Abimanyu.

Prabu Kresna :

Adhuh kedrawasan iki.

Raden Janaka :

Kowe diarep-arep ibumu Kulup, ayo kondur.

Petruk :

Gus, enget nggih Gus, ingkang putra pun boten wonten. Huhuhu..... (nangis)

Bagong :

Karang ya ndara Abimanyu seda kok ya Truk, mangka jaman gugure ndara Abimanyu, ndara Janaka ra iso mengunjungi. Dadi sapa wonge sing ora kelara-lara Truk!

Prabu Kresna :

Kakang Semar?

Semar :

Nun

Prabu Kresna :

Adhiku Janaka, kayungyun Abimanyu.

Semar :

Weh, hla wis ora karu-karuan. Njur priapun?

Prabu Kresna :

Kakang Semar tak percaya karo anak-anakmu tututana! Iki kuwajibane sing tukang momong ya kaya ngene iki!

Bagong :

Wah cilaka. Momong wong ra pati dhong....

Petruk :

Kudu mangkat. Ayo!

Semar :

Nggih mangke kula omongi. Heh Truk, mangkat! Gareng dijak!

Bagong :

Ho'o. ayo mangkat!

SREPEG

Prabu Kresna :

Sena?

Raden Werkudara :

Kresna Kakangk, apa?

Prabu Kresna :

Kurawa wis padha mundur saka ing pabarisan. Nanging mundure Kurawa aja tok anggep yen ta iki bakal kalindhah lan bakal rumangsa kalah. Bisa klakon nularke angkara murka kaya dene lelakon-lelakon ingkang wis kapungkur.

Raden Werkudara :

Iyo

Prabu Kresna :

Ora ana alane jer rikala semana kondure Dhimas Werkudara durung keprisan Yayi Samiaji lan Eyang Mastwapati, ayo tak sowanake. Kaya ngapa bungahe Yayi Samiaji lan kaya ngapa karenaning penggalih Eyang Mastwapati, Dhimas Werkudara bisa bali.

Raden Werkudara :

Jlamprong?

Prabu Kresna :

Dhimas Janaka didhereke Punakawan. Mesthine kahanane Dhimas Janaka bakal tak aturake ngersane Eyang Prabu.

Raden Werkudara :

Wis prayoga, lan banjur dilerem penggalih Matswapati kakekku!

Prabu Kresna :

Mengkono Yayi.

SAMPAK

SELESAI